

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

SZERKESZTETTE

BAKÓ BOGLÁRKA

SZOTÁK SZILVIA

MAGYARLAKTA KISTÉRSÉGEK ÉS KISEBBSÉGI IDENTITÁSOK A KÁRPÁT- MEDENCÉBEN

GONDOLAT KIADÓ

MTA ETNIKAI-NEMZETI KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET

**MAGYARLAKTA KISTÉRSÉGEK
ÉS KISEBBSÉGI IDENTITÁSOK
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN**

MAGYAR VILÁGOK

3.

Sorozatszerkesztő

Bakó Boglárka

Kovács Nóra

MAGYARLAKTA KISTÉRSÉGEK ÉS KISEBBSÉGI IDENTITÁSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

SZERKESZTETTE

Bakó Boglárka — Szoták Szilvia

Gondolat — MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Budapest, 2005

A kötet az 5/044/2002. számú, „A Kárpát-medencei kisebbségi magyarlakta települések és régiók a 20. században. Etnikai térszerkezeti, közigazgatási és nyelvi folyamatok. A magyar kisebbségek településszintű integrált adatbázisa” című NKFP-kutatási program, az Illyés Közalapítvány, valamint az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Szerzők, 2005

Szerkesztés © Bakó Boglárka, Szoták Szilvia, 2005

© MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005

www.gondolatkiado.hu

www.mtaki.hu

A kiadásért felel Bácskai István és Szarka László

A szöveget gondozta Osvát Anna

Olvasószerkesztő Rátkay Ildikó

Műszaki szerkesztő Pintér László

Tördelő Szikszainé Unyi Krisztina

ISBN 963 9610 37 2

ISSN 1786-5603

TARTALOM

Előszó	7
ERDÉLY	
Térségi identitások: értelmezési szempontok, elemzési lehetőségek <i>Biró A. Zoltán – Bálint Blanka</i>	13
Értékek, nyelvhasználat – szórvány <i>Bodó Barna</i>	20
Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez <i>Ilyés Zoltán</i>	45
Van-e a gazdaságnak identitása? Az identitás megjelenítése és a (második) gazdaság <i>Szabó Á. Tőhötöm</i>	66
A szilágysomlyói kistérség nemzeti identitásának komponensei (magyar kulturális és oktatási intézmények működése az elmúlt másfél évtizedben) <i>Turai Tünde</i>	77
Kisebbség – többségben <i>Bakó Boglárka</i>	92
FELVIDÉK	
A nemzeti azonosságtudat kistérségi sajátosságai <i>Szarka László</i>	121
Etnikai változások a lévai járásban (1880–2001) <i>Farkas György</i>	137
Határ menti együttműködés – a kisebbségi identitás megőrzésének eszköze <i>Lelkes Gábor</i>	153

DÉLVIDÉK	
„Egy tiszta magyar vidék Szerbiában” <i>Papp Richárd</i>	163
SZLAVÓNIA	
A szlavóniai magyar szórványok <i>Sebők László</i>	179
KÁRPÁTALJA	
Az identitás vizsgálata Kárpátalja beregi mikrorégiójában <i>Geszti Zsófia – Pákay Viktória</i>	195
ŐRVIDÉK	
Az identitás „morzsái”. Őrvidéki civil szervezetek a magyar nyelv és kultúra fennmaradásáért <i>Szoták Szilvia</i>	209
A kötet szerzői	225
Bibliográfia	229

ELŐSZÓ

A gazdasági, kulturális, néprajzi, társadalomföldrajzi, etnikai jelenségek területi dimenzióinak körülhatárolására, leírására való törekvés nagyjából egyidős a kritikai tudományossággal. A különböző kritériumok alapján szerveződő térségi formációk határainak, jellegadó sajátosságainak feltárása során alakult ki az a korszerű régiószemlélet, amely a közbeszéd és a publicisztika leegyszerűsített térfogalmait helyett igyekszik a térbeli szerkezetek közt történeti, gazdasági, kulturális és közigazgatási tipológiai sajátosságok szerint rendet és rangsort kialakítani. Az interdiszciplináris megközelítést igénylő térelméleti vizsgálatokban nyilvánvalóak a gazdasági és urbanizációs folyamatok, illetve a közigazgatási tradíciók nyomán kialakult tradicionális térbeosztás meghatározó jelentősége, de jelzik azokat a kulturális, infrastrukturális, termelési, etnikai változásokat, amelyek folyamatosan alakítják, átírják egy-egy ország, régió belső térszerkezetét.*

Az utóbbi időkből a regionalizmus jelenségek körébe tartozó folyamatok felerősödésével, politikai felértékelődésével párhuzamosan afféle divatszóvá vált a régió kifejezés, amelynek parttalan használata eleve megnehezíti a térségi jelenségek, térhasználati szokások és a térfelosztási szempontok értelmezését. Fontos tehát, hogy a különböző szintű térbeli szerkezeteket lehetőség szerint pontos fogalmakkal jelöljük meg. A társadalomföldrajz által megkülönböztetett *országos, regionális, nagytérségi, kistérségi (városkörnyéki), települési, lakóköri és háztartási szintek* a makro-, regionális, mezo- és mikroszintek nagyságrend szerinti hierarchiáját jelölik. Ezen belül a történeti, gazdasági és közigazgatási térértelmezés, tájbesorolás kulcsfogalmaival is pontosítani lehet a vizsgált területi egységeket. A természetföldrajzi nagytájak, a történeti megerendszer alapján rögzült történeti tájegységek, az ipari, mezőgazdasági termelési körzetek szerinti felosztás főként arra alkalmas, hogy a folyamatos térszerkezeti átalakulásokat a változások kiváltó tényezői szerint tudjuk leírni.

Kötetünk tanulmányai a Kárpát-medence magyarok által lakott, tehát alapvetően a történeti, néprajzi, közigazgatási, etnikai és kulturális jellemzők által leírható kistérségeivel foglalkozik.** A tanulmányok Szlovénia ki-

* A régió, nagytérség, kistérség stb. fogalmakra vonatkozó térelméleti kutatások bibliográfiáját lásd a kötetzáró bibliográfiában.

** Az 5/044/2002. számú NKFP-kutatási program keretében az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és az Arany János Közalapítvány 2004. november 16-án a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából szimpóziumot rendezett „Magyarlakta kistérség-

vételével minden szomszédos országból bemutatnak egy kistérséget. Ausztriából a burgenlandi magyar szórványt, Ukrajnából a kárpátaljai beregi tájegységet, a szerbiai Vajdaságból Zenta község településeit, Horvátországból a szlavóniai magyarok által lakott kistérséget, Romániából a székelyföldi Erdővidéket, a gyimesi Pogányhavas mikrorégiót, Kalotaszéget, Szilágysomlyó vonzáskörzetét és a bánsági magyar szórványvidéket, Szlovákiából pedig a Lévai járást, a mátyusföldi magyar településeket, illetve a Dudvág menti és a Csermosnya-völgyi kistérségeket.

A címben szereplő *kistérség* kifejezést – hasonlóképpen a térfelosztás többi területi egységét jelölő fogalomhoz – különböző tudományágak különböző jelentésben használják. A kutatási program kiindulópontjaként a kistérséget Nemes Nagy József felosztása alapján olyan regionális térként értelmeztük, amely a nagytérség (ország rész) és a mezokörzet (gazdasági körzet, megye) mellett a kistáj és városközpont értelemben a regionális térformációk közé tartozik. Azaz a kistérség nem tekinthető sem makro-, sem lokális, sem pedig mikrotérnek, hanem olyan regionális szintű térformáció, ahol valamilyen kritérium szerint az egymással szomszédos települések tartós kapcsolatban állnak, és közösen kistérséget alkotnak. A Magyarországon 1996 óta közigazgatási egységnek számító kistérségek egyik része valamely város vonzáskörzetével azonos, másik részük a történeti, gazdasági kistájakra épült. A magyarországi kistérségek működését szabályozó 1996. évi XXI. számú törvény a kistérségeknek ezt a kettős meghatározását a következőképpen különbözteti meg. A városkörnyéki kistérség a térség városához való gazdasági, történeti kapcsolódások alapján, illetve a fejlesztések összehangolása érdekében kialakult önszerveződő területi egységként működik.

A kistájként működő kistérségi formáció esetében a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszer, illetve az egymással intenzív kapcsolatban levő, önszerveződő, egymással határos települési együttes a meghatározó kritérium. Amint arra Nemes Nagy József a régió és a regionalizmus alapfogalmaival foglalkozó tanulmányában felhívta a figyelmet, a különböző társadalmi jelenségek általában különálló társadalmi térbeosztáshoz vezetnek: „Nincs olyan térfelosztás, amely minden társadalmi jelenség elemzésekor vagy irányítására egyaránt optimális lenne. A valóságos szerveződés követése – részben egymással szembeesző, egymástól lényegesen eltérő térfelosztásokat kijelölve – két jellegzetes térfelosztási elvben, a funkcionális összetartozás követésében, illetve a belső homogenitás érvényesítésében jelenik meg” (Nemes Nagy József 1997, 409–411).

A kistérségek általában nem lépik át a megyehatárokat, s a földrajzilag összefüggő települések között nyelvi, oktatási, etnikai, munkahelyi, közlekedési, gazdasági, kereskedelmi, kulturális, egészségügyi stb. kapcsolatok sűrű hálózata alakult ki. A kistérség településrendszere általában egy vagy több

---

ségek – kisebbségi identitások a Kárpát-medencében” címmel. Kötetünkben a kutatási programban vizsgált öt kistérség mellett két erdélyi, egy-egy szlovákiai, kárpátaljai és horvátországi kistáj szerepel.

központ köré csoportosul. Magyarországon a kistérségek egyértelműen az 1984. január 1-jével megszüntetett járásokat pótolták. A szomszéd országok közigazgatási rendszerei nem ismerik a kistérség fogalmát: Romániában, Szerbiában, Horvátországban és Szlovéniában a politikai község (comuna, občina) jelenti az egymással intézményes kapcsolatban levő települések legalacsonyabb szintű szerveződését. Szlovákiában és Ausztriában ugyanakkor fennmaradtak a járások, illetve körzetek. Mindazonáltal az 1990-es évtizedben valamennyi szomszéd országban sorra alakultak különböző célú, küldetésű és szervezettségű kistérségi társulások, ami lehetővé tette, hogy a hiányzó társadalomszervezési, területpolitikai, gazdasági egységeket részben pótolni tudták, részben pedig a legalacsonyabb regionális szinten is közösen tudtak fellépni az új területfejlesztési forrásokért kialakult versenyben.

Természetföldrajzi, történeti és etnikai, kulturális értelemben a kistérség azonos adottságú kistájat jelöl. Olyan közösen megélhető teret, amely etnikai, kulturális, néprajzi, történeti, vallási és/vagy nyelvi szempontból is egységnek tekinthető. A kistérség ugyanakkor gazdasági tér is, amelyben falvak és városok együttélése a gazdasági élet és a kereskedelmi kapcsolatok alapja. A kistérség szolgáltatási tér, közigazgatási és statisztikai egység is egyben; olyan együttműködési forma, amelynek hagyományai, nevezetességei jórészt közősek, a közös szellemi kincs részét alkotják, s ez a kistérség településeinek intézményrendszerén, ünnepein, szimbolikus találkozóhelyein keresztül a kistérségben élők identitását is meghatározza.

A kötet szerzői sokféle megközelítésben vizsgálják a Kárpát-medence magyarok által is lakott kistérségeiben a magyar identitás tradicionális és modern, etnikai, kulturális, politikai elemeit, a magyar intézményrendszer által megújított, újratermelt magyar identitás sajátosságait.

A szerkesztők

Erdély

TÉRSÉGI IDENTITÁSOK: ÉRTELMEZÉSI SZEMPONTOK, ELEMZÉSI LEHETŐSÉGEK

Biró A. Zoltán – Bálint Blanka

A „kisebbségi magyar identitások” kérdésköre folyamatosan jelen van az 1989 utáni romániai magyar közéleti, hétköznapi és szakmai diskurzusban egyaránt. Természetesen ez a jelenlét eléggé sokféle még a szakmai megközelítések szűkebb körén belül is. Ha nagyon leegyszerűsítjük a kisebbségi identitással kapcsolatos szakmai diskurzusok típusait, akkor háromféle megközelítést és szakmai beszédmódot lehet elkülöníteni.

Az első típusba sorolható szakmai megközelítések a kisebbségi magyarság *egészéhez* kapcsolják a különböző identitásértelmezéseket. Ezen a ponton fölvethető egy nagyon érdekes kérdés. Nevezetesen az, hogy az egyes szakmai értelmezések, kutatások milyen mértékben termelői ennek az egységes kisebbségi identitásnak és milyen mértékben csupán leírások. Ez az elkülönítés fontos kérdés lehet, hiszen a romániai magyar kisebbségi identitás „építése” 1989 után igen nagy lendületet vett, és a szakmai vizsgálatok is kivették részüket ebből az építőmunkából. Ez a kérdés nem tartozik szorosan a jelen tanulmány témájához, csupán jelezni kívántuk azt, hogy egyszer majd a kutatóknak erre a kérdésre is választ kell adniuk.

A kisebbségi identitással kapcsolatos szakmai diskurzusok második fontos típusát a *lokális identitással* kapcsolatos kutatások és elemzések képezik. Az ilyen kutatások és elemzések száma igen jelentős. Csak azért tudunk kevéssről, mert döntő többségük nem a „lokális identitás” megjelöléssel szerveződött. Ilyenek többek között a lokális monográfiák is. Kivételt képez az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet által kezdeményezett program, amely a lokális világok kérdéskörét adekvát szakmai fogalmak szerint közelítette meg.

Harmadikként azokat a diskurzusokat említhetjük, amelyek a kisebbségen belül a *térségi-regionális identitásnak* megfelelően mutatnak be társadalmi jelenségeket. A kisebbségi jellegű térségi diskurzusok egyik csoportja az ország nagyobb földrajzi/történelmi „választóvonalai” mentén beszél a kisebbségi identitás valamely jellegzetes formájáról (pl. mezőségi magyarság, tömbmagyar régió, partiumi magyarság, bánági magyarság stb.). A diskurzusok másik csoportja pedig a jóval kisebb méretű tájegységhez kapcsolódik (pl. Kalotaszeg, Sóvidék, Udvarhelyszék, Gyergyó, Nyárádmente stb.).

E rövid tanulmányban a térségi identitások kapcsán szeretnénk néhány olyan megfigyelést bemutatni, amelyek – meggyőződésünk szerint – megérdemlik az alaposabb kutatói vizsgálódást. Ezen a ponton ismét egy különbség-

re kell felhívunk a figyelmet. A térségi identitásokhoz két egymástól lényegesen eltérő diskurzustípus kapcsolódik.

Az egyik megközelítés abból indul ki, hogy ezek a kisebb-nagyobb tájegységek „eleve” adott földrajzi, történelmi, kulturális stb. egységek. A régióhoz kapcsolt szakmai diskurzusnak pedig az a célja, hogy kimutassa ennek a térségi identitásnak a létét, történelmi múltját, jellegzetes megnyilvánulási formáit, esetleg társadalomszervező erejét. Ez a típusú szakmai szöveg keresi, megtalálja és fölmutatja a térségi identitás jellegzetes elemeit. Az ilyen típusú szakmai megközelítések többnyire helyzetleírások, tényfeltárások. S mint ilyeneknek, elsősorban az a szerepük, hogy a szakmai szöveg eszközeivel és társadalmi funkcióival építsék és megerősítsék az adott térség identitására irányuló diszkurzív gyakorlatot.

Van a szakmai diskurzusnak egy másik típusa is, amely eleve másként közelít ezeknek a kisebb-nagyobb tájegységeknek a leírásához és értelmezéséhez. Ez a megközelítés azokat a társadalmi folyamatokat igyekszik föltárni, értelmezni, amelyek révén a térségi identitás szerveződik. Nem kimutatja az eleve létező identitáselemeket, hanem megpróbálja megragadni azok létrejöttének folyamatait.

Vitát lehetne persze nyitni arról, hogy melyik a fontosabb szakmai feladat: a létező identitások feltárása és fölmutatása vagy az éppen zajló keletkezési folyamatok kutatása, megismerése? Ahol a nemzetpolitika, a nemzeti identitás létezésének vagy erejének igazolása fontos közéleti feladat, ott a tudomány is „behódol” ennek a társadalmi elvárásnak, és a maga eszközeivel a létező (vagy korábban létezett) identitások azonosításában, megmutatásában működik közre. Magyar vonatkozásban – s így a kisebbségi magyarok vonatkozásában is – igen erős ez a tendencia.

Másfelől viszont nem csekély azon kísérletek száma sem, amelyek a kisebb vagy nagyobb léptékű identitások formálódásának elemzésével kívánnak hozzájárulni a mai társadalmi folyamatok megértéséhez. Úgy véljük, hogy a térségi identitások vizsgálata olyan terület, amely különösen sokat árulhat el a mai zajló társadalmi folyamatokból. A következőkben ezt próbáljuk indokolni.

Romániában ma nincsen olyan hivatalos területfejlesztési vagy más jellegű országos politika, amely a kis tájegységek szerinti szerveződést támogatná. Ennek okai részben politikai jellegűek, részben pedig annak következményei, hogy a mindenkori adminisztratív-hatalmi elit nem szívesen mond le a tervezés, irányítás, ellenőrzés centralizált rendszeréről. Bár az 1989 utáni másfél évtizedben egész sor kísérlet történt decentralizált intézményi szerkezetek kialakítására, a döntési és ellenőrzési struktúrák térbeli leosztására, a gyakorlatban csak nagyon kevés eredmény született. Még a megyei önkormányzatok jogköre sem bővült lényegesen az elmúlt 15 év folyamán. Új területi intézményrendszert csak egyfélét hoztak létre, a kilencvenes évek közepén a 4–6 megyét összefogó fejlesztési régiókat, de azoknak a mai napig sincsenek tényleges tervezési, döntéshozási jogköreik, s forráselosztó szerepük is többnyire csak az adminisztratív kivitelezésre szorítkozik. A megyénél kisebb léptékű területi egységek létrehozására, illetve az ilyen jellegű, alulról induló szervező-

dések támogatására nem volt és ma sincs központi támogatási szándék. A néhány megyében elinduló kistérségi szerveződési folyamatot a kormányzat jobb esetben nem létezőnek tekintette, és nem törődött vele (erre példa a Hargita megyei kistérségi társulások létrejötte);¹ rosszabb esetben a kormányzat a megyei prefektus révén igyekezett megakadályozni a társulások jogi bejegyeztetését (jellegzetes példa a Kovászna megyei kistérségi szerveződési folyamat, amelynek kibontakozását a megyei prefektus több mint négy éven át megakadályozta). A kormányzat nem foglalkozott érdemben a megyénél kisebb, községnél nagyobb területi szervezések létrejöttével, az 1968-ban létrehozott adminisztratív egységek további aprózódását viszont támogatta. Ennek eredményeként az egy községhez tartozó települések sorban különválnak, önálló községet alkotnak olyan esetben is, amikor bizonyosra vehető, hogy az alacsony lélekszám és az igen csekély helyi erőforráskészlet korlátot szab az új község fejlődésének. Mindezen folyamatok ismeretében azt lehet mondani, hogy a kormányzat és a hivatalos területfejlesztés intézményrendszere a megyerendszer fenntartása mellett és a decentralizáció szükségességének időnkénti hangoztatásával – a maga szempontjából – sikeresen juttatta érvényre a centralizált szemlélet és gyakorlat, valamint az ezt megtestesítő intézményrendszer fenntartását. A megyék jogköre nem bővült, új területi struktúrák nem alakultak ki, s a kialakulók megmaradtak az önfenntartó nonprofit szervezések szintjén. Ezt a folyamatot joggal nevezhetjük a területi szerveződés és területi fejlesztési folyamatok tudatos „parkoltatásának”. S történt mindez 15 éven át olyan helyzetben, amikor a történelmi-földrajzi paraméterek szerinti, kisebb-nagyobb területi identitások újból megerősödtek, vagy kistérségi társulások formájában (jogi vagy nem jogi keretek között) egész sor, területi alapon szerveződő egyesület vagy konzorcium alakult ki. Ezek a kezdeményezések a térségi adminisztratív elit, illetve a térségi fejlesztésben érdekelt helyi szervezetek részvételével indultak el, s esetenként nagyon különböző pályákat futottak be. Elemzésük nem tartozik szorosan tárgyalt témánkhoz, csupán azért teszünk róluk említést, hogy jelezzük azt a meglehetősen széles körű, sokszereplős társadalmi folyamatot, amely a térségi fejlesztési feladatokban, az ezekhez a feladatokhoz kapcsolódó intézmények kialakításában – a kormányzat kiváró, halogató politikája ellenében is – megpróbált előbbre lépni. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni azt, hogy ezek a térségi, kistérségi szinteken jelentkező szerveződési folyamatok a helyi, térségi vezető elit közreműködésével, kezdeményezésére indultak be, tehát térségi, kistérségi legitimitásukhoz nem fért kétség. Témánk szempontjából ez azért fontos elem, mert ez a helyi, térségi legitimitás lehetővé tette, támogatta azt is, hogy ezekre az adminisztratív folyamatokra ráépüljenek lokális vagy regionális identitást építő, erősítő kezdeményezések. Amint az alábbiakban látni fogjuk, ezek az identitást építő kezdeményezések sokszor nem már létező térségi, kistérségi határokhoz kapcsolódnak, más esetekben pedig épp arra törekednek, hogy egy vélt vagy valós határt pontosan betöltsenek. A helyi, regionális elit területi

¹ Biró A. 2004.

szerveződési elképzelései, az ezek nyomán kialakult kooperációs vagy kistérségi struktúrák jó néhány esetben nem esnek egybe a térségi identitásépítési, identitáserősítési folyamatokkal. Ennek ellenére a két szint közötti kapcsolat és hatás véleményünk szerint nagyon erős. A helyi, regionális elit térségformáló kezdeményezései azt üzenik minden társadalmi szereplőnek, hogy „szabad”, „lehet”, „kell” térségi, kistérségi identitások építésén munkálkodni. Ennek az üzenetnek az ösztönző, bátorító szerepét nem szabad elhanyagolni. Különösen akkor nem, ha arra gondolunk, hogy kisebbségi környezetben a térségi reflexek arról szólnak, hogy minden identitásépítési gesztussal vigyázni kell, mert „baj lehet belőle”. A helyi, regionális elit térségi, kistérségi szerepvállalása bátorítást, ösztönzést és bizonyos védettségérzést ad a legkülönbözőbb léptékű identitásépítési kezdeményezésnek. Ezt ugyan a társadalmi szereplők nagyobb része nem ismeri be vagy nem tudatosítja magában, de az egyes identitásépítési folyamatok részleteit elemezve könnyű felfedezni azokat a referenciapontokat és kapcsolódási formákat, amelyek egy-egy kezdeményezést a helyi, térségi hivatalossággal valamilyen módon összekötnek. Összességében azt lehet mondani, hogy a térségi, kistérségi identitásépítési folyamatoknak a tömbmagyar régióban afféle hallgatólagos térségi legitimitásuk van, és ez a legitimitás igen nagy mértékben a helyi, térségi adminisztratív elit magatartásából, a térségi szerveződés országos „halogatását” mintegy ellenpontoszó működéséből vezethető le. Az természetesen nem állítható, hogy a különböző léptékű, változó sikerű helyi, térségi identitásépítésekben a helyi, térségi adminisztratív elitnek konkrét szervező, szabályozó vagy ellenőrző szerepe lenne. Esetenként kimutathatók ilyen szerepek, de ez általánosságban elhanyagolható. A tényleges szerep csak abban merül ki, hogy az elit működése a sokféle kezdeményezés számára támogató háttérrel, nyílt vagy rejtett vonatkoztatási keretet, valamiféle legitimációs bázist kínál.

A továbbiakban néhány olyan folyamatot mutatunk be, amelyek a területi szerveződést – kisebb vagy nagyobb léptékben – az identitástermelés révén végzik. Ezek közül nagyon sok lokális léptékű folyamat, de sok olyan folyamatot is megfigyelhetünk, amelyek egyre hangsúlyozottabban tájegység méretűek, s amelyek egy-egy jól meghatározható dimenzióban „építik” a tájegységet mint térséget. Nézzünk néhány példát:

A kábeltévék, térségi jellegű rádióműsorok, regionális terjesztésű újságok által lefedett területeken fokozatosan kezd megszerveződni a regionális társadalmi nyilvánosság egy-egy dimenziója. Különösen igaz ez a rádióműsorokra, amelyek az interaktív műsorok révén egy-egy tájegységen belül háttérbe szorítják a lokalitást, helyette regionális léptékű virtuális közösséget jelenítenek meg. Nem az a lényeg, hogy egy hallgató melyik faluból telefonál, hanem az, hogy a szereplése révén a térségi rádió törzsközönségének a tagja. Ahol a városokban készült tévéműsorokat a környező települések kábelrendszerei is átveszik, parlamenti választások idején a regionális tudat hangoztatása nagy teret és szerepet kap. A regionális identitás legerőteljesebb megjelenítői azonban azok az újságok, amelyek napi rendszerességgel jutnak el egy-egy város és vonzáskörzete lakosságához. Ezekben az anyagokban már a lokalitás

helyett a térségi megnevezés a domináns, sok esetben az adó vagy az újság neve is a térségi identitással van kapcsolatban.

A kulturális-művelődési élet terén megjelennek a térségi vonzáskörű kulturális ünnepek, események, koncertek stb. Bár ezek többnyire a tájegység központját képező városba összpontosulnak, mozgósító jellegük és szimbolikus értékük egyértelműen a tájegység egészére vonatkozik. Az ilyen kezdeményezéseknek mintegy természetes keretet ad az a tény, hogy az esemény közönsége már nem a városból, hanem a térség lakosaiból (elsősorban fiataljaiból) szerveződik.

Az infrastruktúra (utak, víz- és gázhálózat, szennyvíz- és hulladékkezelés stb.) fejlesztése, illetve a szociális szolgáltatások terén megjelentek a regionális léptékű, többszereplős projektek, ezek nyomában pedig a konzorciumok. Ezek a kifejezetten érdekalapú együttműködések a saját döntésen alapuló térségi együttműködési formák egész sorát hívják életre. Nem csupán arról van szó, hogy a szereplők adott csoportja regionális érdek alapján fejleszt, hanem arról is, hogy ebben a léptékben egyeztet, konfrontálódik, lobbizik vagy tervez. Ilyenformán egy adott fejlesztési konzorcium egész sor másodlagos, tájegységszintű magatartást hív életre. Ilyesmire – ezekben a térségekben – nagyon régen nem volt példa. Ezekhez a kezdeményezésekhez és kísérletekhez kapcsolódik a kistérségi fejlesztési programok elkészítése is, amely a maga során szintén olyan keretekbe tömöríti a térségi meghatározó szereplőket, amelyekben a lokalitás mellett a térségi összetevők is hangsúlyos szerepet kapnak.

Bár egyelőre csak kísérletképpen, de megjelenik a tájegységszintű marketing gyakorlata is. Rendezvények, vásárok, weblapok, kiadványok, szórólapok jelentik a kísérletezés legfontosabb területeit. Az ilyesmire vállalkozók közül egyre többen úgy érzik, hogy valamit/magukat „eladni” csupán lokális vagy nemzeti érvekkel, hivatkozásokkal, referenciákkal nem lehet. Ezek mellett, bizonyos esetekben ezek helyett, a térségi emblémák használata kerül előtérbe. Jellemző, hogy a családi panziók hirdetései is egyre gyakrabban az adott tájegységre vagy annak karakterisztikus jegyeire hivatkoznak.

Nem jelentéktelen a politikai tevékenység szerepe sem a tájegységek identitásának alakításában. A parlamenti és az önkormányzati választások mellett az előválasztások gyakorlata, valamint a romániai magyar politikai intézményrendszer tájegységek szerinti szerveződése és működése is olyan tényező, amely közreműködik a térségi identitás kialakításában. Ehhez kapcsolható még azok a térségi léptékben kialakuló újabb politikai hálózatok, amelyek a politika iránt érdeklődő fiatalokat fogják egységes térségi keretbe.

Nem utolsósorban kell említenünk, hogy a gazdasági élet szerveződése is tartalmaz nem kevés regionális összetevőt. Egy-egy tájegységen belül a város-falu reláció fokozatosan olyan ideiglenes hálózatokkal töltődik fel, amelyek regionális léptékűek (például bedolgozói hálózat, beszállítói hálózat). De ezek mellett megemlíthetők a nem kifejezetten gazdasági jellegű, hosszabb-rövidebb ideig működő szerveződések is. Ilyenek az iskolarendszerű vagy felnőttképzési program hálózatai (különösen a magánegyetemek térségbe kihelyezett ta-

gozataihoz vagy a nyelvoktatáshoz kapcsolódó hálózatok), a szociális ellátó-rendszerek hálózatai, a szaktanácsadással foglalkozó intézmények kliensi rendszere, térségi pályázati rendszerek klientúrája, az egy ágazaton belüli szakmai érdekcsoportok stb. Mindezek a hálózatok a tényleges tevékenységük révén „építik” a térséget, ugyanakkor a feladatmegoldáshoz kapcsolódó kapcsolatrendszer és kommunikációs technika révén is tevékeny részesei a térségi identitás kialakításának.

Mindezek a jelenségek jól ismertek más országokban, más térségekben, ahol működő piacgazdaság van, és a társadalom működését nem a centralizáció jellemzi. Erdélyben, a magyar kisebbség által lakott térségekben ezek a tájegységek szerinti szerveződések, az adott tájegységekhez kapcsolódó térségi identitások új, pragmatikus formái napjainkban alakulnak ki. Ezek nyilván nem mindig vannak átfedésben a történészek vagy az adott vidék értelmisége által definiált térségi határokkal. E jelenség vizsgálata külön kutatás témáját képezheti. Úgy tűnik, hogy a romániai magyarok által lakott vidékeken a társadalmi esélyért folytatott harc „territorializálódása” most kezdődik. Míg korábban a „nemzeti”, a „nemzetiségi”, illetve a „lokális” lépték tűnt nagyon fontosnak, ma a köztes (mezo) szint jelenti az egyik fontos szerveződési területet. Mégpedig úgy, hogy a lépték (a formálódó régió mérete) egyre kisebb. Legalábbis jóval kisebb, mint ahogyan az az Európai Unió regionális politikájában és támogatási gyakorlatában megjelenik. Úgy tűnik, hogy a jelzett térségekben most zajlik az érdekviszonyok regionális dimenziók szerinti újrendeződése, most és a következő időszakokban alakul ki a térbeli rendszerek hatalommegosztási gyakorlata. Ha ez így van, akkor nincs kizárva, hogy a következő időszakban a kisebbségi magyarság térbeli szerveződésének egyik nagyon fontos kerete a tájegységek szerinti szerveződés lesz. Ma már vannak közéleti-politikai kísérletek a tájegység határainak definiálására vonatkozóan. Jellegzetes példa a székelyföldi térség diszkurzív újradefiniálási kísérlete. Ezek a kísérletek azonban egyelőre inkább politikai jellegűek, s a fentebb felsorolt, alulról szerveződő és pragmatikus társadalmi folyamatokat nem nagyon veszik figyelembe.

A tanulmányban jelzett problémakör a társadalomkutatás számára egész sor érdekes kérdést vet fel. Csak mutatóban jelzünk néhányat.

Érdemes-e ezt a folyamatot kiemelt kutatási területként kezelni? Térségfejlesztési szempontból a megyénél kisebb, a helyi közösségnél nagyobb területi szerveződések nyilvánvalóan figyelmet érdemelnek, hiszen ezek ilyen méretekben vélhetően ki fognak alakítani fejlesztési, szolgáltatási konzorciumokat. Témánk szempontjából azonban csak azok a szerveződések érdekesek, amelyekhez térségi identitások újrafelfedezése vagy építése is kapcsolódik. Ezek nem feltétlenül esnek egybe a pragmatikus konzorciumokkal, bár kétségtelen, hogy a területi identitással is támogatott területi érdek esetenként könnyebben megfogalmazható és érvényesíthető. Másfelől viszont nem kevés szakértő van, aki a közösségi identitások kisebb-nagyobb térhez kötött változatait – a globalizációs trendek szemszögéből – anakronisztikus jelenségnek, tartalmat-

lan szimbolikus társadalmi játéknak tartja. Tény viszont, hogy az általunk vizsgált térségben a területi alapú identitások építéséhez kapcsolódó ötleteknek van társadalmi támogatottságuk, s esetenként jól kimutatható a konkrét szervezési lépések társadalmi támogatása is. Amennyiben figyelembe vesszük ezeket a napról napra tapasztalható társadalmi támogatásokat, s komolyan vesszük a kulturális tőke nagyobb szerepvállalására irányuló jóslatokat, akkor a térségi identitásokkal való szakmai törődést alighanem érdemes fölvenni a társadalomkutatási feladatok listájára.

Melyek a leghasznosabb elemzési technikák a jelenlegi régiószerveződés pragmatikus szintjeinek leírásához? El lehet-e kerülni azt, hogy a regionális folyamatok, a regionális identitás kutatása során a kutatói munka többnyire csak történelmi, kulturális hagyományokat, rosszabb esetben értelmiségi elvárásokat igazoljon vissza? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához vélhetően csak annyi szükséges, hogy az identitáskimutatás jól bevált receptjeit, a jelkép- és eseményleltárakat, az ünnepi kelléktárak értéként való címkézését fölváltjuk/kiegészítsük a kultúrakutatás gyakorlatiasabb és hétköznapiabb leírási és elemzési eljárásaival. Amint a fentebb bemutatott identitásszerveződési példákból is láthattuk, a területi alapú identitások formálódása nem csupán magyarság-szimbólumok ernyője alatt, himnikus szólamok közepette zajlik, hanem sokkal pragmatikusabb módon is. Ezeknek a szerveződési folyamatoknak a rendszeres elemzése a társadalmi folyamatok olyan szeletéről adna hírt számunkra, amely ma még kevés figyelmet kap, de következményeiben meghatározó jellegű lehet.

Felhasznált irodalom

Biró et al. 2004. *Vidékfejlesztés Hargita megyében*. Csíkszereda, Regionális Képzési Központ/Alutus Kiadó.

SUMMARY

Regional identities: aspects of interpretation, possibilities of analysis

The study analyses the organisation of regional identity in East-Transylvania, Romania. There is no official support policy towards microregional organisations in Romania. In spite of the lack of such policy, we have found that there are many social actors from different social layers working towards regional organisation. Attempts to form a microregional identity along these organisations form part of these intentions. The present study analyses these local, regional processes and, at the same time, draws attention to this social phenomenon as an object of study.

ÉRTÉKEK, NYELVHASZNÁLAT – SZÓRVÁNY

Bodó Barna

*A társadalmi tér nem válik szét könnyen
érthető „mi”-re és titokzatos „ők”-re.*

Clifford Geertz

A SZÓRVÁNY MINT IDENTITÁSLABORATÓRIUM

A szórványnak¹ a társadalomtudomány mindmáig nem szentelt kellő figyelmet, mintha nem tudatosult volna az a kézenfekvő felismerés, hogy a szórvány mivolt az identitás vizsgálatában ugyanolyan lehetőségeket hordoz, mint amelyeket az antropológia számára tartogatott a „világtól elzárt” közösségek vizsgálata. A szórvány az identitással kapcsolatos kutatások terén szinte semmilyen külön figyelemben nem részesült, pedig a szórvány: határhelyzet.² Ilyenként sokkal élesebben jeleníti meg az identitásépítéssel kapcsolatos kényszereket és dilemmákat.

Az *identitás* a csoportok közötti viszony (pszichikus) közvetítésének az eredménye. A közvetítés két felet feltételez, mindkét oldalon léteznie kell valaminek, ha nem, nincs közvetítés, nincs átvétel és átadás. *Felek* nélkül nincs interakció. Még *csend*élet sincs, vagyis az az érzés, amelyet egy helyzet vált ki bennem – kontempláció –, mert ezen érzés is a másik létezésének potencialitásában valósul meg. A másik – csoport, közösség, társadalom – mindig jelen van. Ez a másik lehet idegen, aki más, mint mi, és nemrég érkezett. A jelenlétől kap külön tartalmat az otthon, ahol biztonságban tudjuk magunkat. A jelenlét akkor válik problematikussá, amikor a politika az idegenséget félelem gerjesztésére használja fel.

„Szórványban sokkal nehezebb megállapítanunk, kik vagyunk. A határok elmosódnak, saját identitásunkat nehezebb megfelelő módon megjelenítenünk és másokkal elfogadtatnunk.”³

Az identitást a társadalmi közegben építjük fel, s mint minden folyamat, ez változásokat, átalakításokat jelent. Ennek ára van – ami az egyén számára költségként jelenik meg. Ilyen költségek: a lokális *átértelmezése*, a kölcsönviszonyok hálózatának az *újraértelmezése*. Ez pedig átértelmezéseket indukál az emlékezetben is: ez a költség maga az identitásválság. Ezért kellene tisztázni: mely változások szükségszerűek és melyek véletlenszerűek.

¹ Szórvány és diaszpóra között különbséget teszünk. A szálláshelyét nem változtató, a történelmi-társadalmi folyamatok hatására fogyó etnikai csoportok és a kirajzással, személyes érdekek érvényesítését célzó migráció révén létrejött diaszpóra csak első közelítésben kezelhetők egyazon fogalmi keretben.

² Anyanyelvhasználattal kapcsolatos vizsgálatok tárgyát gyakran képezi a szórvány, de ez csupán egyik összetevője az identitásépítésnek.

³ Lásd Calhoun (ed.) 1994, 10.

Preston úgy fogalmaz: az identitás tapasztalat kérdése. Ezt fedi el, rejt el néhány olyan személyhez köthető tényező – faj, etnikai hovatartozás, életkor, nem, történelem – amelynek okán egyesek az identitás „lényegéről” beszélnek.⁴

Amikor az egyén megnevezi önmagát valamiben, akkor feldolgoz (bizonyos élményt, helyzetet, viszonyt). Ugyanis: az egyén beleszületik egy kultúrába és egy társadalmi helyzetbe. Ez adott, ehhez viszonyul. Az egyén tudatosít (külső hatásokat és előírásokat): az egyén integrálódik. Továbbá: az egyén (helyzet)olvasata performatív, értelmezéseink alakítják is az adott társas helyzetet. Ahová az egyén tartozik. Kezdetben a társadalmi struktúra mintázata érvényesül, később – akcideneciák sorozatával lehet számolni, amikor is az egyén nyilatkozik meg. A kettőt az egyén sajátosan, mások által nem előírt formában „keveri”. Főleg a posztmodern szubjektum esetében alakul ki az a képzet, hogy az egyén teljesen szabadon alakíthatja ki életstílusát, tehát identitását. A posztmodern állapot Lyotard szerint azt jelenti, hogy nincsenek nagy, közös célok – különben nagy hősök sincsenek⁵ –, mi több: személyekre szabott életcélok sincsenek. Az életcélt átengedik az egyén igyekezetének. S a krízis azzal kezdődik, hogy mindenki tudja: önmaga kevés.⁶ Szükség van a másokra, szükség van az idegenre.

A toleranciát hirdető is tudja természetesen, hogy az etnocentrizmustól teljes mértékben megszabadulni nem lehet, de a vele járó veszélyeket is időben tudatosítani kell(ene): ha az emberiség nem akar a múltban létrehozott értékek meddő fogyasztójává válni, akkor – Clifford Geertz kifejezésével – *a sokféleség édes hasznát* kell hirdetnie.⁷ A másokkal való kommunikáció felszámolódása az emberi kreativitást veszélyeztetheti (Lévi-Strauss 1985). A kommunikáció éppen azt teszi lehetővé, hogy az egyének és közösségek közötti akadályokat legyőzzék – az igazán kreatív korszakoknak ez az egyik előfeltétele. Ugyanakkor továbbra is figyelmet kell fordítani a Flannery O'Connor által megfogalmazott tételre, aki szerint: Rómában se tégy másként, mint Milledgeville-ben.⁸ Idegenben is magad légy. Minek tekinthető ez a kijelentés: könnyed arroganciának,

⁴ Preston 1997, 4.

⁵ Térés anya klasszikus antihős. Nem valamilyen közösséget mozgósító célkitűzéssel – csatakiáltással: szabadság, egyenlőség – vetette magát a napi gondok sűrűjébe, hanem azt bizonyította egész életében és életével, hogy lehet elvek szerint élni. Térés anya nem akar példakép lenni – ő a másik út, a másik lehetőség, a bizonyosság, hogy van más, milyen *önmegvalósítás*.

⁶ Lásd Habermas–Lyotard–Rorty 1993, 37.

⁷ „Az az antropológia, amely attól retteg, hogy a saját és a mások kulturális integritását és kreativitását egyaránt megsemmisíti azáltal, hogy más emberekhez közelít, bevonja, és közvetlenségükben és különbözőségükben próbálja megragadni őket, saját alultápláltságába fog belepusztulni, amelyért semmiféle manipuláltan objektívizált adathalmaz nem nyújt kárpótlást. Az a morálfilozófia, amely attól retteg a szelemtelen relativizmusba vagy transzcendentális dogmatizmusba való bonyolódástól, hogy más életszemléleteket csak rosszabbnak képes feltüntetni, mint a sajátunk, pusztán olyan világ teremtéséhez elegendő, amelyben mások lekezelése veszélytelen” (Geertz 1994, 338).

⁸ Idézi Geertz 1994, 336.

avagy az „íme, ilyen vagyok” őszinteség megnyilvánulásának? Emlékezzünk Fichte állítására – én vagyok én –, mely alapvetően nem más, mint az akarat formatív erejének a megnyilvánulása. Ebben a kontextusban persze a fel- és elismert én (self) sokkal inkább az ént kifejező, egyszerű és adott identitásnak tűnik, mint egy komplex viszonyrendszer tükröződésének.⁹

Preston szerint a változások gyorsasága és mennyisége még nem jelenti az életstílus alakítását illető teljes szabadságot. Az identitás kialakítása posztmodern feltételek között egy olyan komplex folyamat, amelynek során minden identitás(állapoto)t megkérdőjelez utóbb maga a folyamat. Szerinte az identitás(ki)alakulásának a folyamatát három fogalom – lokális,¹⁰ hálózat és memória – segítségével lehet feltárni. Ez a három tényező megmutatja, miként vagyunk jelen egy bizonyos térben, milyen tevékenységek határozzák meg a napi interakciókat-kölcsönhatásokat,¹¹ amelyeket a memória folyamatosan feldolgoz. Ezért tekinti Preston az identitást instabil egyensúlyi állapotnak, amelynek egyik tényezője az egyént jellemző személyes tapasztalat, a másik a közsféra aktuális kihívása.

Visszatérve a kezdő állításhoz: ahogyan Karl Kraus szerint a századfordulás Bécs egyszerre játszotta el a modernitás hajlékának és a „világvége kísérleti laboratóriumának” a szerepét, napjainkban a szórvány tekinthető az identitástrukturálás kísérleti laboratóriumának.

SZÓRVÁNY: LABILIS ADOK-KAPOK JÁTÉK

Egy korábbi dolgozatomban úgy fogalmaztam,¹² hogy a szórványban az egyén, mivel olyan közegben él, ahol azonosságtudatának néhány – lényeges – eleme különbözik a többségi környezetétől, nem a kulturálisan egységes közeg biztosította természetességgel kapcsolódik be a helyi közösség életébe. Hiányzik a más esetekben eleve adott egység. A közös alap hiánya értelmezési és viszonyulási zavart okoz, megbontja a társadalmi teret. A magán és a köz nem csupán a kettő közötti különbségeket adó általános értékek, hanem a közösségeket külön strukturáló kultúra szerint is tagolódik. Ez utóbbit erősíti fel olykor a politika. Szórványban a magánszféra nem egyszerűen az a belső kör, amelybe visszahúzódva feldolgozhatóvá válnak a köz történései, hanem valami más. „Mi” itt bent mások vagyunk, mint „azok” kint. A szórványban élő egyén nem kap(hat)ja meg „kint” a közösség részéről azokat a közvetlen élményeket és impulzusokat, amelyek integrálnak, kapcsolati hálót teremtenek. Más ünnepek, más szokások, más prioritások.

⁹ Calhoun (ed.) 1994, 10–11.

¹⁰ Preston a *locale* kifejezést használja, ami jelent helyszínt, terepet, illetve helyit, helybelit is. Az egyik értelmezés állapotot jelöl, a másik viszonyt. A kontextus szerint mindkét értelmezésre történhet utalás.

¹¹ Az *interakció* kölcsönhatásként való fordítása nem adja vissza az akció tudatosságát, elsősorban a helyzet mivoltára utal.

¹² Lásd Bodó Barna 2004, 155–171.

Amikor a helyesen cselekedni imperativusa jegyében az egyén a részvéttel-önreprezentáció számára megfelelő(nek vélt) stratégiáját kiválasztja, kikerülhetetlenül találja szembe magát a „közösségi elkötelezettség” és a „személyes szabadság” dichotómiájával. Szórványban éppen a közösségi elkötelezettség, a csoport-hovatartozás más helyzetekre jellemző egyértelműsége töredezik szét. Nem az a gond, hogy a modernitás hatására minden megkülönböztetés tartalmilag folyamatosan újrafogalmazódik, hanem az az esély, amely a kezdethez kötődik, ahhoz a helyzethez, amelybe beleszületünk. Ezt nevezi Hannah Arendt születési esélynek, *Gebürtlichkeit*nek. Szórványban annak a csoportnak a határai, amelybe beleszületünk, nem jelölhetők ki kontúrosan, egy sor élethelyzetre alig vagy egyáltalán nem fogalmazódik meg csoporton belüli válasz.

Általában az önreprezentációs dilemma lényegét a valahová tartozás szükségessége és a túl erős és sokrétű társadalmi kötelezéseknek az egyéni választ (szabadságot) korlátozó mivolta közötti feszültség képezi. A rendre visszatérő kérdés – kinek milyen identitásra van szüksége? – nem annyira a kultúra-kultúrák hitelességére vonatkozik, hanem elsődlegesen arra, ahogyan a modernitás átalakítja, olykor ellentmondásos módon, a közösségek életvitelének kereteit anélkül, hogy a folyamat ritmusát, milyenségét, mélységét illetően a közösség igazából megnyilvánulhatna. Szórványban éppen ez a dilemma halványul el, ugyanis a csoport meghatározottsága egyre inkább külsődleges, nincsenek belső tartalékai arra, hogy a fellépő változásokat a közös értékekre vetítve feldolgozza, a csoportba született egyén egyre inkább magára marad, amikor arra keresi a választ: mi a fontos?

Bárki könnyen talál példát a környezetével folytatott kulturális csereberére – amely önmagában szükségszerű. Dilemmát általában az okoz, hogy mennyire értjük meg annak az embernek a vallási hiedelmeit, avagy gasztro-nómiai szokásait, akivel szemben toleranciára buzdítanak, akit el kell(ene) fogadnunk. Tudjuk-e, mikor mit fogadunk el? Milyen hatásnak tesszük ki magunkat és közösségünket? Szórványban megint csak más a helyzet, ez utóbbi kérdések fel sem merülnek. A szórványlét ezt a veszélyérzetet megszünteti.

Persze, az sem képzelhető el napjainkban, hogy kőkemény etnocentrizmussal csak önmagunkat ünnepeljük, s a másik kultúráját ördögi színekkel el-lenségesre fessük. A kulturális kontrasztok elhalványulásának folyamata, amennyiben valóban ez zajlik, egyes vélemények szerint tudományos szempontból nem volna nyugtalanító. Majd az antropológusok jobban odafigyelnek, finomabb elemzést végeznek, több szempontot vonnak be a vizsgálatok körébe. Csakhogy a folyamat egyszerre vet fel morális, esztétikai és kognitív vonatkozású kérdéseket. A morális dimenzióál maradvá alapvető dilemma, hogy az egyes közösségek számára alapvető értékek miként védhetők meg. A saját értékekhez való ragaszkodás, egy adott értékrendszerrel szembeni lojalitás nem tekinthető rossz attitűdnek, csakhogy a túlzott lojalitás (valamilyen mértékben) érzéketlenné tesz más értékek iránt, s ennek okán viszonylagos kommunikációhiány alakul ki.

A sajátos jegyekhez való ragaszkodás alapja érzelmi is lehet. A politika minden esetben megnyilvánul, befolyásol, hat – még akkor is, ha diszkriminatív intézkedések nem léteznek. A politikai környezet elsősorban a nyelvek és kultúrák kialakuló társadalmi presztízsére van hatással,¹³ következésképpen befolyásolja a különmeműség vállalásának reflexív folyamatát.

A kapcsolatszegénység, az értelmezési nehézségek okán a másság társadalmi nyomásként nyilvánul meg, amelynek a vállalása tudatosságot feltételez. Szórványban a kapcsolatok természetessége, a hovatartozás automatizmusa helyébe a sajátos jegyek és helyzet (tudatos?) vállalása lép. Amennyiben ez bekövetkezik.

Természetes kapcsolat megléte esetén a nyelvváltás kérdése fel sem merül, illetve ha igen, az asszimiláció, a kiválás az eredeti kultúrából már nem a közeg rovására írandó. A szórvány a *labilis csoporttudatot* kialakító, az egyént közösségi kapcsolataiban elbizonytalanító, a nyelv- és kultúraváltást elősegítő-kiváltó társadalmi közeg. A szórványban az anyanyelvi betagozódás természetességét felülírják a környezeti hatások, mind fontosabbá válnak egy más nyelvi és kulturális közösség sztereotípiái, értelmezési sémái, szemlélete, aminek eredményeként a személy identitást vált: kapcsolataiban a másik, a kulturálisan domináns közösség válik meghatározóvá, ebbe építi bele magát. Nem egyből, egyik napról a másikra következik ez be – ezért is kell hangsúlyozni a folyamatszerűséget. A szórvány tehát a személyes és csoportos etnikai jegyek és sajátosságok megőrzését illetően fontos külső jegyek, feltételek szempontjából halmozottan hátrányos helyzetet (HHH) jelent. Ezek szerint az asszimiláció nem „a központba helyezett problémák” egyike a szórvány elméleti vizsgálatakor, hanem maga a probléma.

Függetlenül attól, hogy az identitásválság feszültséget kiváltva tudatosul, avagy szinte észrevétlenül oldódik fel valamilyen második születést jelző vagy új életszakaszt indító szertartásban, az identitáskonfliktus természete, Erikson szerint, az adott történelmi kort jellemző félelmek és (érték)választási kényszerek függvénye.

Szórványban az identitásképzés általános dilemmáit, a személyes-közösségi adok-kapok játékot az egyén teljes egészében rávetíti a kultúrára, nem a kort érzi kétségekkel terhesnek, hanem a kulturális hovatartozását. Úgy érzi, kulturális értékei, családi-rokoni kapcsolati hálójá nem nyújtják számára azt a teljességet, azt a védelmet, azt a biztos viszonyítási pontot, amely lehetővé teszi az értelmezést. A másság a nyelvhasználat által lehatárol, a „mi” és „ők” ketőssége a mindennapi kommunikációtól a személyes életpályák alakításáig különböző szinteken jelenik meg. Az egyén nem bízhatja rá önmagát a közössé-

¹³ Köztes-Európa legtöbb országában a kisebbségi kultúra, hagyományok iránti el-lenszenv, ezek lejárata a hivatalos, állami politika részét képezték, és bizonyos vo-natkozásban képezik mindmáig. Egyrészt a kisebbségi történelmi-kulturális jelenlét dokumentálása hiányzik a többség számára kidolgozott tankönyvekből, másrészt a tankönyvekben és a médiában kialakított kisebbségkép lebecsülő, a kisebbséget alá-rendelő viszony kialakítása a cél. Lásd *História*, 1989/9–10; Csurdi Sándor (szerk.): Ki-sebbségkép a tömegtájékoztatásban. *Regio*, Budapest, 1993.

gek esetében meglevő *éntételező* folyamatra, mely ez esetben kihagyásos, a közösségi lét teljessége helyett ennek egyes komponenseire terjed csak ki.

Az egyén döntéshelyzet elé kerül, a tét a valahova (egy számára adott közösséghez való) tartozás és a valamiből (egy külső, kulturálisan más, de erős közösségből) való kimaradás. Szórványban sértő lehet az ismert tétel: a teljességgel mérd önmagad. Vállalni a teljességet nem nyújtó helyi különmeműséget a család, a szülők értékeihez való ragaszkodás, tágabb értelemben egy történelmi folyamat jegyében – ez a szórványdilemma.

A BÁNSÁGI SZÓRVÁNY

A Maros–Tisza–Duna és Retyezát nyugati oldala által határolt térséget nevezik Bánságnak, amelyet a történelem izgalmas modernizációs tereppé alakított ki. Van néhány olyan jellegzetesség, amelyek okán kijelenthető, hogy a bánsági és az erdélyi szórvány különbözik egymástól. (Nincs olyan helyi etnikum, amely „időtlen idők” óta demográfiailag domináns volna; a térségnek volt „német”, „magyar”, „szerb” és van „román” korszaka; etnikumtól függetlenül olyan a gyermekvállalási hajlandóság, hogy a népesség megmaradása és növekedése bevándorlásra épül; jelentős gazdasági-műszaki megvalósítások születtek itt, amelybe az „amerikás” jelleg mindenképpen belejárt; a kultúra terén a térség relatív hátrányban van, kevés szellemi nagyságot adott az itt élő nemzetek kultúráinak.) Ennek oka nem annyira az őshonos/bevándorolt dichotómiában keresendő, sokkal inkább abban, hogy egy anyagi javak iránt fokozottan fogékony térségben a szomszéd olyan konkurencia, akinek a gazdasági eredményei kihívást jelentenek, akitől tanulni kell, ellopni a tudását. A térség „levegőjében” benne van a másakra való fokozott odafigyelés, etnikai mivolttól függetlenül.

A térség jellegével kapcsolatos kérdések, az anyagiak/szellemiek helye a személyes prioritások meghatározásában a legjobban a Bánságba jött székelemek itteni életvezetésének a vizsgálatával kutathatók.¹⁴

Temes megye demográfiai szempontból befogadó közeg. Van elvándorlás is, de az érkezők és elmenők közötti különbszet kétszázezer főt meghaladó pluszt jelent az érkezők javára. Ez a jelenlegi lakosság közel egyharmada. Miközben román vonatkozásban immár jó negyedszázada a befogadásnak nincsenek etnikai dimenziói, ritka kivétellel helyi román többség fogadja őket, magyar szempontból akár a Székelyföldről, akár a Szilágyságból érkezőt helyi román többség várja. Az újonnan érkezettben a helyiek többnyire nem a más etnikumút látják, hanem azt a személyt, aki nem ismeri a helyi viszonyokat. Az érkező részére a kihívás elsősorban nem etnikai, s ezért a kulturális értékek fontossága lefokozódik. Ezért adódhat olyan paradox helyzet, amikor az őshonosnak számító, többgenerációs ittlétet maguk mögött tudó magyarok jobban ragaszkodnak a kisebbségi iskolához, mint a tömbből frissen érkezők.

¹⁴ Bodó 2003, 113–125.

IDENTITÁSKUTATÁS SZÓRVÁNYBAN

A szórvánnyal kapcsolatos identitáskutatás az identifikáció-asszimiláció kérdés együttesének több elemére vonatkozhat: hagyományok léte és mibenléte, az anyanyelvi kultúrát kialakító „nehéz ismeretek” termelésének intézményi és közösségi helyei, a külső környezet hatásai, helyi kapcsolathálózatok, és a sor folytatható. Még mielőtt továbbmennénk, tisztázni kell valamit.

Az identitáskutatás nagy kérdését Niklas Luhmann úgy fogalmazza meg: „nem azt kérdezzük, hogy *mi az*, ami identikus, hanem azt, *hogyan jött létre az*, ami kívülről mint identikus alapozódik meg”.¹⁵ Luhmann az azonossággenetikának bizonyos leírásával azt jelöli ki, milyen társadalomelméleti érvek építhetők be az identitásstrukturálás folyamatának értelmezésébe. Ez a kutatásnak a legáltalánosabb szintje. Természetesen az identitásképzés gyakorlata az érdekes a jelen kontextusban. A szórványt illetően azt tartjuk viszonylag könnyen vizsgálhatónak, hogy az identifikáció-asszimiláció folyamatai milyen társadalomszerkezeti, réteg- és státuscsoport-tényezők hatására alakulnak.

Szórványban a nemzeti-etnikai identitás kérdése kiéleződik, amennyiben nem tekinthető adotttnak, „természetesnek” a Szózat „Itt élned, halnod kell!” motívuma. A nemzeti hovatartozás-tudat kutatásának egyik legátfogóbb vállalkozása Gereben Ferenc nevéhez fűződik, aki különböző típusokat határoz meg az identitásbeállítódást illetően.¹⁶ Érdemes volna sorra venni az egyes beállítódástípusokat, de itt arra a következtetésére hívnánk fel a figyelmet, hogy kisebbségben a magyar(anya)országinnál sokkal kisebb mértékben jelenik meg a *valahová tartozás* választípus. Ezzel a kisebbségben szerényen, bátortalanul élnek. A kisebbségi magyarok számára a nemzeti kötődés elsősorban pozitív hangoltságú érzelmet jelent, másodsorban elkötelezettséget, a fennmaradás vállalását, feladatot. Ez a pozitív érzelem Kárpátalja esetében éri el a legmagasabb értéket (közel 50%), Erdélyben 35% körüli.¹⁷ A kutatás adatfelvételi helyeinek térképe azt mutatja, hogy néhány nagyobb város – Nagybánya, Temesvár, Déva – kivételével a kutatás alig terjedt ki a szórványra. Illetve a szórvány esetében is külön helyzetet jelentenek a nagyvárosok, ahol a magyarságnak komoly intézményi hálóját és helyi képviselője van. Nem tévedünk, ha kijelentjük, hogy Gereben adatsorai egészen más képet mutatnának a szórványokról. „Igazi” szórványban éppen a pozitív érzés és az elkötelezettség hiánya figyelhető meg.

Szórványhelyzetben a vizsgálandó identitáselemek között első helyre alighanem az énkép kerül. Milyennek látja önmagát, helyzetét az a kisebbségi (magyar), aki többségi környezetben, intézményi háttér nélkül, olykor az anyanyelvű hitélet lehetőségétől is megfosztottan, nyelvi elszigeteltségben él? Miként alakul önértékelése, miként keres „otthont az otthontalanságban”?

¹⁵ Lásd Luhmann 1999, 44.

¹⁶ Gereben 1999, 73–82.

¹⁷ Gereben válaszváltozatai: cselekvő vállalás, valahová tartozás, természetesen evidens dolog, közömbös, negatív érzés, nem értelmezhető.

Ennek a nyelvi elszigeteltségnek a jellegét és méreteit mutatja meg egy 2004 őszén készült Temes megyei felmérés, és ezen kutatás adataira építve volna lehetséges egy további, a helyi kapcsolathálók létre és természetére vonatkozó vizsgálat megtervezése. A felmérés eredményeit 3 kérdéskört érintve mutatom be.

NYELVISMERET

2004 szeptemberében reprezentatív felmérés készült a megye magyar lakosságáról,¹⁸ amelynek az adatai a szórvány identitásképzését illetően forrásként használhatók. A mintából néhány falu kivételével mindenki szórványnak számít,¹⁹ az 1048 megkérdezettből 94 nem él közvetlen környezetében szórványhelyzetben. De az intézményi ellátottság – iskolahelyzet – tekintetében ezekre is a szórványlét meghatározottságai érvényesek.

A fentiek értelmében kijelenthető, hogy a felmérés adatai a hovatartozás, a nyelvhasználat vonatkozásában szórványhelyzetre értelmezhetők. Ami nem jelenti azt, hogy a megyén belüli különbségek nem fontosak, ezektől el kellene tekinteni.

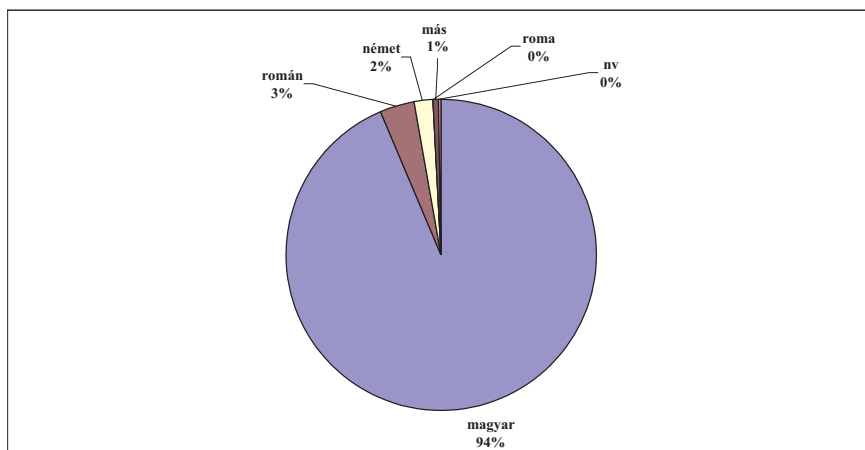
A kérdéses 2002-ben magukat magyarnak valló népességre terjedt ki, így kérdezőbiztosaink „konvencionálisan” azzal a kérdéssel csengettek be a megkérdezettekhez, hogy *„laknak-e itt olyanok, akik a 2002-es népszámlálás alkalmával magukat magyarnak vallották”*. Ez a konvenció természetesen a valóságban olyan kérdéseket jelentett (jelenthetett), hogy *„laknak-e itt magyarok”*, *„lakik-e itt olyan, aki magyarnak tartja magát”*, azonban a kérdezőbiztos mindenképpen olyan személyekkel kezdte, kezdhette el a kérdezést, akik a bemutatkozáskor magukat magyarnak mondták. Ennek ellenére a kérdezettek 6%-a a kérdőív végén levő nemzetiségre vonatkozó kérdésre adott válaszában magát nem vallotta magyarnak. Ezek az emberek valószínűleg *„magyarok is meg nem is”*.

A kérdezőbiztosok magyar és román nyelvű kérdőívet is vittek magukkal és a válaszadót meg kellett kérdezniük, hogy milyen nyelven szeretnék a lekérdezés lefolytatását. A kérdezettek 16%-a választotta a román nyelvű kérdezést. Ez az arány majdnem kétszer nagyobb annál, ahányan 2002-ben a népszámlálás alkalmával magyar nemzetiségűeknek és román anyanyelvűnek vallották magukat.

¹⁸ Készítette a kolozsvári Max Weber Társadalomkutató Központ 1048 fős, rétegzett, véletlenszerű mintán. A kutatás Temesvár (600 megkérdezett), vidéki városok (Lugos: 85, Zombolya: 32, Nagyszentmiklós: 24, Dettá: 23), valamint falvak (448) lakosságára terjedt ki.

¹⁹ Többségi magyar falu Ótelek (22 megkérdezett), jelentős helyi magyarság él Végváron (25), Újszentesen (25), Igazfalván (22), a többi településen (Aurélháza, Temesrákés, Gátalja, Máslak, Cserneháza, Lovrin, Billéd, Bálinc, Bethlenháza, Nagyzsám) a magyarság szórványnak számít.

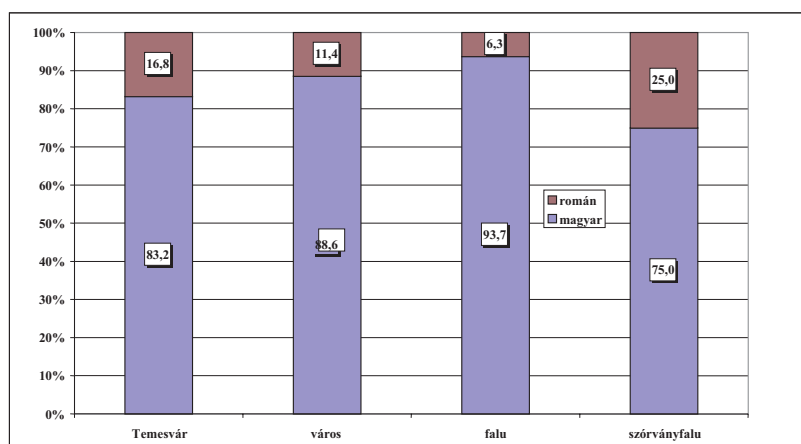
A településtípusok szerinti bontásból kiderül, hogy szórványban és Temesváron a leggyakoribb az anyanyelvismeretre vonatkozó bizonytalanság. A román kérdőívet választottak esetében csaknem bizonyos, hogy anyanyelvhasználatuk szűk körű és hétköznapi kérdéskörökre szorítkozó.

1. ábra
A lekérdezés nyelve

Magyar nemzetiségűek összesen		50 556	
Anyanyelv	Román	4 381	8,7%
	Magyar	46 002	91%
	Más	173	0,3%

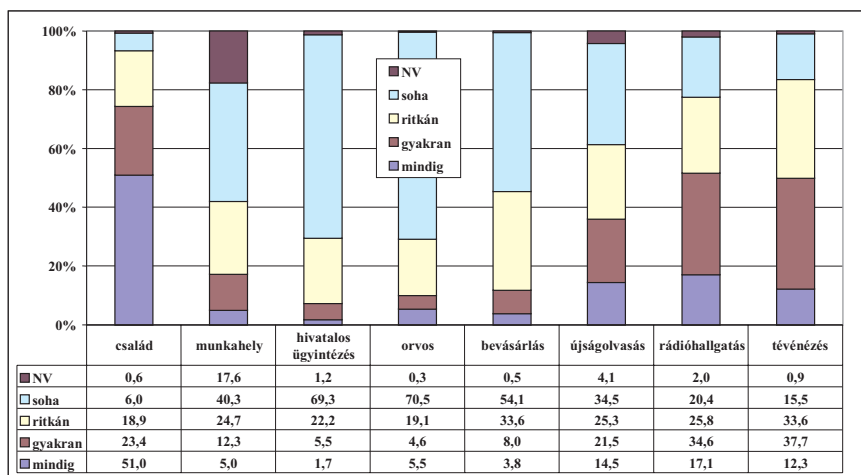
Forrás: INS, 2004

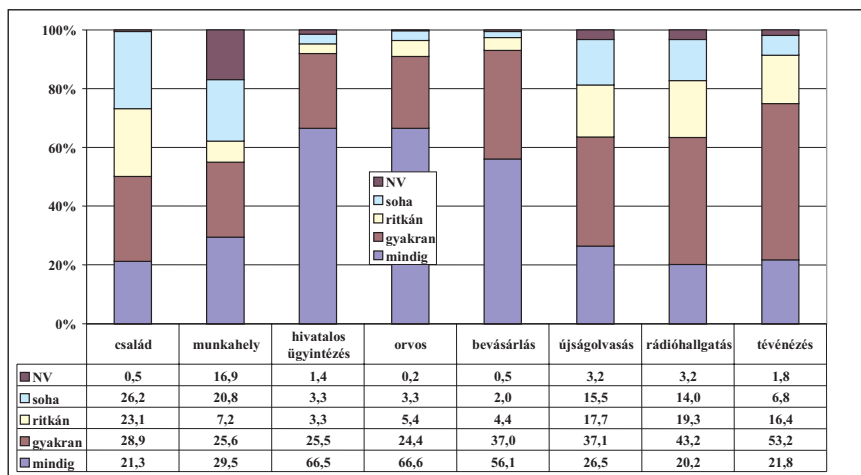
2. ábra
A lekérdezés nyelve településtípusonként

Az anyanyelvhasználat gyakoriságát, illetve helyzetfüggőségét illetően a kutatás az alábbi táblázatba foglalt eredményt mutatja. Külön kiemelendő, hogy szórványban még a családban is kb. fele-fele arányban használják mindig az anyanyelvet, és 25%-ot tesz ki azok aránya, akik sohasem vagy ritkán használják anyanyelvüket a családon belül.

Nincs külön adat a templomba járásról, ez szintén anyanyelvi kötődést jelenthetne.

3. ábra
Milyen gyakran használja a következő helyzetekben a magyar nyelvet?

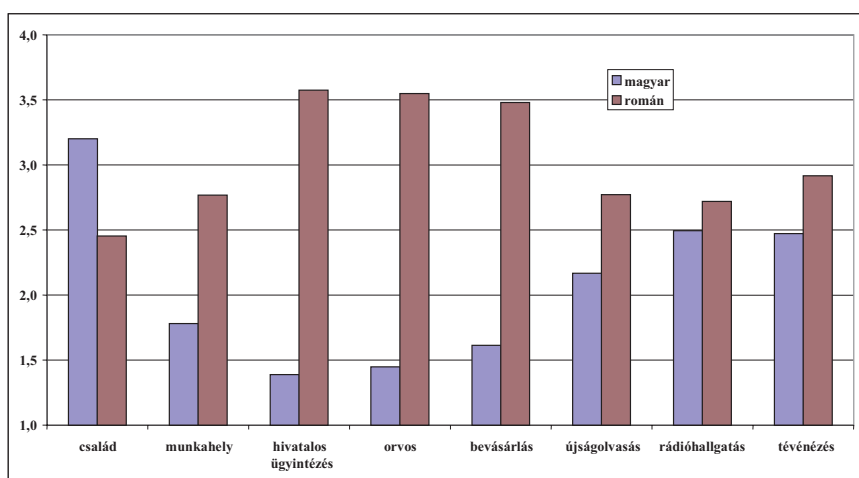
4. ábra
Milyen gyakran használja a következő helyzetekben a román nyelvet?

A másik végleletet a hivatalos ügyintézés jelenti, a minta szerinti 2-3%-os magyar nyelvhasználat azt jelenti, hogy a hivatalos ügyintézés ott sem magyar nyelven folyik, ahol ezt a népességi adatoknak megfelelően a törvény lehetővé teszi. A mintából Végvár, Újszentese, Újvár (Ótelek, Aurélháza), Igazfalva magyarsága haladja meg a helyi lakosság 20%-át – ezek együtt a minta 12-13%-át teszik ki. Egy következő kutatás tárhatná fel ennek a helyzetnek az okait, a ható tényezőket.

A román nyelv használatára vonatkozó kérdés érdekes módon nem tükörképét hozta az előbbi eredménynek.

A családban a megkérdezettek több mint egyötöde mindig románul beszél, és a munkahelyi nyelvhasználatot illetően is nagyobb a román arány. Ez arra enged következtetni, hogy a megkérdezettekben a magyar nyelvhasználatra vonatkozó kérdés megválaszolásakor működött egy bizonyos késztetés a magyar kérdezőbiztosok előtt, hogy magyarságukat „bizonyítsák”.

A magyar és román nyelvhasználat gyakoriságát tartalmazza a következő ábra.

5. ábra

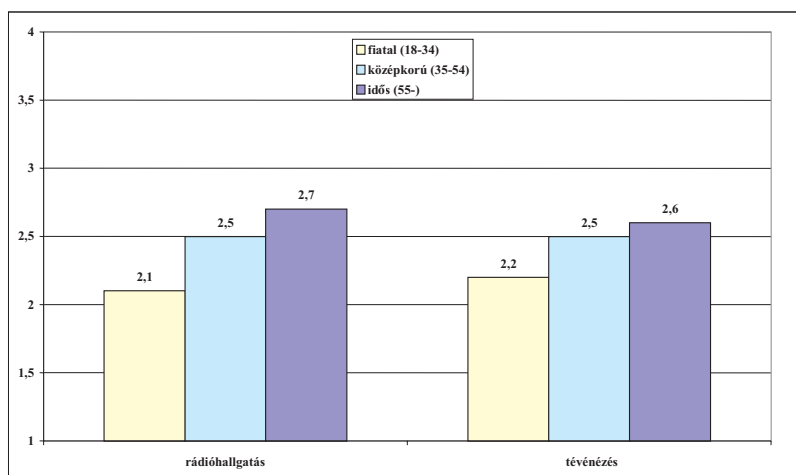
A magyar és a román nyelvhasználat egymáshoz viszonyított gyakorisága településtípusonként
(átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

A médiafogyasztás kérdése érdemel a fenti ábrák adataiból külön figyelmet. Ezeket az adatsorokat – további adatok alapján – részletekbe menően kellene elemezni, de néhány következtetés így is megfogalmazható. A dominánsan magyar újságot olvasás alig haladja meg az egyharmadot, ennek megfelelően a dominánsan román újságot olvasók aránya közelít a kétharmadhoz. Ennek értelmében a magyarság számára a média is elsősorban „külső”, vagyis a szórvány kétharmada minden magyar kérdésről a többség értelmezésében, a többségi szempontok szerinti értékelések alapján tájékozódik.

A fentieket összefoglalva: a feltüntetett 8 különböző nyelvhasználati helyzetből egyedül a családban mérték a magyar nyelv enyhe dominanciáját – itt a

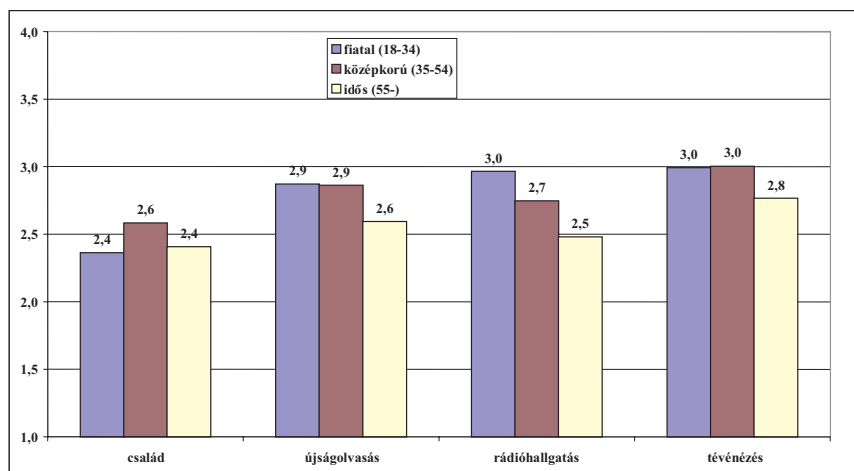
román nyelv viszonylag gyakori használata a vegyes házasságok nagy arányával áll összefüggésben –, míg egyéb regiszterekben a román nyelv dominanciája érvényesül. Erdély egyéb vidékeihez viszonyítva a román nyelv dominanciája különösen a médiahasználatban szembeszökő. A munkahely, a hivatalos ügyintézés, az orvosnál és a bevásárlásnál való nyelvhasználat az adott település nyilvános nyelvhasználatra vonatkozó konvencióitól függ, ami viszont a település etnikai összetételének (is) függvénye.

Következzen az életkor szerinti helyzetkép.

6. ábra

A magyar nyelvhasználat gyakoriságának eltérései korosztályonként
(átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

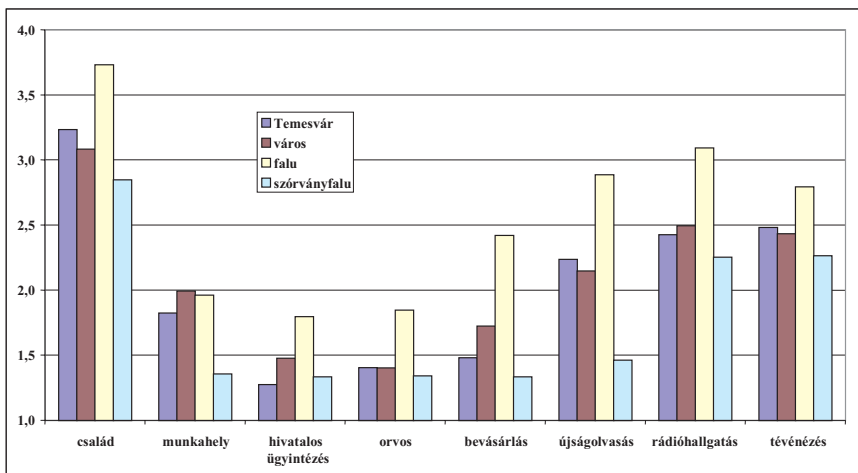

7. ábra

A román nyelvhasználat gyakoriságának eltérései korosztályonként (átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

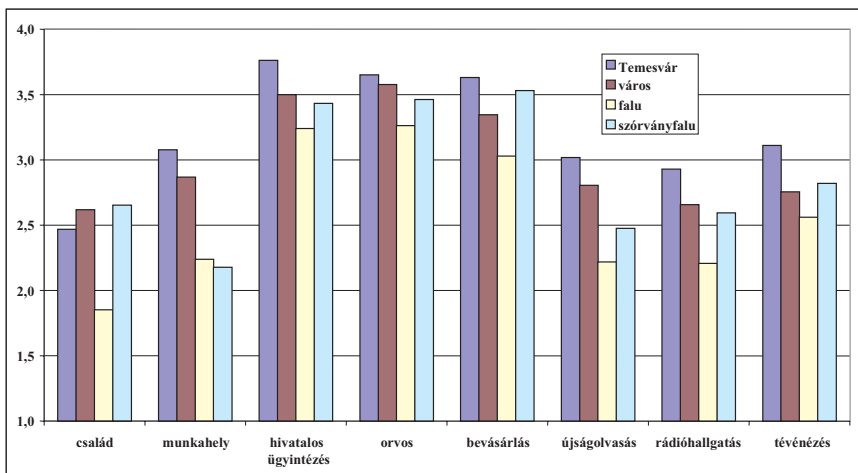
Érdekes különbség figyelhető meg: miközben az anyanyelvhasználat gyakorisága a fiatalok esetében a legalacsonyabb, a román nyelv használatát illetően a fiatalok és a középkorúak közel azonos képet mutatnak. A fiatalok a román helyett hajlamosak más nyelvek – világnyelvek? – felé fordulni.

Végezetül nézzük meg a településtípusok szerinti bontást:

8. ábra

A magyar nyelvhasználat gyakoriságának eltérései településtípusonként
(átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

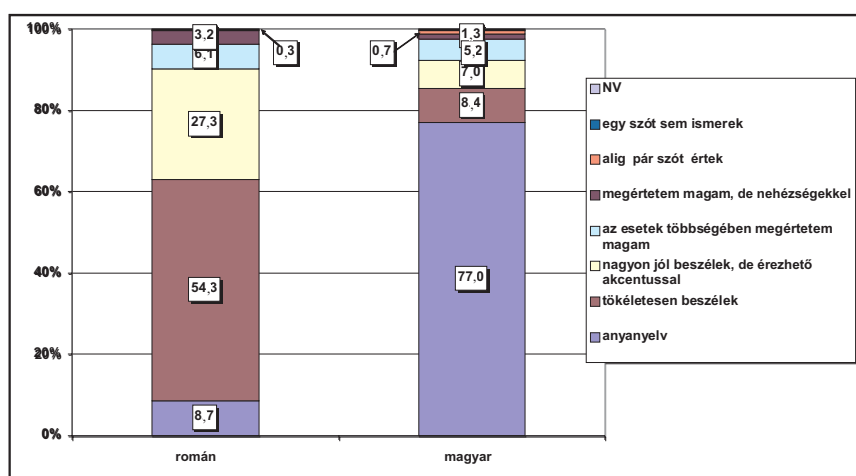

9. ábra

A román nyelvhasználat gyakoriságának eltérései településtípusonként
(átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

A település típusa szerint nemcsak a magán-, hanem a nyilvános nyelvhasználat tekintetében is jelentékeny különbségek mutatkoznak. Hivatalos ügyintézésnél, orvosnál vagy bevásárlásnál a viszonylag nagyobb arányban magyar falvak lakói beszélnek magyarul (de esetükben is román nyelvi dominancia érvényesül). Nem meglepő, hogy minden regiszterben a Temes megyei átlag alatti a 10%-nál kisebb arányban magyar lakosú falvak magyarnyelv-használata.

Ennek alapján megfogalmazhatjuk az első következtetést: minél kevesebb lehetőség mutatkozik az anyanyelvhasználatra, annál inkább külső meghatározottságú lesz a szórványban élő énképe, annál kevésbé tudja elkülöníteni/felismeri azokat az értékeket, amelyek erősítenék ahhoz a közösséghez való tartozását, amelybe beleszületett.

10. ábra
Ön milyen szinten ismeri a magyar, illetve a román nyelvet?

A fenti ábra adatai azt mutatják, hogy a nagyon jól beszélők aránya a magyar és a román nyelvet illetően megegyezik, miközben a magyarok 10%-a vallja azt magáról, hogy nem, rosszul vagy nehezen beszél anyanyelvén. Ez az adat jóval kedvezőbb annál a 16%-nál, akik a kérdőív kitöltését román nyelven vállalták.

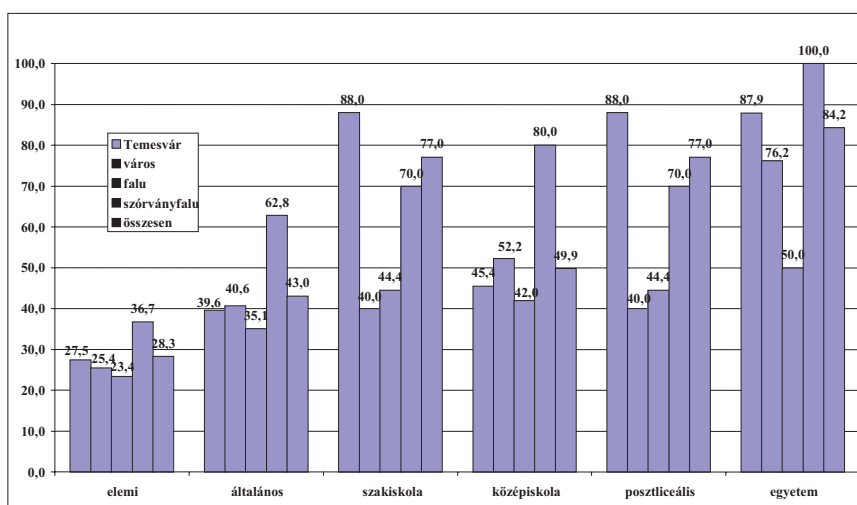
Románia teljes magyar lakosságához képest a nyelvismeret tekintetében is igen nagy eltolódások vannak. Egyrészt – a népszámlálási adatokkal megegyező – 8,7%-os román anyanyelvű arány magasnak mondható, másrészt a „tökéletesen beszélek románul” válaszlehetőséget is igen sokan választották. Horváth István szerint, aki a nyelvhasználat problematikáját teljes Erdélyre reprezentatív mintán vizsgálta, a „tökéletesen” beszélő réteg esetében nagy eséllyel lehet azt feltételezni, hogy a román nyelv instrumentális funkcióján túl rétegidentitások (csoport-hovatartozás: pl. ifjúsági szubkultúrákhoz való tar-

tozás a román [réteg]nyelv használatán keresztül) megjelenítésére is szolgál. Ilyen helyzetben a román nyelv személyes identitáselemmé válik.

Érdemes külön megvizsgálni, hogy a nyelvtudás településtípusok szerint miként alakul. Bizonyosra vehető, hogy szórványtelepüléseken a román nyelv- ismeret még jobb.

ISKOLAVÁLASZTÁS, KÉPZETTSÉG

Az iskoláztatás nyelvét illetően a felsőbb iskolai szintek felé haladva növekszik a tanulmányait román nyelven végzett népesség aránya. A román nyelvű képzésben részesülők aránya a szórványfalvakban a legmagasabb, ezeken a településeken sok esetben már az elemi szintű magyar nyelvű képzés is hiányzik.

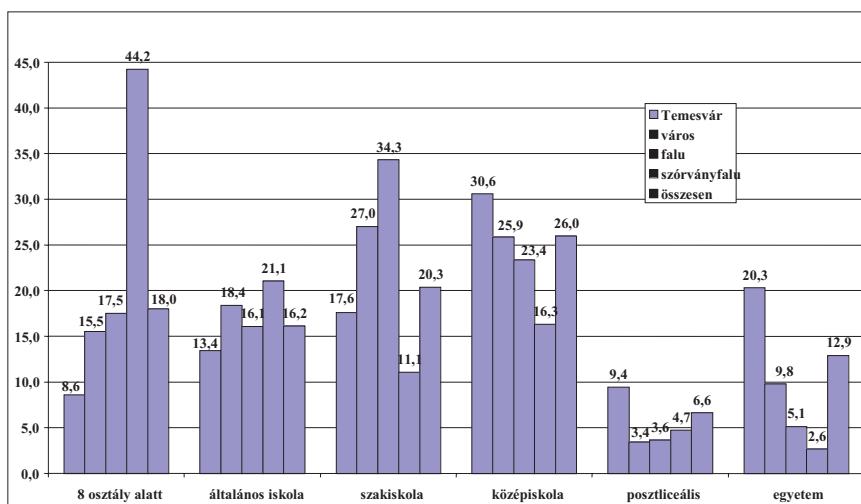
11. ábra

A román nyelven tanulók aránya a különböző iskolai szinteken (százalékban)

Amint az alábbi ábra mutatja, a régióban a városon élők magasabban képzettek: Temesváron a felnőtt magyar lakosság csaknem egyharmada érettségizett, további egyharmada pedig ennél magasabb képzésben részesült.

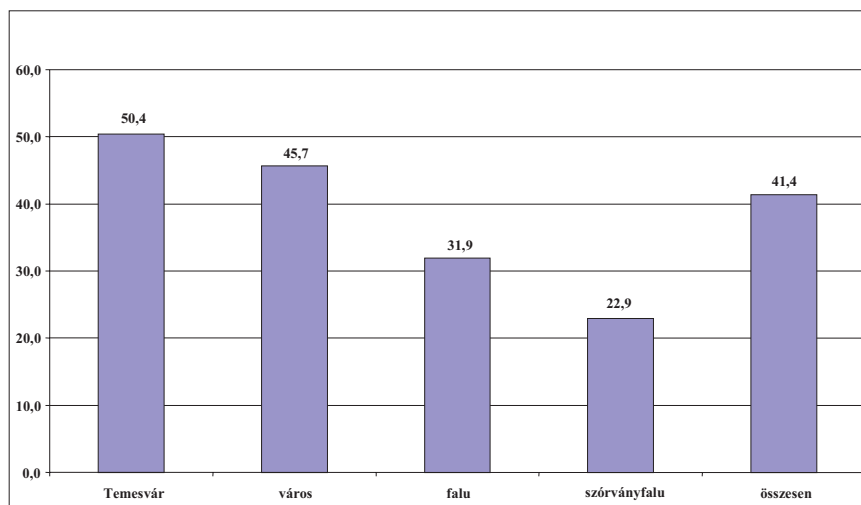
Más városokban a középiskolát és a szakiskolát végzettek vannak átlag feletti arányban (a városi népesség 27, illetve 26%-a). Igen markánsak az eltérések a szórványfalvak és a többi település iskolai végzettségi mutatóit tekintve: míg a szórványfalvakban csaknem minden második felnőtt 8 osztálynál alacsonyabb képzésben részesült, az erre vonatkozó megyei átlag nem éri el a 20%-ot sem.²⁰

²⁰ Ezzel kapcsolatosan megjegyzendő, hogy a megyei átlagban arányuknak megfelelően természetesen a szórványfalvakban élők is jelen vannak. Az iskolai végzettséget tekintve a szórványfalu-egyéb település eltérések emiatt ennél is nagyobbak.

12. ábra
Iskolai végzettség (százalékban)

A magasabb (posztliceális és felsőfokú) iskolai végzettségre vonatkozó adatok az alacsony esetszám miatt fenntartásokkal kezelendők, ám ennek ellenére elmondható, hogy a temesvári magyar nyelvű felsőfokú képzés hiánya miatt a helyiek 90%-a románul végezte az egyetemet/főiskolát.

13. ábra
Dolgozik-e jelenleg? („igen” válaszok százalékos aránya)

A Temes megyei magyar népesség gazdasági aktivitását tekintve a fenti ábra alapján elmondható, hogy a kérdésre válaszolók 41%-a dolgozik jelenleg, 59% inaktív vagy munkanélküli. Temesváron a foglalkoztatottak aránya csaknem 10%-kal nagyobb, mint a regionális átlag, ami főként az aktív korú népesség magasabb arányának és az alacsonyabb munkanélküliségnek köszönhető. Az alábbi ábrából az látható, hogy a falusi (különösen szórványfaluban élő) inaktívak tekintélyes hányada háztartásbeli (ez az arány a falvakban 14%, a szórványfalvakban 36%) és munkanélküli (14, illetve 18%).

1. táblázat

A foglalkoztatott népesség beosztás szerinti összetétele (százalékban)

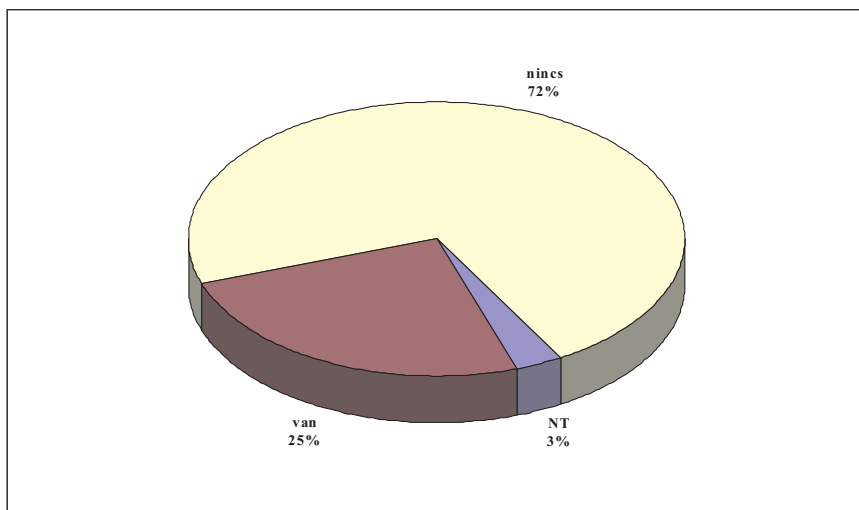
	Temesvár	Város	Falu	Szórványfalu	Összesen
Felső szintű vezető	7,1	3,9	2,4	5,6	5,9
Középszintű vezető	12,2	11,8	2,4	5,6	10,5
Önfoglalkoztató	6,3	6,6	7,1	8,3	6,6
Szellemi beosztott	27,7	14,5	38,1	22,2	25,8
Fizikai beosztott	46,6	63,2	50,0	58,3	51,3

Az adatok a foglalkoztatottságra vonatkozó – a vidék és a városok közötti – eltérések kimutatására az alacsony esetszám miatt nem alkalmasak, a tendenciák szintjén azonban elmondható, hogy vidéken általában alacsonyabb a vezetők és enyhén magasabb az önfoglalkoztatók aránya, ami vélhetően az önellátásra berendezkedett falusi gazdálkodókat jelenti.

ETNIKUMKÖZI FESZÜLTSEGEK

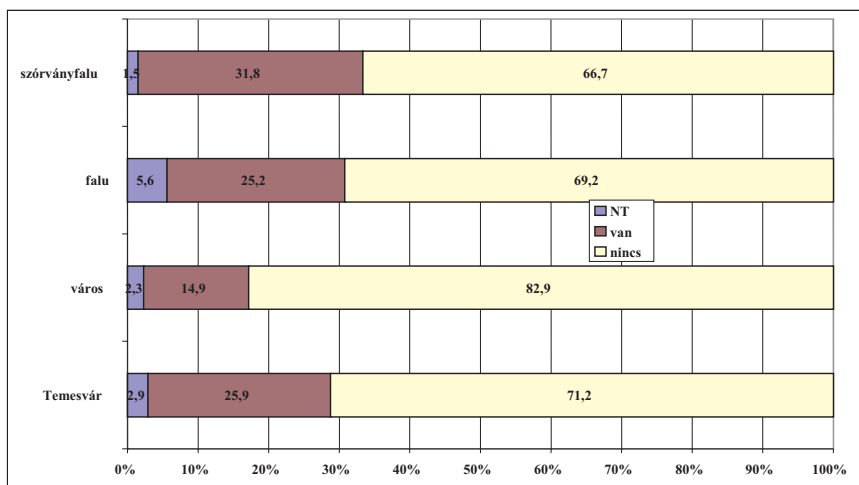
Az etnikumközi kapcsolatok vizsgálata megköveteli a pontos fogalomhasználatot. A kérdés így szólt: „Vannak-e a románok és a magyarok között nemzeti-ségi konfliktusok?” Az e kérdésre adott válaszok több mindent jelezhetnek: konfliktust (olyan érdekütközés, amely valamilyen következményt okozott), feszültséget (amikor még nincs szó konkrét eseményről), éles rivalizálást. A felmérés kérdése nem különítette el ezeket, feltehető, hogy az eredmény a három változat summázata.

A megkérdezettek 25%-a mondta azt, hogy a Bánságban van a románok és a magyarok között konfliktus. Ez az arány az országos adatokhoz képest viszonylag alacsony. A Kárpát-medence vizsgálatban 1997-ben a magyarok 80%-a válaszolta, hogy Erdélyben a magyarok és a románok között van konfliktus. Ez a szám azonban egyrészt azóta bizonyára csökkent, másrészt pedig Erdély tágabb régió, mint a Bánság, és a konfliktuspercepcióval kapcsolatosan általános szabály, hogy a reális életszférákhoz közelebb eső dimenziókban (pl. azon településen, ahol él) kisebb, míg az elvontabb térségek esetében nagyobb.

14. ábra
 Ön szerint van-e a Bánságban a románok és a magyarok között nemzetiségi konfliktus?

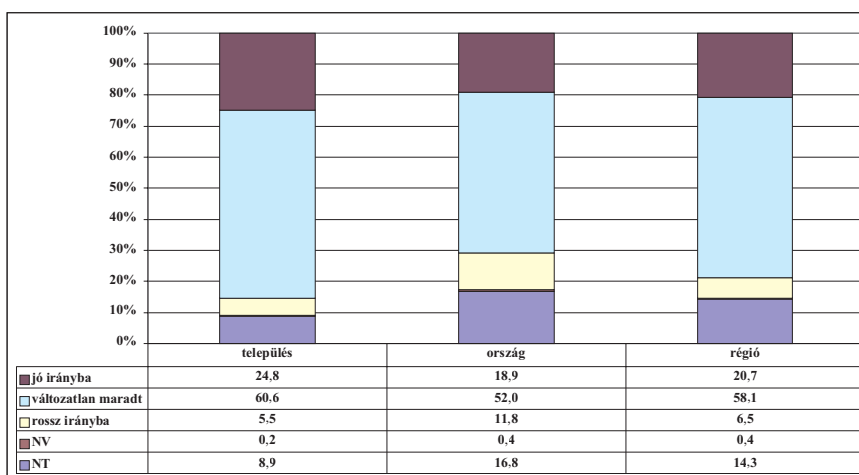
Településtípusok szerinti bontásban a helyzet:

15. ábra
 Ön szerint van-e a Bánságban a románok és a magyarok között nemzetiségi konfliktus?

A szórványfalvak lakói nagyobb, míg a kisvárosok lakói kisebb arányban érzékelnek a románok és a magyarok között etnikai feszültséget.

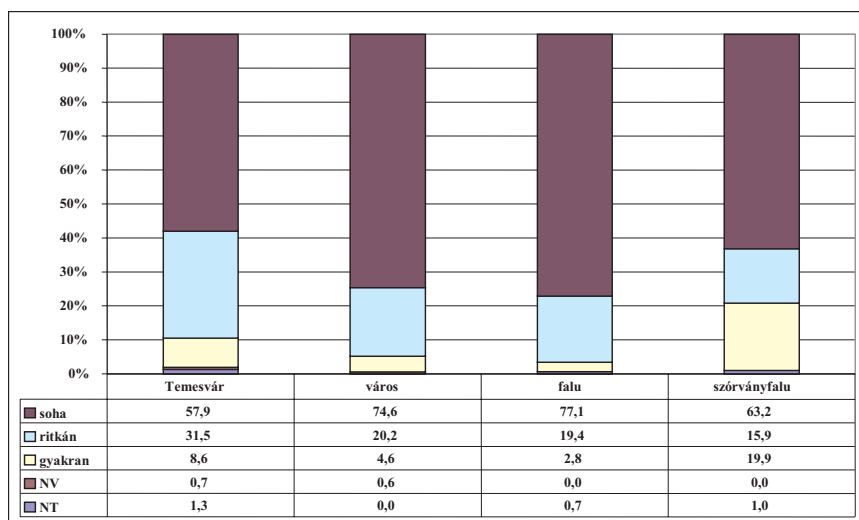
Hogy a megkérdezettek szerint miként alakul ez a viszony az időben, a következő táblázat mutatja meg.

16. ábra

Ön szerint milyen irányba változott a román–magyar viszony a legutóbbi parlamenti választások óta?

A helyi identitás erősségére utal, hogy helyi szinten vélik a legjobbnak a helyzetet.

17. ábra

Származott-e valaha hátránya abból, hogy magyar nemzetiségű?

A kérdezettek 9%-a észlelte úgy, hogy gyakran és egynegyede úgy, hogy ritkán szembesült etnikai alapú diszkriminációval. Ez az arány gyakorlatilag megegyezik azzal az értékkel, amelyet a TÁRKI–BFI vizsgálat során erdélyi magyarokra reprezentatív mintán mértünk.

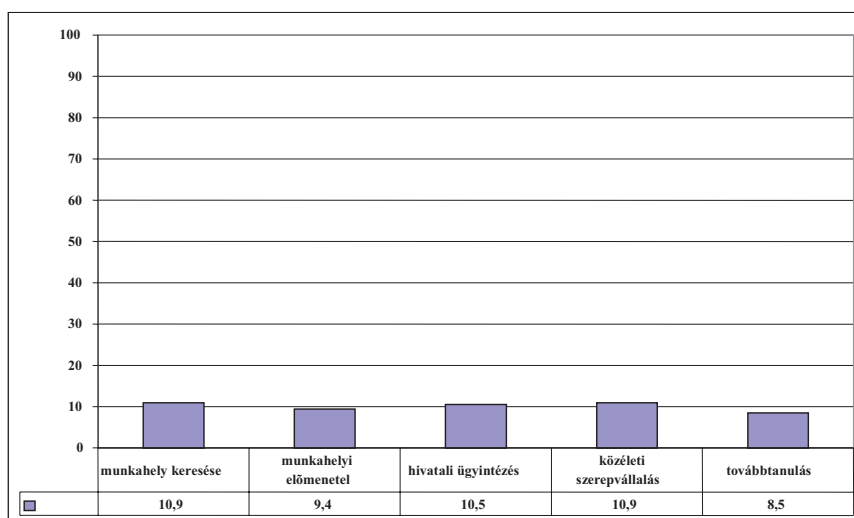
2. táblázat

Érte-e Önt élete során hátrány az ország többségi lakossága részéről csak azért, mert magyar?
(erdélyi magyar minta n = 1951, TÁRKI–BFI: 2001)

Igen	29,8%
Nem	69,0%
Nem tudja	1,2%

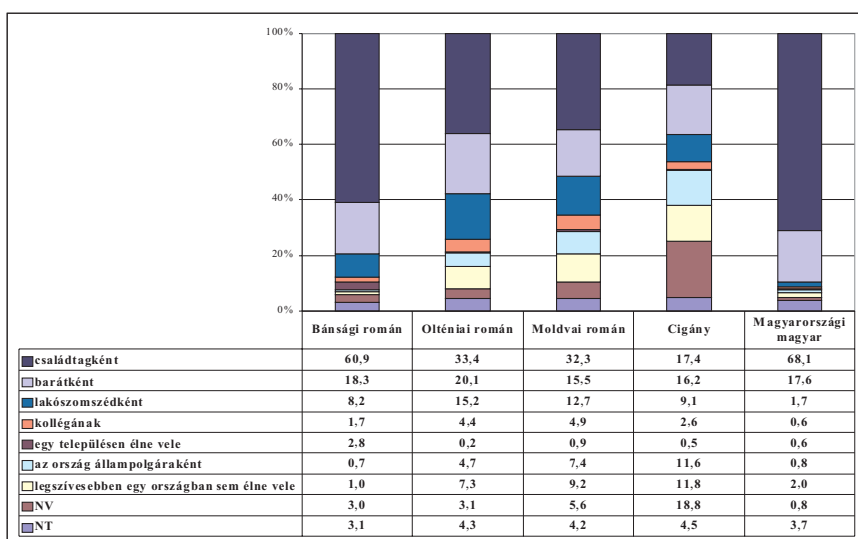
Itt is külön figyelmet érdemel a szórvány: a temesvárinak kétszerese, 20%-ot meghaladó az igenek aránya. Itt is további finomításra van szükség, ugyanis éppen a szórványfalkak magyarsága a legkevésbé képzett, és könnyen elképzelhető, hogy az iskolázottság alacsony fokára vagy valamilyen más okra visszavezethető sikertelenséget etnikai megkülönböztetésként könyvelték el.

Különben a társadalmi távolság mérése éppen azt mutatja, hogy itt a magyarok sokkal nyitottabbak a románok felé, mint például Erdélyben, vagyis az énkép koherenciája további vizsgálatot követel meg.

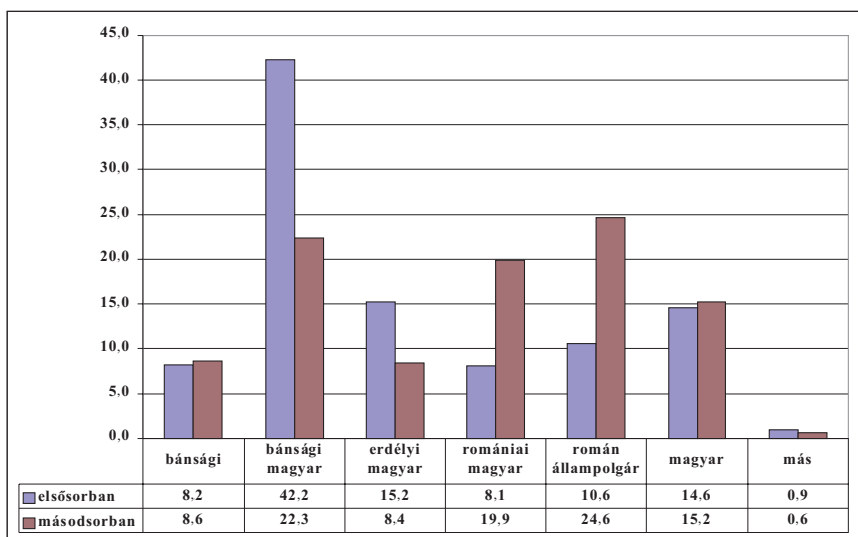
18. ábra
Az alábbi területeken érte-e hátrány azért, mert magyar nemzetiségű?

Ennek a táblázatnak az adatait a legnehezebb értelmezni, hiszen a megkérdezettek 0,3%-a nyilatkozta azt, hogy nem tudja megértetni magát románul, a többiek legalább a hétköznapi kommunikáció szintjén uralják a nyelvet. Hivatali ügyintézés során például milyen hátrányos megkülönböztetés érheti azt, aki a nyelvet jól beszéli, megérteti magát és megértik? A továbbiakban ez a kérdés is tisztázásra szorul.

19. ábra
Milyen legközelebbi viszonyban fogadná el az alábbi nemzetiségek egy tagját?

A válaszokból kitűnik, hogy a társadalmi távolságok (legalábbis a magyarok percepciójában) a Bánságban lényegesen kisebbek, mint Erdélyben. A bánsági magyarok olténiai és moldovai románt is nagyobb arányban fogadnának a családjukba, mint az erdélyiek románt általában.

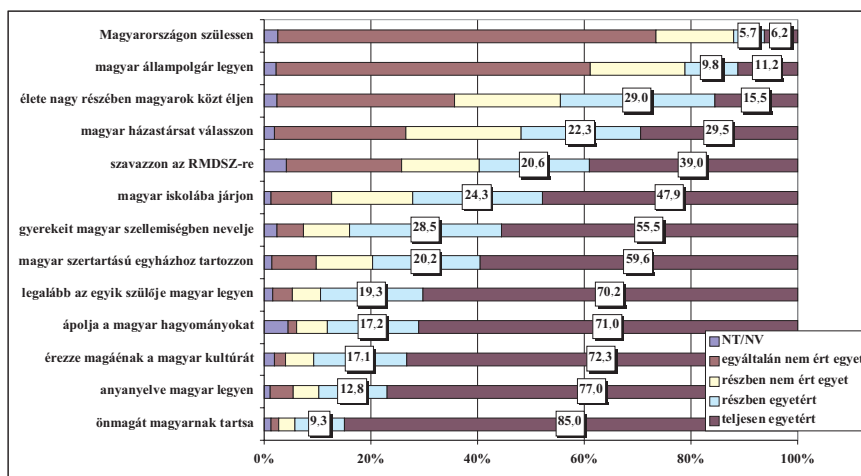
20. ábra
Az alábbiak közül Ön melyik csoportba sorolná magát?

Az olténiai és moldvai románokkal szembeni társadalmi távolság jóval nagyobb, mind a bánságiakkal szembeni. Ez utóbbiakat majdnem annyian fogadnák családjukba, mint magyarországi magyart.

Itt mutatkozik meg az, hogy a bánsági magyarok önnön magyarságukat a magyarországitól némileg különbözően ítélik meg. Ebben minden bizonnyal benne van az anyanyelvhasználat bizonytalansága éppúgy, mint a magyar kultúra sekélyes ismerete. Különben ez is egyike a jövőben vizsgálandó kérdéseknek.

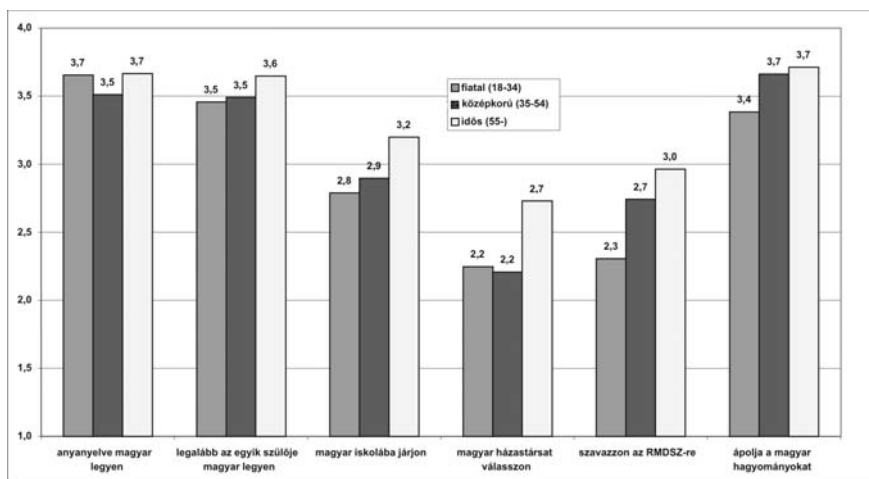
A bánsági magyar önminősítés szinte háromszorosa a „sima” magyarnak, ami szintén jelzésértékű: a bánsági magyar „más”, számára a magyarsága nem jelenti azt, hogy érte külön is tennie kellene valamit (kultúra, hagyományok őrzése).

Az alábbi ábra is kommentárt érdemel: a magyar iskolába járás nem előfeltétele annak, hogy valaki magyarnak számítson. Ehhez viszont hozzá kell számítani azt, hogy a magyar szellemiség és a magyar egyházhoz való tartozás elbírálása alig különböző értéket mutat, ami azt valószínűsíti, hogy Temesben az önmagát magyarnak valló ember nem látja úgy, hogy aki magyar, azt önmagának és másoknak is ugyanúgy magyarként kellene számon tartaniuk.

21. ábra
Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, az kell, hogy...

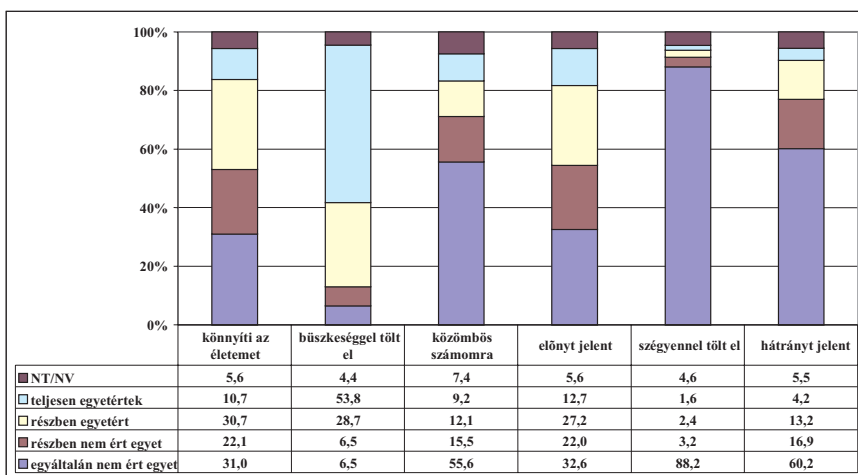
Az életkor szerinti bontás végig azt mutatja, hogy a fiatalok esetében az értékek még alacsonyabbak.

22. ábra

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, az kell, hogy... (átlagértékek: 1 – egyáltalán nem; 4 – teljes mértékben; életkor szerint)

Ezek után némileg meglepő, hogy a temesi magyarok az erdélyi mintával szinte azonos mértékben büszkéek a magyarságukra. Igaz, ezt a magyarságot ők másként értelmezik.

23. ábra

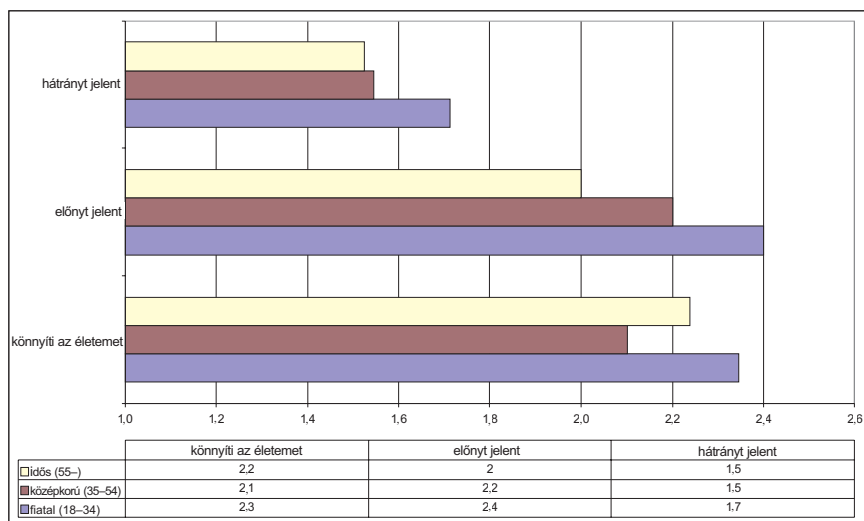
Az, hogy Ön magyarnak született...

3. táblázat

Az, hogy Ön magyarnak született... (egyetértő és részben egyetértő válaszok százalékos aránya)

	Temes megye	Erdélyi magyar minta*
Könnyíti az életemet	41,3	47
Büszkeséggel tölt el	82,5	89
Közömbös számomra	21,3	17
Előnyt jelent	39,9	37
Szégyennel tölt el	4,0	3
Hátrányt jelent	17,4	26

*, „Kárpát-medence vizsgálat”, N = 1126, 1997 (Forrás: Veres 2001, 64)

24. ábra

Az, hogy Ön magyarnak született...

(átlagértékek: 1 – egyáltalán nem értek egyet; 4 – teljesen egyetértek; településtípus szerint)

A kutatás eredményei természetesen felvetik a kérdést: ilyen körülmények között egy szórvány – jelen esetben a temesi szórvány – mennyi ideig határozza meg önmagát magyarnak, mikor következik be a végső váltás. A kérdés megválaszolása újabb kutatás(ok) feladata.

Felhasznált irodalom

- Bodó Barna 2003. *Talpalatnyi régióink*. Kolozsvár, Komp-Press.
 Bodó Barna 2004. *Az identitás egyetemessége*. Kolozsvár, Polis.
 Calhoun, Craig (ed.) 1994. *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford–Cambridge, Blackwell.
 Erikson, Erik H. 1991. *A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat.
 Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég.

- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris.
- Habermas, J.– Lyotard, J.-F. – Rorty, R. 1993. *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég–Gondolat.
- Lévi-Strauss, Claude 1985. *The View from Afar*. New York, Basic Books.
- Luhmann, Niklas 1999. *Látom azt, amit te nem látsz*. Budapest, Osiris–Gondolat.
- Preston, P. W. 1997. *Political/Cultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era*. London – Thousand Oaks – New Delhi, Sage Publications.

SUMMARY

Values, language use, diasporas

Individuals living in diasporas live in a space where some important elements of their identities are different from those of the majority: they cannot make natural cultural contact with the life of local communities and there is a lack of unity. The diasporas are social mediums where individuals become uncertain in their social relations and they may change their language or culture.

The identity research on diasporas can answer some questions related to identity and assimilation, such as the existence and nature of traditions, the place in society and in the institutional framework of “hard knowledge” that constitute mother tongue culture, local network connections, etc.

In September 2004 a representative survey was made among the Hungarian population of the Timis (Temes) county. The data gathered was related to the use of the mother tongue.

The use of the Hungarian language was in the first place in only one situation, the family context, out of the eight social situations presented in this study. In the other situations the domination of the Romanian language could be observed. This is remarkable in case of the use of the media. The use of language at the workplace, in official situations, at the doctor’s and during shopping was influenced by the conventions regarding the use of the official language at the given locality influenced (also) by the ethnical composition. The lesser the situations where the individual can use his or her own language, the lesser can he or she identify with those values that strengthen links to the community to which he or she belongs.

IDENTITÁS, KULTÚRTÁJ, ÖRÖKSÉGMENEDZSMENT. SZEMPONTOK GYIMES KISTÉRSÉGI ERŐFORRÁSAINAK ÉRTÉKELÉSÉHEZ

Ilyés Zoltán

BEVEZETÉS

Gyimes az 1989-es romániai változások nyomán egyre erősödő magyarországi és belföldi érdeklődés középpontjába került. A közigazgatásilag Hargita (Gyimesfelsőlok – Lunca de Sus, Gyimesközélpok – Lunca de Jos) és Bacău megye (Ghimeș-Făget) között megoszló, sajátos településszerkezetű, lenyűgöző kultúrtáji adottságokkal rendelkező néprajzi tájegység, a Tatros folyó legfelső völgyszakasza, történetileg Csíkszék, Csík megye része volt, de határközeli elhelyezkedése révén számos moldvai kulturális hatás is érte. Történeti-kulturális hovatartozása okán sorolódott a Pogányhavas kistérségbe, amelybe a gyimesi településeken kívül az egykori Szépvízi járásból több csíki-medencei falu is beletartozik. A történeti Magyarország legkeletibb magyar nyelvterülete a magyarországi Erdély-recepció külön eseteként is tárgyalható, a Hofer Tamás által ökológiai *niche*-ként értelmezett,¹ a Székelyföldhöz egyszerre ezer szállal kötődő, de attól sok tekintetben elszakadó mikrotájegységet az identitáspotenciál, a kultúrtáji adottságok, értékek és az örökségesítés egy speciális esete, az „ezeréves határ” turisztikai használata kapcsán mutatjuk be.

IDENTITÁSPOTENCIÁL

Benépesülés

Gyimes területét földrajzi fekvése már korán a határvédelemre predesztinálta. Az első ideiglenes telepések őrt álló katonák voltak, mint ezt a csíki vashármor és a csíkszépvízi harmincad leltára és urbárium a 17. század második felében megemlíti. Az 1694-es csíki tatár betörésről tudósító források még nem említettek gyimesi településeket.²

A 18. században a pestisjárványok, az elviselhetetlen robotkötelezettségek és nem utolsósorban a Mária Terézia-féle székely határőrség-szervezés gerjesztették a székelyeknek Moldvába, illetve (közvetve vagy közvetlenül) Gyimesbe irányuló kivándorlását. A csángók elbeszéléseiben a Gyimesvölgy és a környező, távolabb fekvő területek menedékhelyként jelennek meg. A csíki

¹ Hofer 1980, 115–116.

² Antal 1992, 11; Endes 1938, 162–168.

községekből főleg zsellérek érkeztek Gyimesbe, akiknek csak belsőségük volt, külső telkük (legelő, kaszáló, erdő) nem. A határszéli románokhoz hasonlóan jogviszonyuk telepítvényes. A gyimesiek visszaemlékezései szerint őseik katonaság vagy rablás következményei elől menekültek. Többen a jellegzetes viseletet, a romános neveket és szokásokat is afféle álcázásnak vélik. A gyimesiek vezetéknevei a közeli Csíkszentmihály, Csíkszentmihály, Csíkdélne, Csíkrákos, Csíkborzsova, valamint egyéb felcsíki községekben szintén gyakoriak. A nyelvjárás tekintetében is a felcsíki rokonság mutatható ki, de emellett több alcsíkkászoni, háromszéki és udvarhelyi nyelvjárási elem is előfordul.³

A románok gyimesi megtelepedéséről, határszéli foglalásairól tanúskodnak a 18. században a szebeni főkormányshékhöz érkező panaszos levelek. A román-ság megtelepedése – Gyimesbükköt nem számítva – a Tatrosba ömlő mellék-patakok felső folyásánál, „fejénél” történt. Ezt igazolja egy 1771-ből származó összeírás, mely Barackos- és Jávárdi-pataka területén 15 „domus valachorum”-ot, román házat tüntet fel, melyben 109 román él. Az 1760–62 közötti, Bucow tábornok-féle összeírás Szépvízen és Gyimes völgyében 19 román családot említ. 1751-ben a felcsíki falvaknak taxát fizető rakottyási pásztorokról esik említés.⁴ Az első katonai felmérés 18. század végi kéziratosszerű térképe Rakottyáson, a Csüges-patak felső folyásánál a mai Magyarcsügesen (Cădărești), Bükklokon (Făgetel) és Damuk-Iványos közelében tüntet fel a Tatros fő völgyén kívül román településcsoportokat (*walachische Hütten, walachische Häuser*), melyek a későbbi görög katolikus sematizmusok és egyházi anyakönyvek alapján egyértelműen román lakosságúnak bizonyulnak, ezekben később a legutóbbi település kivételével a 19. század közepétől erőteljes nyelvi asszimiláció zajlott.⁵

A döntően Moldva felől érkező románok 18–19. századi megtelepedésének legfontosabb oka a kibocsátó területeiken bekövetkező túlnépesedés. A 18. századtól a román fejedelemségekben kiépülő adminisztráció fokozatosan felbomlasztotta a patriarchális életformát, és átalakította a falusi szokásjogot és a korlátozott transzhumáción alapuló agrárrendszereket. Az 1829. évi drinápolyi egyezmény utáni gabonakonjunktúra nyomán terjedő legelőfeltérések is a Keleti-Kárpátok alig lakott vonulataira, völgyeibe ülték a román pásztornépeség egy részét.⁶

Demográfiai változások

A 18. századból még csak szórványos adatok állnak rendelkezésre a gyimes-völgyi népesség számát illetően. A népességszám 19. század eleji fejlődéséről az egyházi összeírások révén kaphatunk képet. 1839-ben a Gyimesi plébániá-

³ Antal 1992, 38–41.

⁴ Antal 1992, 33–34.

⁵ Ilyés 1997, 73; Ilyés 1998a, 286.

⁶ Stahl 1992, 101; Ilyés 2004, 13.

nak (Gyimes, Gyimesbükk és Gyimeslok [Gyimesközéplak + Gyimesfelsőlak]) összesen 959 római katolikus híve volt.⁷ Az 1835-ös balázsfalvi görög katolikus sematizmus szerint a gyimesbükki görög katolikus egyháznak 282 híve volt.⁸ Az egyházi források alapján a három gyimesi községnek az 1830-as években 1200-1300 között lehetett a lakossága. Az 1850-ig terjedő hozzávetőleg 15 év alatt több mint másfél ezer fővel nőtt a lakosság. Az egyházi források pontatlansága mellett nem zárható ki a beköltözések nagy száma sem. A demográfiai legfontosabb időszak 1869 és 1910 közé tehető, amikor a három gyimesi község népessége több mint háromszorosára nőtt (lásd 1. táblázat). Ebben nagy szerepe volt a múlt század végén felvirágzott helyi fűrésziparnak, és az 1897-re megépült vasútvonalnak, amelyek jelentős számú kétékezi és adminisztratív munkaerőt vonzottak. Ezzel szoros összefüggésben ekkor gyorsult fel az 1910-re 412 főt elérő zsidóság beáramlása. Az első világháborút és az államhatár-változást követő átmeneti népességcsökkenés után 1920-tól 1941-ig 33,5%-os népességnövekedés történt. Az 1940-es évektől 14 és 15 ezer között mozgott a gyimesi lakosság száma (lásd 2. táblázat). A székelyföldihez képest nagyobb természetes szaporodás az 1990-es évek közepéig még ellensúlyozta a környező nagyobb, Hargita megyei városokba való kiköltözésből és a Magyarországra vándorlásból származó népességfogyást (lásd 1. ábra).

1. táblázat

A gyimesi községek népességfejlődése 1850–1910 között a hivatalos népszámlálások szerint

Község	1850	1857	1871	1881	1890	1900	1910
Gyimesbükk	1 341	1 613	1 634	2 236	2 789	4 413	6 290
Gyimesközéplak	770	1 113	1 113	1 824	1 984	2 628	3 074
Gyimesfelsőlak	742	915	916	1 390	1 532	1 896	2 288
Összesen	2 853	3 641	3 663	5 450	6 305	8 937	11 652

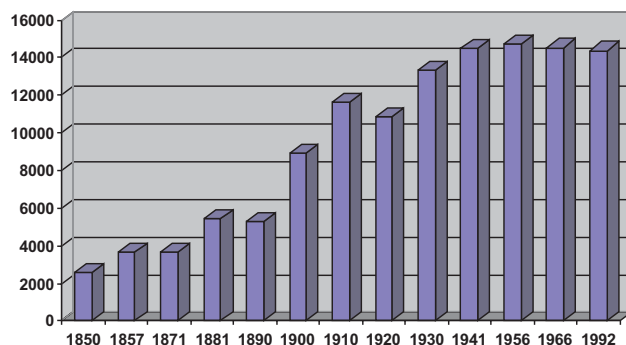
2. táblázat

A gyimesi községek népességfejlődése 1920–1992 között a hivatalos népszámlálások szerint

Község	1920	1930	1941	1956	1966	1992
Gyimesbükk	5 346	5 916	6 072	5 585	5 686	5 636
Gyimesközéplak	3 620	4 642	5 369	5 191	5 373	5 317
Gyimesfelsőlak	1 880	2 811	3 040	3 950	3 475	3 424
Összesen	10 846	13 369	14 481	14 726	14 534	14 377

⁷ Endes 1938, 338.

⁸ Schematismus venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno A Christo nato M.DCCC XXXV (1835) ab unione cum ecclesia romana C. XXX.VIII.

1. ábra
Gyimes népességlejtelőése 1850–1992 közt

Vallási és etnokulturális változások, nemzetváltási folyamatok

A katonáskodás és a növekvő közterhek elől elbujdosó székely népelem és a Moldva felől beáramló, az adóterhek elől menekülő, vándorpásztor románság keveredésével egy kulturájában sok román elemet integráló etnikai csoport – a gyimesi csángóság – jött létre. A Tatros felső vízgyűjtő területén megtelepedő, két eltérő eredetű, különböző kulturájú népesség gazdálkodási, tájhasználati stratégiáiban voltak különbségek. Itt utalunk a Rakottyáson, Bükklokon megtelepedő románság által preferált állattenyésztésre, melyről már a 18. századból vannak adatok.⁹ Ezeket a gazdálkodási és paraszti üzemszervezeti különbségeket a nagyjából egyveretű ökológiai körülmények és az exogámia teljesen elmosták. A pásztorkodás, a kalibázás szokincse, a népi növénynevek stb. erős román hatásra utalnak, ami természetesen a másik etnikum tájtalakítási gyakorlatának bizonyos mértékű adoptálását is jelenti.¹⁰ A vándorpásztor románság, a már a 16. századtól írott falutörvényekkel rendelkező székelyekkel ellentétben, az erdőt mint ubiquitást kezelte, és minden lehetséges eszközzel pusztította. A székely falutörvényekben már tiltották és büntették az ún. *tilalmas erdők* (főleg cser- és bükkerdők) pusztítását. A gyimesi csángók erdővel kapcsolatos mentalitása – a szinte kizárólagosan marhatartó életforma következményeként – a román pásztorkéhoz hasonult. Ez alkalmasint a székelyek érdekeit is szolgálta, akik területeiket sokszor erdőirtás fejében adták árendába a csángó gazdáknak, hogy később a *megaszalt*, kitisztított helyeket kaszálóként vagy legelőként maguk hasznosítsák.

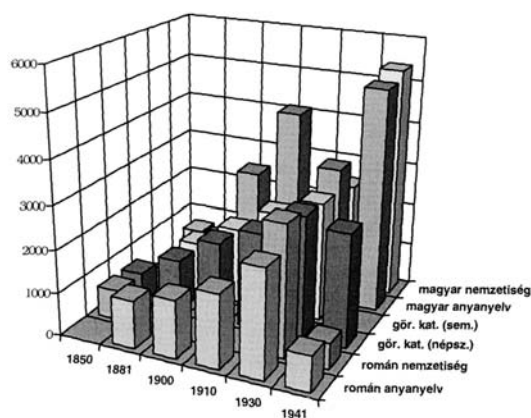
A csíki birtokosságokkal s egyben a székelyekkel kialakult, a 19. században szaporodó konfliktusok alapja a csángók részéről az volt, hogy a székelyek vagy a szépvízi örmények drágán adták bérbe a legelőterületeket, és szigorúan határt szabtak az erdőirtásoknak, büntették a marhákat tilosba hajtókat.

⁹ Antal 1992, 34.

¹⁰ Ilyés 1998b, 295.

A székelyek a 19. században a gyimesiek életformájából adódó erdőirtásokat, égetéseket, legelőbővítéseket sérelmezték, hiszen a közlekedési kapcsolatok javulásával és a kapitalizálódással egyre több esélye lett a fa feldolgozásának és piaci értékesítésének.¹¹

Az 1948-ig számottevő görög katolikus kisebbségű Gyimesbükk jó példája az erős magyar kulturális hatásnak kitett területen megtelepedő románság akkulturációjának és az identitás változtatásának. Gyimesbükkben a népszámlálások biztonsága szerint a múlt század közepétől 1918-ig, valamint 1940–1944 között politikai, közigazgatási okokból az affinitás a magyarság, a román hatalom idején a románság irányában erősebb. Az 1850-es népszámlálás szerint még a román nemzetiségűek voltak többségben (lásd 2. ábra).

2. ábra

A gyimesbükki román és magyar anyanyelvűek/nemzetiségűek száma a népszámlálások alapján, illetve a görög katolikusok száma a népszámlálások és az egyházi szematizmusok szerint 1850–1941 között

Bár a görög katolikusok számának a statisztikák és görög katolikus egyházi szematizmusok által kimutatott növekedését nem követte a román anyanyelvűek hasonló mérvű növekedése, a székely falvakkal összehasonlítva mégis egy nagyobb, expanzívabb és eredeti román anyanyelvéhez részben hű görög katolikus közösség élt itt. A századfordulóra főleg az elszigeteltebb havasi telepeken (Rakottyás, Magyarcsüges, Bükklok) és völgyekben (Bálványos) maradt meg a román nyelvtudás.¹²

Az 1930-as román népszámlálás – a román anyanyelv és nemzetiség tekintetében egyaránt – határozott emelkedést mutat 1910-hez képest. A görög katolikusok száma itt is majdnem pontosan megfeleltethető a román nemzetiségűek számának, ami a román hatóságoknak arra az egész Székelyföldön bevett gyakorlatára utal, hogy a bizánci rítusú katolikusokat automatikusan román nemzetiségűnek jegyezték be.

¹¹ Antal 1992, 62–68; Balás 1935.

¹² Ilyés 1998a, 288.

A tíz évvel későbbi magyar népszámlálás adatsora az egész Székelyföldön a román anyanyelvűek és a román nemzetiségűek drasztikus csökkenését mutatja. 1941-re Gyimesbükken az 1910. évi 1725-ről 824-re csökkent a román anyanyelvűek száma. Ez a románellenes közhangulatnak és a magyar hatóságok pressziójának köszönhető, mely később a latin rítusra való erőszakos átiratásokban is megmutatkozott.¹³

A görög katolikus egyház 1948-as romániai betiltása vallási alapon történt, tudatosult etnikai elkülönülést eredményezett: az ortodoxok románok, a római katolikusok magyarok. A korábbi, bizonyos értelemben a kevertséget és a gazdasági-térbeli peremhelyzetet, sajátos életmód jelleget jelölő *csángó* etnonim használata nem szűnt meg, de kiegészült vagy felváltódott a konkrét nemzetiségi megnevezéssel. A vallási alapon történő etnikai elkülönülés ezzel együtt nem jelent teljes kulturális, különösen nyelvi elkülönülést.¹⁴

Gyimesbükken kívül a túlnyomóan római katolikus Gyimesfelsőlokon Sántateleken, Gyimesközépleken pedig Hidegség-patakán és Barackosban maradtak meg egészen az 1940-es évek kényszerátíratásaiig a települési térben is elkülönülő, román eredetű, görög katolikus vallású csoportok, melyek térbeliségét a telekkönyvi térképek segítségével lehetett pontosítani.

Gyimes a piacközpont szerepét betöltő Csíkszépvíz és a határ közelsége, majd a vasút megépülése, azaz a 19. századtól erőteljessé váló helyzeti energiái miatt előbb kisebb örmény népességet, majd a 19. század végétől tekintélyes zsidó népességet is vonzott, akik jórészt kereskedelemmel, faiparral foglalkoztak.

A népesség társadalmi-szociális tagozódásának és foglalkozási rétegződésének változásai

A tágabb értelemben vett Gyimesben (ideértjük az ún. Hárompatakot is: Kostelek, Gyepece, Csüges) megtelepedők a csíki községek, egyházmegyék (Szt. Péter egyházmegye), a Negyedfélmegye havasa és az 1769-ben a moldvaiaktól visszavett, ún. revindikált havasok területein *foglalást tevő*, erdőirtó, szállásokat építő, állattenyésztő jövevények voltak. Mint taxások, zsellérek, colonusok adóztak, haszonbért fizettek a csíki birtokosoknak, és még a múlt század közepén sem rendelkeztek földbirtokkal. Telepítvényes jogállásukat az 1873. évi XXII. tc. a következőképpen fogalmazta meg: „Telepítvényeknek azok tekintendők, melyek az erdőségek kiirtása és szántóföld, legelő vagy kaszálóvá való átalakítása céljából községi osztatlan birtokon vagy magánföldtulajdonok majorsági birtokán eszközöltettek, habár község nem alakult is, és a telepítvényes vagy előde a telepítvényi birtokot 1848-iki január 1-én már bírta, használta s állandóan azon lakott, és ha a rajta épült ház és gazdasági épület a

¹³ Ilyés 2001a, 99–100.

¹⁴ Ilyés 1997, 78.

telepítvényes tulajdona.”¹⁵ A juh- és marhatartó életmód és földnélküliség miatt sok gyimesi pásztornak (bácsnak) állt, hiszen így a saját állatait is legeltethette. Az árendák, bérleti díjak növekedése és a határőr-katonaság visszaélései miatt a 18. században gyakoriak az erdélyi Guberniumhoz írt panaszos levelek. A moldvai román pásztorok nyáron a gyimesi havasokra terelték nyájaikat, és kiszorították a közterheket is viselő helyieket. 1799-ben a helyiek követelik, hogy tiltsák ki a csak legeltetés végett Gyimesbe jövő embereket. A jól kereskedő és gazdagodó örmények is egyre több havasra tesznek szert, kirekesztve a csángókat. A 18–19. században folyamatosan növekvő helyi népesség a katonaságot szénával, zabbal látja el, szállítási szolgáltatásokat végez.¹⁶ A telepítvényes státusból következő foglalkozási szerkezet tükröződik az 1871-es erdélyi népszámlálás adataiban is: a három gyimesi községben egyetlen földtulajdonos sincs, mindenki napszámosként van bejegyezve (lásd 3. táblázat).

3. táblázat

A gyimesi községek, valamint Csíkszépvíz és Csíkszentmihály foglalkozási megoszlása 1871-ben¹⁷

Község	Házak száma	Lakrészek száma	Összes népesség	Földtulajdonosok	Iparosok, kézművesek	Kereskedők	Napszámosok
Gyimesbükk	300	298	1593	–	1	1	239
Gyimesközéplak	211	211	1099	–	–	–	233
Gyimesfelsőlak	174	168	906	–	–	–	185
Csíkszépvíz	455	450	1941	250	28	30	98
Csíkszentmihály	374	405	1858	310	2	–	77

Kitűnik Csíkszépvíz jelentős iparos és kereskedő népessége, amely helyzeti energiáinak és számottevő örmény lakosságának köszönhető. Ezen a helyzeten az 1871-es földmegváltási törvény ugyan változtatott, de még így is sokan maradtak kisbirtokosok, bérlők, akik növekvő számban dolgoztak az arányosítások során nagy erdővagyonra szert tevő vállalkozók fűrészüzemeiben, bizonyos mértékig proletarizálódva. Ezt a változást jól tükrözi az 1910-es népszámlálás: Gyimesbükk keresőinek 43%-át az iparban foglalkoztatják. Ez az arány Gyimesközéplakon 8,4%-os, Gyimesfelsőlakon 10%-os, ami összefügg azzal, hogy a határközeli helyzet miatt a faipari termékek felvevőpiacának számító Románia közelsége konjunktúrát teremtett a fűrészgyárak számára. Gyimesbükk közlekedés-földrajzi helyzetéből adódik a kereskedelem és a közlekedésben foglalkoztatottak nagyobb száma (lásd 4. táblázat). A kereskedelmet az ekkorra már 268 főre nőtt zsidóság és az örmények tartották kezükben.

Az 1897-ben megépített Madéfalva–Gyimesi vasút nem változtatott a csekély foglalkozási és lakóhelyi mobilitáson. Ennek okai a helyi ipari munkahe-

¹⁵ Gyimesi 1972.

¹⁶ Antal 1992, 62; Balás 1935.

¹⁷ Az 1871. évi erdélyországi népszámlálás táblázatai (német nyelvű kézirat), Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

lyek meglétében és a gyengén iparosodott csíki hátsószágban keresendő. Az 1920-as évek végén jelentkező gazdasági világválság következtében csődbe mennek a fűrészüzemek, s ezért csökken az iparban foglalkoztatottak száma; ekkortól erősödik fel a gyimesi völgyből való kirajzás is.¹⁸

4. táblázat

A gyimesi községek és Csíkszépvíz kereső népességének foglalkozási megoszlása 1910-ben¹⁹

Község	Összes kereső	Mezőgazdaság	Őstermelő, egyéb	Ipar	Kereskedelem, hitel	Közlekedés	Közfoglalkoztatás, szabadfoglalkozás	Véderő	Napszámos	Cseléd	Egyéb
Gyimesbükk	2585	1113	11	1016	70	71	52	8	102	116	26
Gyimes-középlak	1161	886	1	93	27	12	10	6	71	50	5
Gyimes-felsőlak	818	692	7	80	2	10	6	–	–	19	2
Csíkszépvíz	1300	687	18	234	38	10	33	13	139	105	23

A szocialista Romániában végbement iparosítás az 1960-as években még alig, az 1970-es évektől már fokozottabban érvényesült. Sokan vállaltak munkát a vasútnál és a csíkszeredai iparvállalatoknál, nem adva fel a saját gazdaság kínálta jövedelmet sem. Ez a kétlakiság máig jellemző. A csángók előszeretettel lettek Csíkszeredában éjjeliőrök, illetve fűtők, ami nem megterhelő munka, és így maradt erő az otthoni gazdaság ellátására is. Az 1980-as években Gyimesbükkre kb. nyolcszáz Comănești, Moinești, Csíkszeredába és Gyimesközéplakra jártak dolgozni. Gyimesfelsőlakról 630-an ingáztak Csíkszeredába, Csíkszicsóba és Gyimesközéplakra. Gyimesközéplakról mintegy 660-an vállaltak munkát Csíkszeredában és Csíkszicsóban.²⁰ Gyimesben nem kollektivizáltak, ezért a székelyföldi falvakkal összehasonlítva jobban megmaradt a föld, a mezőgazdaság vonzereje. A szolgáltató, ipari munkahelyekre zömmel a földnélküli, szegényparaszti rétegek mentek, s ez bizonyos kései, „felemás polgárosodást” eredményezett; a hagyományos életkeretek kezdtek fellazulni.

Az 1989-es rendszerváltás után a többi posztiszocialista országhoz hasonlóan radikális átrendeződés ment végbe a foglalkoztatásban és a foglalkoztatási szerkezetben. A városi ipari munkahelyek túlnyomó része megszűnt, sokan újra az állattenyésztéssel, valamint az engedékenyebb erdőgazdálkodási felület mellett, a restitúció révén ismét tulajdonukba került erdők kihasználásával – fakitermeléssel és fafeldolgozással – kezdtek foglalkozni. A hagyományos kalibázó marhatenyésztés és tejgazdálkodás, kiegészülve a döntően

¹⁸ Antal 1992, 43–48.

¹⁹ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása. II. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként.* Budapest, 1913.

²⁰ Antal 1992, 96.

burgonyára korlátozódó növénytermesztéssel – a romániai egyéni parasztgazdaságok túlnyomó többségéhez hasonlóan – csak szűkös megélhetést kínált. Az állattenyésztés volumene a csekély felvásárlási árak miatt a rendszerváltás után pár évvel csökkent, a fiatalabbak nem vállalják a nyári szállásokra való több hónapos kiköltözést, a 1990-es évek második felétől egyre gyakoribb, hogy moldvai románoknak értékesítik a szénatermés egy részét. Emellett megindult a kritikátlan erdőgazdálkodás, amely a legtöbb esetben a fa deszkává való feldolgozását és annak helyi vagy a közeli nagyvárosokban, moldvai régiókban való értékesítését jelenti, tehát elhanyagolhatóan kevés a helyben hozzáadott érték. A vázolt megélhetési nehézségek miatt 1990-től tömegessé vált a fiatalok és a középkorúak magyarországi munkavállalása, rendszeres munkavállalás célú migrációja, mely új, a korábbtól meghatározóan eltérő fogyasztási és életvezetési minták helyi meghonosodását, a gyimesi kultúra és életvilág „globalizálódását” eredményezte. A faipari vállalkozásokon túl feltűnő az alapélelmiszereket és háztartási cikkeket, ruhákat kínáló vegyesüzletek és kisebb kocsomák megszorodása, amelyek – ha kissé egyoldalú választékkal is – a megváltozott fogyasztói igényeket szolgálják ki. A vállalkozások másik csoportja egyelőre még ritka: a jórészt kívülről érkező vállalkozók kezdeményezésére és többnyire külső tőkeinvestíciók eredményeképpen létesült panziók, éttermek, régi faházakból kialakított turisztaszállások egy új világ, a gazdag kulturális, természeti, kultúrtájai értékekre alapozódó „turizmusipar” előhírnökei.

KULTÚRTÁJ-POTENCIÁL

A gyimesi kultúrtáj főbb jellegzetességei

A gyimesi kultúrtáj három évszázados fejlődés eredményeként magán viseli a különböző kolonizációs időszakok, az eltérő társadalmi, birtokjogi helyzetű, gazdasági aktivitású népesség és a különböző agrár- és ipari technológiák tájképformáló hatását. A kultúrtáj képe (településszerkezet, az üzemhelyek területi mintázata, az életformából következő tájszerkezeti és antropogén morfológiai elemegyüttesek) összességének kialakításában nagy szerepe volt a terület korábban periferikus helyzetének, a hagyományos életmódmodellek, a paraszti autarkia részleges továbbélésének, a kollektivizáció hiányának, a társadalmi-gazdasági fejlődés felemás jellegének. A jelentős önellátó-családi gazdálkodás miatt máig hatnak a hagyományos rurális kultúrtáj formálóerői, és fennmaradtak tájszerkezeti jellegzetességei. Régióink a társadalmi mobilitás és innováció szempontjából máig alulfejlett, a kultúrtájai diverzitás szempontjából azonban fontos értéket képvisel, a havasi tájhasználatot tekintve a magyar nyelvterületen egyedülálló. 1989 után a lassan bekövetkező modernizáció, az életmódminták és -stratégiák változása azonban bizonyos veszélyt is jelent erre a diverzitásra pontosan akkor, amikor a gazdasági és mentális recesszióból való kilábalás és a településfejlesztés lehetőségét éppen ennek a megörökölt természeti-kultúrtájai sokféleségnek a kihasználása jelentené.

Gyimesben a jellegzetes kultúrtáj-tájmintázatot az állattartás meghatározta legelő-kaszáló-erdő használat és a birtokaprózódás hozta létre. Az erdők irtása többször a tetőkön, nagyobb irtásszigetek révén vagy a havasi gyepezőna bővítésével indult be. A katonai felvételek térképei alapján követhető a tájszerkezet. Gyimesben már az első katonai térképen látszik, hogy az irtásfolyosók – a Tatros és a Hidegség völgyét nem számítva – jobbára a hosszanti hegygerinceken futottak. A hosszanti hegyhátak tetején húzódó széles irtásfolyosók újraerdősödését nehezítette, hogy nem kaptak a magasabb részekről fenyőmagot. Az állattenyésztés legelőigénye miatt preferálta azokat a dombszerű hátakat, ahol nagyobb hatékonysággal tudnak az állatok legelni. Gyimesben ezt az övezetet, a pásztorkolonizáció első irtásterületét, az 1400–1600 m-es tetőszintek jelentették. Ezért volt már a 18. század 70-es éveiben jelentős a hegytetők kopársága. Hadik András 18. század végi jelentésében az egész Keleti-Kárpátokból hatalmas erdőirtásokról, a pásztorok által felgyújtott fenyvesekről ír.²¹ A nehezebben járható meredek oldalak erdősültebbek maradtak, különösen a völgyek felső szakaszán. Például Boros- és Ugra-patakán a 19–20. században tartósan megmaradtak ezek az erdőterületek a völgytalpi és a tetőkön húzódó irtásövezetek között. A hegygerinceken húzódó irtásfolyosókat követik a korabeli dűlőutak.²²

A kultúrtáj differenciálódására, az erdőterületek folyamatos felszabdalódásra utal az irtvány–erdő határ hosszának, illetve az ökológiailag „szigetként” értelmezhető erdőfoltok számának a növekedése.²³ A 19. század közepére a mellékvölgyek mentén előrenyomuló irtások révén kibővült a településterület. A nagyobb erdőtagok felszabdalódtak. Az ekkorra kialakult erdő–irtvány megoszlás fő vonalaiban napjainkig megmaradt. A belsőségekhez közel fekvő erdőtestek jobban feldarabolódtak, míg a távoli, patakfejekben levő havasi erdők nagyobb tagban maradtak meg. Területükön szigetszerűen folyt a legelőbővítés, pl. az Ugra-patak felső folyásánál. Megjelentek a völgytalpi és a tetőszintek irtásrégióit összekötő kisebb sávok, folyosók, melyek a fahúzatás, a szénaszállítás és az állatok legelőre járó útjaként szerepelnek, összekapcsolják a tetőkön és a völgyekben levő gazdálkodási tereket. Területüket erősen érintik az eróziós folyamatok, mélyutak, eróziós árkok képződnek. A 19. század végére szembetűnő lesz az erdőfoltok elaprózódása, hullámos, cikcakkos erdőkörvonalak kialakulása. A kaszálókon sok kisebb, 50–100 m²-es regresszív erdőfolt található.²⁴

A 20. század közepére az erdősültségi kép hasonló maradt, a kisebb erdőfoltok száma csökkent. Az egész gyimesi kolonizációs területen szembetűnő a völgyekben húzódó összefüggő településlánc kialakulása. A 18. században meglevő irtásfolyosók kiszélesedtek, megnőtt konnektivitásuk. A 18. században még önálló Gyimes környéki (Csügés, Rakottyás, Bükklok, Kostelek) irtványfoltok – a román pásztorkolonizáció 18. század végi, 19. század eleji területei – a 20. szá-

²¹ Makkai 1957, 37–52.

²² Ilyés 2001b, 188–189.

²³ Ilyés 2001b, 190–191.

²⁴ Ilyés 2001c, 55.

zadra kiszélesedtek és kapcsolatba kerültek a völgyek és tetők irtásfolyosóival. Az erdők összességében felszabdálódtak, és hullámos, fogazott pereművé váltak.

A recens kultúrtáji mintázatban jellegzetesek az alulról felfelé haladó, keskenyedő irtások, -szigetek és -félszigetek, valamint a sorokba rendeződő hagyásfák, amelyek a kerítések mentén az egyes birtoktesteket elválasztják. A sok helyütt erdőtelek-szerűen rendeződő telkeken a kaszálóbővítést konkáv erdőszélek, csipkés vagy fésűfogas szerkezet jelzik.²⁵

Az irtások révén kialakult erdőkörvonalak stabilizálásában, fenntartásában nagy szerepe van a legelőtisztításnak. A községi tulajdonban levő legelőkön áprilisban-májusban a gazdák minden ott legelő marhájuk után 2 napot *takarítják* a legelőt, azaz fejszével és kapával irtják a bokrokat, majd az ágakat elégetik. A távoli, elhanyagolt legelők és kaszálók területén megfigyelhető a visszaerdősödési folyamat. Ez főleg olyan, a századforduló és a harmincas évek közötti kirajzási területeken előrehaladott, ahol az 1960-as évektől a népesség területi átrendeződésével lakosságszám-csökkenés következett be (Lóhavas, Farkaspalló, Barátos, Terkuca). Ezeket a területeket a kultúrföldrajz szociális parlagterületként (*Sozialbrache*) értelmezi, azaz olyan területként, ahol a társadalmi-gazdasági változások nyomán a korábbi hasznosítási forma megváltozik, kevésbé intenzívvé válik, illetve kikerül a hasznosításból.²⁶

A birtokosztódások jelentősen hozzájárulnak a táji diverzitás növekedéséhez, az ökológiai korridorok gyarapodásához. A kataszteri térképek alapján jól követhető a belsőségek és a hozzájuk tartozó kaszáló- és legelőtelkek osztódása, így rekonstruálni lehet az egykori és mai táji mintázottságot, illetve antropogén-morfológiai tagoltságot, hiszen az egyes családok birtokai között nagy valószínűséggel várhatunk ökológiai folyosókként/barrierekként funkcionáló fasorokat és sövényeket, illetve földhányásokat és kőhalmokat. A fasorok, sövények kialakulásánál és fennmaradásánál nagy jelentőséget kell tulajdonítani a kaszáló–legelő határnak, hiszen itt az állatok számára megvalósuló átjárhatatlanság a gazdák elsőrendű érdeke. A gyimesi történeti kultúrtáj legfontosabb tértagoló elemei a különböző kerítések, élősövények. Ezek egy része tájszerkezeti elemnek tekinthető, amely elválasztja a különböző funkciójú, egyben más ökológiai potenciállal bíró területeket. A hagyományos, „X” alakban leszúrt karók között fiatal ágas-bogas fenyőkből összerótt *kopgyilás* (csapos) *kertek* vonalában sok helyen fasorokat, sövényeket hagynak, hogy minél átjárhatatlanabbak legyenek. A *kopgyilás* (csapos) kerítésnek a legnagyobb az élőfaigénye, ennek káros következményeire már Benkő Károly is felhívta a figyelmet 1853-ban.²⁷ Ez a birtokbekerítési mód azonban ökológiai szempontból kedvező, hiszen állat és ember számára egyaránt nehezen megközelíthető és átjárható, könnyen felbokrosodik, fák nőnek vonalában, így a nehezebben regenerálódó bükkök és visszaszorulóban levő lombos fa- és cserjefajok (pl. berkenye, juhar, gyöngyvirág) refugiumaivá válnak.

²⁵ Ilyés 2001c, 56.

²⁶ Ilyés 2001c, 56.

²⁷ Benkő 1853, 35.

A gyimesi kultúráj védelmének feladatai és az ökomuzeális hasznosítás lehetőségei

A tájvédelem fontos része a tradicionális humán környezetek, az életmód és szociokulturális viszonyrendszer alakította tájszerkezetek, táj- és településarculatok esztétikai-rekreációs értékelése, megőrzése. Az általános tájvédelem a tájhasználati lehetőségek hosszú távú megőrzésén túl, a tájban fellelhető – sem a természetvédelem, sem a műemlékvédelem által nem védett – kultúrtörténeti és esztétikai értékek védelmére koncentrál.²⁸

A tájmintázati jellegzetességek mellett a hagyományos agrártájak morfológiai elemei – mint antropogén felszínalakítási értékek – adalékol szolgálnak a tájtörténethez, tudományos jelentőségük mellett tájésztétikai szempontból is fontosak, a kultúrtáji kép meghatározó kialakítói. Hasonlóképpen értéknöveleők a hagyományos gazdálkodással létrehozott, tájjelleget meghatározó művi elemek.

A hagyományos tájmintázat védelme a tájjellegvédelem körébe tartozik, amely a tájképet és tájszerkezetet kialakító természeti és antropogén karakterelemeknek és együtteseinek védelmét jelenti. A tájszerkezet, a kultúrtáji diverzitás védelme egyben fajok, társulások védelme is, így kapcsolódik a természetvédelemhez.²⁹

A tradicionális agrártájban a hagyományos művelésmód eredményezhet évszakhoz kötött (aszpektuális) karakterelemeket, ezek védelme a hagyományos gazdálkodási módok megőrzésével biztosítható (szénavontatás barnább nyomvonalai, szénaboglyák, a különböző időben lekaszált széna színvariációi, a burgonyaföldek sötétzöld színe, trágyakupacok stb.).

Gyimesben távlatosan átfogó tájvédelmi intézkedésekkel és széles körű felvilágosító munkával kell a természetközeli és történetileg kialakult tájjelleg és a tájhasználat harmóniáját, a tájhasználat kiegyensúlyozottságát fenntartani. Ennek a legfontosabb távlatos feladatai az alábbiak:

- Gyimesben komoly veszély az erdők fokozott magánkézbe jutásával az erdőarány megváltozása, illetve a 19. század végétől az erdészeti eszközökkel, adminisztratív tiltásokkal korrigált korosztályi eloszlás újbóli eltorzulása. Felerősödhetnek a gazdálkodást veszélyeztető eróziós folyamatok, csökkenhet a táji mintázottság hagyományhoz kötött tradicionális tájképfarmáló szerepe. Fokozódhat az egyéni birtokokon a fakitermelés, és így az ökológiai folyosók, erdőfoltok regressziója (1989-ig a magánbirtokról való erdőkivágást is erdészeti engedélyhez kötötték).
- A traktorokkal, erőgépekkel történő útszélesítés a tájképi értéket is képviselő szekérutak, ösvények és fasorok, sövények elpusztítását vonja maga után.
- A nyári szállások, kalibák a társadalmi változásokkal, szabadidős értékpreferenciákkal történő feladása. Egyenműsödő hasznosítás (kaszáló –

²⁸ Csima 1993, 13.

²⁹ Csima 1993, 15–17; Tardy 1994, 28–29.

erdő – legelő – szántó helyett kaszáló – erdő vagy legelő – erdő). A kaszálóhasznosítás segíti az antropogén morfológiai struktúrák fennmaradását, láthatóságát és a szegélyhatást gátolva fenntartja az erdők kontúrjait.

- A birtokok spontán tagosítása. Ezt a gazdasági racionalitáson alapuló változtatást csak a tehetősebbek engedhetik meg maguknak (a belsőségek közelében vásárolnak földeket, birtokaikat egyesítve viaszszorítják a hátrástruktúrákat).
- A településterület periferikus helyein a legelőgondozás és a kaszálás hiányában (alulhasználat, szociális ugar) előretörő erdővel megszűnnek a hagyományos tájmintázatok, csökken a diverzitás.
- A motorizáció miatt és az üzemszervezet egyszerűsödésével eltűnnek a mellékpatakok kerítései, hagyományos kapui, egyenmősödik a településkép.

A fentiek figyelembevételével összefoglalóan a gyimesi történeti kultúrtáji mintázat védelmének és fenntartásának alábbi feladatait tartjuk a legfontosabbnak:

- A helyi lakosság figyelmének felhívása a kultúrtáji diverzitás értékeire és hasznára (turizmus, biotermékek, gyógynövénygyűjtés, hagyományos tejfeldolgozás, méz stb.).
- A kultúrtáji biodiverzitásának megőrzése:
  - kultúrfaj-diverzitás: a lokális gabonatermesztés ösztönzése (tájképi és az egyoldalú burgonyatermesztés miatt talajerő-utánpótlási okokból is), gyümölcsfasorok és -ligetek fenntartása, a csángó marha tenyésztése;
  - földhasználati diverzitás: a magasabban fekvő szántók használatának szorgalmazása (az agrogén teraszok fennmaradása, a tradicionális kaszáló-legelő-erdő arány fenntartása);
  - művelési-üzemszervezeti diverzitás: a kalibák, nyári szállások funkciójának fenntartása, a kettős-hármas üzemhelyek megőrzése, kiegészítve a rekreációs, ökoturisztikai hasznosítással.
- Az erdészeti által tiltott nagy faigényű *kopgyilás* (csapos) kerítések létesítésének ösztönzése, melyek a ritkább lombos növényfajok számára biokorridorokat kínálnak.
- A számottevő folklórturizmust vonzó Gyimesben az ökomuzeális hasznosítás keretében tanösvények, jellegzetes tájképi objektumok kijelölésével, a helyi lakosság bevonásával felfedezett utakat lehetne szervezni. Ezek keretében a látogatók aktív részvétellel megismerkednének a hagyományos gazdálkodás formáival (állattenyésztés, tejtermék-feldolgozás, szántóművelés, szénakészítés, erdőhasználat stb.) és helyszíneivel (kaliba, esztana, belsőség), a településszerkezettel, a határhasználat morfológiai emlékeivel, a szakrális emlékekkel és a hozzájuk kötődő kultikus szokásokkal, a védelmi táj antropogén elemeivel (sáncok, lövészárkok) és a jellegzetes tájmintázattal. Ez olyan, a tájképi értékeket kímélő turizmus lehetne, amely több családnak nyújtana kiegészítő mellékjövedelmet.³⁰

³⁰ Ilyés 2000, 291–300.

AZ ÖRÖKSÉGESÍTÉS DILEMMÁI – ESETTANULMÁNY AZ „EZERÉVES HATÁRRÓL”³¹

A Vereckei-hágón kívül talán nincs még egy olyan szakasza a történeti Magyarország egykori határának („ezeréves határ”), amely az elmúlt 15 évben olyan erőteljesen beépült a Trianon előtti országtérület megismerését célzó (etno)turizmus repertoárjába, mint a Gyimes. A versengő narratívák és térélmények földjévé váló Gyimesi-szoros és az „ezeréves határ” népszerűsége karakteres orográfiaján túl minden bizonnyal abban az elgondolásban gyökerezik, hogy tömbmagyar, kulturálisan homogén terület csak a Székelyföldön érintkezik a történelmi határral, és ez valamiféle otthonosságot és biztonságot nyújt az egykori határvidéket felkereső magyarországi turisták számára.

Az „ezeréves határ” orográfiaja

Geográfiai értelemben az egykori Csík vármegye és az egész Székelyföld Moldva felőli határa a Keleti-Kárpátok homokkövonulatai közül jobbra azokon fut, amelyekbe a belső vízválasztókról induló regressziós völgyek szűk szorulatokat, szurdokokat véstek. Ennek hadászati-védelmi jelentőségéről Cholnoky Jenő, Szádeczky Lajos és Prinz Gyula részletesen értekeztek. Prinz „széles határvöről”, illetve „kettős határvonalról” beszél: egyik az „...enyhén hajladozó, egységes magasságú, néptelen, erdős [...] vízválasztó gerincvonala”, a másik „az első szurdokokra, a legjobb határőrhelyekre kitolt határvonal”, amely egyben „nemzethatár is”, „idáig szállt le a székelység”.³² Gyimest illetően ezt a határt a sokat emlegetett *Tarhavas* (Tarhausi) képviseli.

Ez a két világháború közötti emberföldrajz bázisán megszerkesztett orográfiai határképzet már a természetföldrajzi, tájökölógiai szemlélet alapján sem tartható. Az életföldrajzi körülményeket vizsgálva megállapítható, hogy a történelmi államhatár „tájban” és nem tájhatáron futott, nem választott el radikálisan eltérő tájbeélési stratégiákra módot adó körzeteket: a Székelyföld és Moldva felé egyaránt hasonló ökológiai adottságú területek találhatók. A történelmi határ mindkét oldalán a Tarkő-hegység és a Csíki-havasok közel É-D-i futású meggyűrt kárpáti homokkőgerincei váltakoznak a szinklinálisokban kialakult völgyekkel. Túl azon, hogy minden geográfiai lehatárolás érvényessége korlátozott, felmerülhet, hogy – amint a magyar emberföldrajz bizonyos vonulatok határpredesztináló és -megtartó jelentőségét szinte determinisztikusan túlbecsülte – a román természetföldrajz is megpróbálhatta a korábbi államhatár természeti alapjait eliminálni, és a tájhatárokat az indokoltnál keletebbre vagy nyugatabbra meghúzni. Ugyanez érvényes – már sok-

³¹ Részletesebben lásd Ilyés 2004b, 189–212; Ilyés 2005, 35–49.

³² Cholnoky 1915; Szádeczky 1915; Prinz 1942, 21–22.

kal gyakorlatibb következményekkel – az adminisztratív határoknak – a történeti-kulturális adottságokra nem reflektáló – meghúzására is, amint ezt éppen Gyimesbükk példáján láthatjuk.

Az „ezeréves határ” mint historikus kulissza és turisztikai desztináció

Gyimes és különösen az „ezeréves határ” térsége a gyimesiek és az idelátogatók számára is egy sajátos „mnemotoposz”. Jan Assmann Pierre Norára hivatkozva említi, hogy a kollektív és kulturális emlékezéstechnikák, az *emlékezés kultúrája* esetében a tér játssza a főszerepet. Az emlékezés és identitástermelés kultúrája a természetes, a rurális és urbán terekbe egyaránt plántált és plántál jeleket. Mint azt Assmann hangsúlyozza: egész tájegységek is szolgálhatnak a kulturális emlékezet közegéül, amelyek akár teljes egészükben szemiotizálódnak.³³ Gyimes azon túl, hogy emlékművek, épületek, romok és egyéb antropogén reliktumok révén az idelátogatók és a csángók különféle korosztályi és geoszociális csoportjai által eltérő jelentésmélységben és intenzitásban szemiotizált, egészében is a romlatlanság, a természetközelség, a meghittség, a vendégbarátság, a hagyományápolás és a kultúrájához hű magyarság azilumává stilizálódott. Az alábbiakban a Gyimes-kép mnemotopikus megszerkesztését és a térség turisztikai kihasználásának legjellegzetesebb esetét vesszük számba, vagyis a közvetlenül vagy közvetve a határhoz, a határ történeti funkciójához kapcsolódó narratívákat és turisztikai praxisokat mutatjuk be.

Láthatósága, viszonylagos kiépítettsége és közvetlen határhelyzete révén a turizmus nyilvánosságában és a helyi identitásnarratívákban központi helyet kap az ún. Rákóczi-vár. A két állam közötti évszázados határt idéző pont a történeti tudat és az etnikai-nemzeti identitás utókonstrukciós gyakorlatának termékeként a látogató turista számára egy képzeletbeli időutazás „heurisztikus” díszleteit nyújtja.³⁴

Gyimes területét földrajzi fekvése már korán a határvédelemre predesztinálta. A védelmi infrastruktúrát már a 17. század elejétől kezdték kiépíteni. Bethlen Gábor 1626 táján megfigyelő őrpontot építtetett, amelyet a helyiek Rákóczi-várnak neveznek. A Rákóczi-vár, tényleges hadászati jelentőségét a 20. századra elveszítve, egyre inkább az „ezeréves határt” és ezeréves történelmet jelző szimbolikus kulisszává vált, ahol közigazgatási és katonai ünnepek, határmegerősítő rítusok vagy éppen a határt fizikailag is dekomponáló műszaki beavatkozások zajlottak. A 20. században az erődítményhez lépcsőt építettek, a várat megerősítették, a nemzeti zászló elhelyezésére alkalmassá tették. 1940-ben, a második bécsi döntés nyomán, az ideérkező magyar honvédek egyik első tette a nemzeti lobogó elhelyezése volt. Trianon és 1944 után az egykori határinfrastruktúra látható jeleit a román hatalom igyekezett eltüntetni. Az elmúlt években az utazási irodák által kínált székelyföldi körutazások

³³ Assmann 1999, 60; vö. még Nora 1997.

³⁴ Biczó 2003, 42.

és a magánszervezésű utak szinte kötelező állomása lett Gyimes, ahol a gyimesfelsőlaki Árpádházi Szent Erzsébet zárandokház és gimnázium, a gyimesbükki falumúzeum, a fővölgy templomai mellett természetesen az egykori határ a legfőbb látnivaló.³⁵ A közelben megépített Agroturisztikai Panzió csángó népi mulatóprogramot kínál. A panzió épületegyüttese a mára szinte teljesen eltűnt hagyományos gyimesi épületvilág tükrében autentikusnak ugyan kevésbé mondható, a természetes anyagokból kialakított, nem túlméretezett házak azonban környezetbe simulnak, nem hivalkodóak. A turisták itt szervezetter ismerkedhetnek meg a helyi konyha jellegzetes fogásaival, a gyimesi népviselettel, zenével és tánccal. Mindehhez az „ezeréves határ” formál kulisszát, a házigazda – régi gyimesi birtokos család sarja – pedig a közösség kollektív történetének és saját kisebbségi tapasztalatainak megidézésével a végek hangulatát és a megmaradás kihívásait tárja a magyarországi látogatók elé. A turisták kisebb emlékjeleket helyeznek el a határtérségben, így a panzió udvarára mentett egykori határköre is rendszeresen nemzetiszín szalagos koszorúkat tesznek. A vasúti őrház melletti határkő formájú géppuskafészket hosszú évek óta a tetejébe illesztett fakereszttel a Szent Koronává stilizálták, 2004-ben a provizórikus fakereszt helyébe egy odaerősített, mivesen megmunkált ferde fémkereszt került.

A nyaranta rendszeresen megrendezett gyimesközéploki tánc tábor már a tömegturizmus jeleit mutatja, a hovatovább Kárpát-medencei néptáncos találkozóvá váló, több száz főt mozgósító rendezvénnyel párhuzamosan megnő a gyimesi „határátlépők” száma.

A Rákóczi-vár „heurisztikus” kulisszája a nemzeti érzelmeket, a történeti tudáskészlet elemeit mozgósítja, a nemzeti sorsközösséget tudatosítja az idelátogatóban. A helyiek nem kínálnak ennél több támpontot, a kétértelműbb, enigmatikusabb olvasatokat nincs terük és indíttatásuk felfedni, így a magyarországi turista számára egy fogyasztható, jól denotálható termékké válik a határ, és beépül a helyi folklórturizmus és szelektív örökségrecepció repertoárjába. Ez a határolvasat nem reflektálja Gyimes multietnikus jellegét, a csángó kultúrában latensen és nyilvánosan is jelen levő romanitást, a nemzeti, felekezeti rivalizációk a másik felet sújtó narratíváit, a bizánci rítusú gyimesiek által elszenvedett történelmi sérelmeket, a székely–csángó ellentét mélyben izzó és újratermelődő kliséit.³⁶ Ha Biczó Gábor Simmelre és Böröcz Józsefre apelláló „mély turista” definíciójával azonosulva a turistát mint megértésre készített és önmagát megértető, a távolság megszüntetésére és az idegenség felszámolására készített idegenként fogjuk fel, a gyimesi turista meggrajzolódó képe igencsak felemás.³⁷

³⁵ Az alábbi útiprogramrészlet jellemzően érzékelteti Gyimes „beépülését” az erdélyi turisztikai kánonba, egyszersmind recens folklorizációs tendenciát jelez: „Továbbutazva a Hargitán, Fügés tetőn keresztül érkezünk a Gyimesbe. Csángó népi mulatóprogram ebédrel az ezeréves határnál. (Különleges, elfelejtett ételek, ízek kóstolója, italfogyasztással, népzenevel.) A Gyimesek vonzerejét a népművészet és táncművészet hagyományai jelentik.” http://www.interfocus.hu/utak.php?orszag_id=50

³⁶ Ilyés 1997, 74–75.

³⁷ Biczó 2003, 42.

Gyimes Romániában a fentebb jelzett, „elrejtett mozzanatok” ellenére a nemzeti diszkurzív tér és párhuzamos nemzetépítés a Kolozsvárott vagy Aradon megismertekhez képest szelídebb szelete, a versengő narratívák olyan bukolikus, szolid aktivitásmezeje,³⁸ ahol Csaba királyfi és a Miorița tere, a székely havas és a blagai román „pláj” interferálódik. A határnál a nagy nemzeti narratívák egy-két ünnepben, áttételesen egy-egy templombúcsú prédikációjában vagy a veterántalálkozók egyre ritkuló, megrendítő jeleneteiben performálódnak. A turizmus igényli és élteti a határ nemzeti olvasatait, részben újratermeli és megerősíti a helyiekben is. A Rákóczi-vár és a határ kézzelfogható környezete alkalmanként – de nem jellemzően – revíziós aktivitásterré válik, időnként a határt jelző bakterházra a hármashalom motívumai, az útburkolatra a román–magyar határt és vámot jelző grafikák kerülnek.

Közvetlenül a határnál a Sánc-patak „regáti” oldalán, már a román szemioszféra tereumán, a hegyoldalban helyezték el Emil Rebreanu emlékművét. Irodalmi emlékhelyként és a magyar elnyomás elleni monumentumként a híres író, Liviu Rebreanu bátyjának állít emléket. A gyimesbükki római katolikus Historia Domus szerint „Rebreanu Emil a 16. dandárnál tűzér hadnagy kémkedés bűnében vétkesnek találtatott, kötél általi halálra ítéltetett és 1917. május 15-én felakasztatott.”³⁹ Az eseményt a gyimesiek emlékezete is megőrizte.⁴⁰

Apostol Bologa alakjában a Monarchia hadseregében szolgáló román tiszt lelkiismereti vívódását, bukását és távlatos nemzeti megdicsőülését megrázó erővel ábrázolja az *Akaszttak erdeje* című regény. A magyar fordításban is megjelent mű a magyar uralom alatt élő, nemzeti, kulturális önállóságáért küzdő erdélyi románság a nemzeti emlékezetben kanonizálódott egyik alapélményét örökíti tovább.⁴¹ Az emlékmű mellett található a második világháborús gyimesi harcokban elhunyt, a területet a „horthysta iga” alól felszabadító szovjet katonák emlékobeliszkje is. Ezzel a gyimesi határ a román nemzeti emlékezetbe és a helyi nemzetépítő folyamatba is beemelődik, az irodalmi alkotás és az emlékművek révén az egykor nemzeti elnyomás alatt élt, határ által megosztott románság is az „ezeréves határ” „fogyasztójává” válik.

A gyimesi „ezeréves határnál” magyar határjelekkel, szimbólumalkotással, térfoglalással és a rájuk közvetlenül vagy áttételesen reflektáló román kontextualizáló és dekomponáló aktivitással találkozunk, amely az egykori határ által kiváltott magyar múltértelmezéssel szemben állítja fel a román olvasatot. Gyimes határjeleivel, a határ máig transzparens infrastruktúrájával, a hadászat palimpszesztjével, a nemzeti megosztódottságot jelző ortodox és római katolikus templomaival, kápolnáival szimbolikus sűrűsödési pont, ahol a (nagy)magyar narratívák mellett román, helyi és vallási olvasatok is léteznek. A mikrotérségbe látogató egy sajátos – döntően a helyi egyházi és vilá-

³⁸ Vö. Feischmidt Margit elemzésével a kolozsvári Mátyás-szobor körüli emlékezet-rivalizálásról és ritualizált konfliktusról: Feischmidt 2002, 121–122.

³⁹ Historia Domus, Gyimesbükk, 74.

⁴⁰ Magyar 2003, 235–236.

⁴¹ Rebreanu 1970.

gi értelmiség által uralt – nemzetpolitikai mnemonikus térbe kerül, amelyet a helyiek szélesebb rétegeit közvetlenül nem mobilizáló kisajátítási diskurzus és emlékezetversengés jellemez. Ez bekerül a turistanarratívákba, a térséggel foglalkozó publicisztikákba, és nyomot hagy egyes tudományos publikációkban is.

Ez a határ- és örökségreceptió szelektív és önkényes: a helyi értelmiség mellett jórészt turisztikai irodák, idegenvezetők, Erdély-rajongó honlapgazdák vesznek részt a gyimesi határkép megszerkesztésében. Ez a kép a gyimesi csángóságot valamiféle kulturálisan megőrző, reliktum-, nemzetpolitikailag pedig őrálló, gypűőri szerepben ábrázolja, nem reflektál a térség multietnikus jellegére, és magyar identitást, kitartást kér számon, vár el és lát ott, ahol ez nem feltétlenül várható el, nem látható és soha nem is teljesült maradéktalanul. A szaktudományosan nem kellően reflektált „Gyimes-paradigma” a bizalmatlanságok és öniszólások nemzeti metanarratívákba illeszkedő textusain túl a köztes minőségek ignorálásának nagy kelet-európai hagyományára utal.⁴²

Valójában azonban – és erre éppen Gyimesbükk szolgáltató változatos szövésű történeteket – a székelők/csángók és a románok között nem izoláló kulturális-etnikai határvonalról, hanem többé-kevésbé széles interferenzzónáról, mezsgyéről beszélhetünk.⁴³ A határ ebben az értelmezésben egy szenzibilis membrán, intermediális zóna, ahol az emlékezet szövegei és az identitás-narratívák átszűrődnek, egymásba oltódnak, hibridizálódnak.⁴⁴ Ebben a gyimesi csángók által reprezentált érintkezési zónában napjainkig – térben és időben változó erősséggel és súlypontokkal – jelen van valamiféle kettős szemioziz, kettős identitás, mindkét kultúra felé meglevő kompatibilitásigény, melyet a 19. század végétől a helyi és regionális nemzeti elitkegyelmezek igyekeznek homogenizálni és „letisztult” olvasatokként forgalmazni.⁴⁵

A gyimesi „ezeréves határhoz” kötődő emlékezői gyakorlatok, konkuráló narratívák, szimbolikus térfoglalások és térhasználatok az egykori határ pár száz méteres körzetét kitüntetett módon *szemiotizált* területté avatják. Ez a szemioziz a turizmus gyakorlatában etnikus/nemzeti alapon jön létre, szelektív és kizáró, utólagosan önkényesen átértelmez, és alkalmanként nem riad(na) vissza a tájba, az épített környezetbe való erőszakos beavatkozásoktól.

A határhoz érkező turisták többségének „beleképzelő, belelátó” emlékezőse kizár és egyben bekebelez: a turista fel nem róható felületessége könnyen megteremti és „promotálja” az egykori határ egyoldalú nemzeti olvasatát. A helyi elit egy része és a kívülállók által „imaginált” határt ugyanakkor a helyiek társadalmi/etnikai/vallási határátlépései rendre felülírják. Ezzel az „ezeréves” politikai határt és annak vélelmezett kulturális, társadalmi transzparenciáját a gyakorlatban nap nap után felfüggesztik. A buszokba gyorsan visszazálló, a Csíkszereda vagy a Csángó Panzió felé továbbbogaró ebből már keveset érzékelnek.

⁴² Ilyés 2004a, 36–37.

⁴³ Ilyés 2003, 77–78.

⁴⁴ Frida 2003, 28.

⁴⁵ Ilyés 2003, 83.

Felhasznált irodalom

- Antal Imre 1992. *Gyimesi krónika*. Budapest–Bukarest, Európa–Kriterion.
- Assmann, Jan 1999. *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Balás Lajos 1935. *Örökös emlékirat*. Hatvan.
- Benkő Károly 1853. *Csík-, Gyergyó- és Kászon-székek leírása általános és részletes osztályokban*. I–II. Kolozsvár.
- Biczó Gábor 2003. A határ metafora mint a turizmus antropológiai vizsgálatának paradigmatis példája: Gyimes esete. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *He-lye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 40–50.
- Cholnoky Jenő 1915. Az erdélyi szorosok földrajzi, történeti és hadászati jelentősége I. In *Erdély*, 1915. 24. 1–3, 1–4.
- Csima Péter 1993. Az általános tájvédelem és a természetvédelem. *ÖKO*, 4, 12–18.
- Endes Miklós 1938. *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest. (Új kiadás: Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó.)
- Feischmidt Margit 2002. Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest, Új Mandátum, 112–125.
- Frida Balázs 2003. „A másik felé...” A közeledés és az elkülönöződés szimbolikus stratégiái a gyimesi interetnikus kontaktzónában. In Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 26–39.
- Gyimesi Sándor 1972. A telepítvényes falvak „felszabadulása”. In Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1849–1914*. Tanulmányok, I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 154–206.
- Hofer Tamás 1980. A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségeiről. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 103–129. [Előmunkálatok a magyarság néprajzához 7.]
- Ilyés Zoltán 1997. Szempontok a gyimesi csángók etnikus identitásának értelmezéséhez. In Keményfi Róbert – Szabó László (szerk.): *Varia. Ethnographica et Folkloristica, Ujváry Zoltán 65. születésnapjára*. Debrecen, KLTE Néprajz Tanszék, 72–80.
- Ilyés Zoltán 1998a. Az exogámia hatása három román eredetű csík megyei havasi telep anyanyelvi állapotára és etnikus identitására (1841–1930). *Demográfia*, 41, 2–3, 285–299.
- Ilyés Zoltán 1998b. A multietnikus gyimesi kultúrtáj (Életmód és természeti környezet). In Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András (szerk.): *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében*. (A Duna-medence népei együttélésének tükröződése a néphagyományban. A VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 1996. október 2–4.) Békéscsaba–Debrecen, 294–299.
- Ilyés Zoltán 2000. Az ökomuzeális hasznosítás Gyimes hagyományos kultúrtáji képének megőrzésében. In Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, 291–300.
- Ilyés Zoltán 2001a. A csík megyei görög katolikusok identitásváltozásai (1850–1944). *Székelőföld*, 7, 88–105.
- Ilyés Zoltán 2001b. Gazdálkodásfüggő tájmintázatok. Genetikai-kvalitatív tájszerkezeti analízis Gyimes egy példaterületén. In Ilyés Zoltán – Keményfi Róbert (szerk.): *A táj megértése felé. Tanulmányok a 75 éves Pinczés Zoltán professzor tiszteletére*. Deb-

- recen–Eger, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszék, 185–202.
- Ilyés Zoltán 2001c. Az állattartás és rétgazdálkodás hatása a történeti kultúrtáj mintázottságára és antropogén morfológiai elemeire. In Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 53–65.
- Ilyés Zoltán 2003. Nyelvhatár/kontakthatár értelmezés a Székelyföld keleti peremvidékén. In Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 77–88.
- Ilyés Zoltán 2004a. Hárompatak település-, népesség- és akkulturációtörténete. In Tomisa Ilona (szerk.): *Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 7–53.
- Ilyés Zoltán 2004b. Szimbolikus határok és határjelek. A turisták és a helyiek határtermelő és -olvasó aktivitása Gyimesben. In Biczó Gábor (szerk.): *[vagabundus] Gulyás Gyula tiszteletére*. Miskolc, Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, 189–212. [A Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék könyvei 5.]
- Ilyés Zoltán 2005. A gyimesi „ezeréves” határ olvasatai. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 35–49.
- Magyar Zoltán 2003. *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Makkai László 1957. Hadik András az erdélyi mezőgazdaságról. *Agrártörténeti Szemle*, 1, 1–2, 37–52.
- Nora, Pierre 1997. *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*. Berlin, Wagenbach.
- Prinz Gyula 1942. *Magyarország földrajza*. Budapest, Renaissance Kiadóvállalat.
- Rebreanu, Liviu 1970. *Akasztottak erdeje*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Stahl, Henry H. 1992. *A régi román falu és öröksége*. Budapest, ELTE.
- Szádeczky Lajos 1915. Az erdélyi szorosok földrajzi, történeti és hadászati jelentősége II. *Erdély*, 24, 4–6, 17–20.
- Tardy János 1994. Magyarország természeti értékeinek állapota és a természetvédelem célkitűzései. In Tardy János (szerk.): *Természetvédelem*. Budapest, Környezet és Területfejlesztési Minisztérium, Természetvédelmi Hivatal, 19–31.

SUMMARY

Identity, cultural landscape, heritage-management. Aspects for the assessment of micro-regional resources of the Ghimeş region

Since the political changes of 1989 in Romania increasing interest has been drawn to the Ghimeş region both in Romania and Hungary. This ethnographical region of outstanding cultural landscape conditions has a special settlement structure and is administratively divided between Harghita (Lunca de Sus, Lunca de Jos) and Bacău (Ghimeş-Făget) counties. The uppermost section of the valley of the Trotuş river used to be part of Csík (Ciuc) county but it has been influenced by Moldovan culture as it is situated near the border. For reasons of its historical and cultural background, Ghimeş has become part of the Pogányhavas region where several villages of the Csík-

basin from the one-time Frumoasa district also belong. The easternmost Hungarian language area of historical Hungary offers a special case of ideas related with Transylvania in Hungary. The micro-region, considered an ecological niche by Tamás Hofer, is closely connected to and at the same time separated from Szeklerland. It is presented in relation to identity-potential, conditions and values of its cultural landscape, and a special case of heritage-creation: the use of the “millennial border” in tourism.

A NEMZETI AZONOSSÁGTUDAT KISTÉRSÉGI SAJÁTOSSÁGAI

Az etnikai és regionális identitás összefüggései

Szarka László

Lehet-e a nemzeti identitást, az identitás fejlődését, alakulását, kialakult, átalakuló identitásszerkezeteket, identitásváltozásokat térben, lokális és regionális kötődéseiben vizsgálni? Az egyéni és csoportidentitás egyes elemei – mint például a szociális, vallási, foglalkozási, nemi, etnikai, kulturális összetevők – miképpen, milyen társadalmi, gazdasági tényezők hatására alkotnak leírható, stabil struktúrákat, mennyire tekinthetők relatíve állandóknak és változóknak, milyen külső és belső komponensek, változások, viszonyok jelentik az identitásváltozások dinamikájának legfontosabb hordozóit? Miként befolyásolják az identitásfejlődést az olyan térhez köthető adottságok, jelenségek, mint például a szülőfaluhoz, szülőföldhöz való kötődés, a szülőföld történeti, etnikai, kulturális adottságai, tradíciói és fejlődési lehetőségei, fejlettségi mutatói? S általában milyen szerepet tölt be a térbeliség az etnikai, nemzeti identitás kialakulásában, újratermelődésében, változásaiban, helyi, regionális változatainak létrejöttében?

Kutatási programunk négy Magyarországgal szomszédos ország öt magyarlakta kistérségében – a szlovákiai Mátyusföld Dudvág menti és Gömör Csermosnya-völgyi mikrorégiójában, a kárpátaljai Mezővári vonzáskörzetében, a vajdasági Zenta község településeiben, valamint a székelyföldi Erdővidéken – vizsgálta az ott élő magyar népesség identitásának előzetesen kiválasztott tényezőit. A helyi oktatási, kulturális intézmények működése mellett főként a 2001. évi státustörvény nyomán igényelt magyarigazolványok megítélését, a magyarországi kapcsolattartás különböző egyéni, csoportos és intézményesített formáit, illetve az interetnikus viszonyoknak a kistérségi magyar identitáspolitikára gyakorolt hatását vizsgáltuk.¹

AZ ETNIKAI IDENTITÁS TÉRBELI ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL

Amennyiben az identitás, az egyéni és csoportos önazonosság tudata alapvetően társadalom-lélektani alapozottságú fogalom, akkor fejlődésének, változásainak multikauzális jellegét szem előtt tartva, a térbeli változatok kutatásá-

¹ Bakó Boglárka, Geszti Zsófia, Ilyés Zoltán, Papp Richárd tanulmányai közvetlenül a kutatási program részeként készültek. A magyarigazolványokra vonatkozó elemzések közül lásd Dobos 2005; Bene–Szarka 2005.

ban is figyelembe kell venni az egyes ember és a közösségek történetének, kultúrájának, másokhoz, más csoportokhoz való viszonyulásának (ön)reflexív jellegét. Azaz a külső tényezők hatása például a megélt történelem tapasztalatain, az elszenvedett események, a meghozott döntések, cselekvő módon véghezvitt vállalások tudásanyagán, a munkás élet, a családi háttér szocializációs mintáin és az egyéni fejlődés, illetve a csoport sorsán keresztül, reflektáltan épül be önazonosságunkba. Az egyes ember és a lokális, kistáji közösségek 20. századi történelmi tapasztalata, a korábbi idők emlékezete fontos meghatározója lehet annak a folyamatnak, amely az etnikai elemeknek – az anyanyelvnek, vallásnak, kulturális kötődéseknek – a rovására az identitásszerkezetekben a helyi, regionális kötődéseket, identifikációkat erősíti fel.²

A történelmi tapasztalat és az arra rakódó féltések, félelmek miatt az etnikai, nemzeti, nyelvi, vallási kisebbségek esetében a saját etnikai identitás gyakran mint „fenyegetett” identitás jelenik meg, amit a szocializációs folyamatok – a családi nevelés, az oktatás, a társadalmi viselkedésszabályok, a kisebb és nagyobb közösségek életformáinak kötöttségei – sem tudnak feloldani.³ Az etnikai identitást azonban elsősorban nem a történelmi sérelmek, tapasztalatok szorítják háttérbe. Előbb az urbanizáció és az iparosítás a vele járó társadalmi mobilitással és migrációs mozgásokkal, majd pedig a globalizációs tendenciák a hagyományok radikális át- és leértékelésével, a politikai, gazdasági, kulturális erőterek átrajzolásával, a kulturális és nyelvi határok elmosódásával, multietnikus viszonyok, terek létrejöttével kényszerítik ki az etnokulturális tradíciók többé-kevésbé önkéntes feladását. Az etnicitás- és a nacionalizmusdiskurzusokban eltérően, de mégis egyre hangsúlyosabban tematizálódnak az etnikai identitáselemek ambivalens pozíciói: a nyelv, az anyanyelv, a környezeti nyelv, az államnyelv, a világnyelv, az érvényesülés nyelve, az egynyelvűség kényelme és kalodája, a többnyelvűség egyszerre felmagasztalt és kriminalizált viszonyai, az akkulturációs és asszimilációs folyamatok veszteség-nyereség rovatokra egyszerűsített szemlélete, valamint a mögöttük meghúzódó, rendkívül összetett társadalmi, lélektani, identitás- és etnopolitikai folyamatok.⁴

A hagyományos életvilágokhoz kötődő identitásminták, szerkezetek felbomlása, átalakulása kiváló alkalom, kiváló terep ezeknek a folyamatoknak a megértéséhez. A kisebbségi magyar közösségek lokális identitásviszonyainak kutatása azt jelezte, hogy az etnikai identitás a lokális, regionális világokban részben magától értetődő, részben pedig az interetnikus folyamatok révén permanensen újratematizálódó, újraszerveződő része a helyi, regionális identitásvilágoknak és identitáspolitikáknak. Ebben természetesen meghatározó

² Bindorffer 2001, 20–32.

³ Erős 2001, 187–192.

⁴ A nacionalizmus és etnicitás különböző koncepcióiról, interpretációiról, a két jelenség viszonyának ideológiai, politikai átfedéseiről az 1989 utáni kelet-közép-európai új nacionalizmusok kontextusában fontos szempontokat vet fel és elemez Kürthi 1996, 48–53. Az etnikai konfliktushelyzetekről és feloldási lehetőségeikről lásd Salat 2001, 83–126.

szerpe van a kisebbségi magyarok által lakott települések, kistérségek, kistájak 20. század folyamán mindenütt felerősödött vegyes etnikai jellegének, két- és többnyelvűségi gyakorlatának.⁵

A lokális közösség etnikai, nyelvi, vallási viszonyaiban azonban nem egyszerűen a helyi többség és kisebbség kapcsolatának állami szinten érvényesülő szimpfiliációi a mértékadóak, hanem ennél jóval összetettebb és életképebb viszonyrendszerek szabályozzák az együttélést. Egyértelműen kiderült például, hogy a lokális közösség történeti tudatában minden etnikai csoportnak történetileg kialakult értékbesorolása van, amely változik ugyan, de adott esetben képes átírni a statisztikai értelemben vett dominanciaviszonyokat.

A részben különálló beszélőközösségeként felfogott multietnikus kistérségi társadalmak elemzése igen termékeny kiinduló és megfigyelői-elemzői szempont lehet. Hiszen a mátyusföldi, gömöri, Mezővári környéki, zentai, erdővidéki kistérségi többnemzetiségű közösségek sajátos többszintű és többfunkciójú kétnyelvűségben élnek. A települési, városkörzeten belüli, mikroregionális szintek kommunikációs szabályaiban a többkultúrájúság, többnyelvűség, multietnicitás és sokfelekezetűség hagyományos elemei mellett a kevert vegyes szerkezetek, a vegyes házasságok, munkahelyi, szabadidős együttlétek naponta termelnek új és új szabályokat s velük együtt új viselkedési és identitásmintákat. Ráadásul a pártállami évtizedekben, valamint az 1989 utáni államnacionalista megnyilvánulások időszakában ezekbe a szabályokba az állam folyamatosan beavatkozott, korlátozva a természetes kétnyelvűségi gyakorlatot.⁶

A többnemzetiségű, két- vagy többnyelvű lokális csoportok regionális kistérségi identitászerkezetekre gyakorolt hatása jórészt leírható a zárt közösségekben belüli interperszonális viszonyokkal, interakciókkal, családi, rokoni, munkahelyi stb. kapcsolatokkal. A magyarok által (is) lakott Kárpát-medencei kistérségek magyar identitástermelő képességének, identitáspolitikai magatartásformáit vizsgálva olyan gyakorlatiasan megfogalmazott kérdésekre kerestük a választ, amelyek a magyar nemzeti identitás folyamatos megújulását biztosító oktatási, kulturális intézményrendszerek szerepvállalásának, a magyar–magyar kapcsolatrendszer hatásának, a 2001. évi magyarországi státustörvény nyomán lehetővé vált könnyített és intézményesített kapcsolattartásnak a működésére és következményeire irányultak.⁷

A régió országaiban 2000–2001-ben tartott népszámlálások hivatalos adatai szerint 2,4 millió magyar nemzetiségű személy él a szomszéd államokban, azaz az előző adatfelvételhez képest 300 ezerrel csökkent a Magyarország szomszéd-ságában élő kisebbségi magyarok száma. Közel hatvan százalékuk ugyan országos viszonylatban kisebbségi pozícióban élt, de annak a mintegy 1400, magyar többségű településnek volt a lakója, ahol helyi többséget alkotott. Ha csak a helyi magyar többségű települések számát, a tömbvidékeken élők arányát néz-

⁵ Gyurgyík–Sebők 2003, Bakó 2003.

⁶ Nádor–Szarka 2003; Csernicskó 1998, 59–61; Lanstyák 2000, 93–114; Göncz 1999, 100–114.

⁷ Blénesi–Mandel–Szarka 2005, 14–15.

zük, már itt jelentős regionális különbségeket láthatunk az egyes magyar kisebbségi közösségek településszerkezeti sajátosságaiban.

A helyben is kisebbségben élő magyar közösségek, illetve személyek száma folyamatosan növekszik, ami szorosan összefügg a nagy- és közepes városokban megállíthatatlannak tűnő etnikai, nyelvi térvesztéssel. Ebben a rendkívül nagy arányú városi etnikai térvesztési folyamatban a kivételt elsősorban a székelyföldi (pl. Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Szováta, Gyergyószentmiklós), a dél-szlovákiai (csallóközi, mátyusföldi, gömöri, bodrogközi) kisvárosok, valamint részben a nyolc vajdasági magyar többségű község városi rangú székhelyei, körzetközpontjai (Zenta, Óbecse, Topolya, Magyarakanizsa, Ada és Temerin) jelentik.⁸

Az etnikai kontaktuszónákban és az egyre nagyobb területre kiterjedő szóróványvidékeken a falusi települések magyar népességaránya ugyancsak gyorsuló tempóban kezdett csökkenni az elmúlt évtizedekben, és a 2001–2002. évi népszámlálások különösen Erdélyben és Szlovákiában hosszú idő után ismét erőteljes fogyást mutatnak. Rendkívül erőteljes változások elindítójává vált a kelet-közép-európai cigány népcsoportok erőteljes demográfiai fejlődése és több településen is megfigyelhető szegregálódása.⁹

A hét kisebbségi magyar közösség települései az adott országos, illetve regionális települési, regionális fejlesztési és közigazgatási politika eddig jórészt passzív elszenvedőiként igen csekély mértékben tudtak érdemi és kedvező változásokat elindítani, kezdeményezni a településfejlesztési, regionális politikában. A vajdasági városi, nagyközségi népesség magas aránya (72,9%) ilyen körülmények között éppúgy lehet komoly fejlesztési problémák forrása, mint a 70%-ot meghaladó mértékben 1000 főnél kisebb településeken élő szlovéniai, Mura-vidéki vagy éppen a Rozsnyó környéki magyarok szembetűnő aprófalvas szerkezete.

A térbeli elhelyezkedésnek az egyéni és a csoportos etnikai identitásra befolyást gyakorló, statisztikailag is megfogható szociológiai adottságai közül említsük meg még a magyar kisebbségek vallásossági mutatóit. A régió nagyfokú ateizálódását jelző számokkal ellentétesen, a kisebbségi magyarság sorai-
ban tíz évvel ezelőtt csupán 5,6% volt az ateisták átlaga (Erdélyben 0,3%, Szlovákiában viszont a magyarok 19,5%-a vallotta magát ateistának).¹⁰

A kisebbségi magyar nemzeti, etnikai közösségek, az őket alkotó helyi kisebbségek, családok, egyének kistérségekhez kötődő identitáselemeiben általában azok a motívumok dominálnak, amelyeket a kisebbségi magyar elit – az országos vagy a helyi, az egyházi vagy a politikai vezető réteg – az adott pillanatban mint különösen fontosat megjelenít, felkínál, ünneplésre vagy éppen

⁸ Szarka 2002, 214–216.

⁹ A szlovákiai magyar nemzetiségű népesség száma 1991 és 2001 között 46 027 fővel, azaz 8,2%-kal csökkent (lásd Gyurgyík 2001, 247–260). Az erdélyi magyar nemzetiségűek számának csökkenése az 1992. és 2001. évi népszámlálások között 193 152 fő volt, és ezzel az erdélyi magyar közösséghez tartozók száma a másfél milliós érték alá esett. Erről lásd Veres 2002; Kiss 2004, 61–90, 157–234.

¹⁰ Kocsis 2002, 28–39.

megvédésre alkalmasnak, méltónak mond. Ezek közt az adott települések, kistérségek, megyék magyar történeti emlékei, hagyományai, a vidék jeles személyiségeinek szobrai, sírjai, múzeumai, emlékhelyei a leggyakoribb térbeli identitástermelő tényezők. Ezek általában különösebb értelmiségi ráhatás nélkül is működnek, kivált, ha bekerülnek – s az elmúlt évtizedben jórészt bekerültek – a helyi magyar oktatási intézmény lokális nevelési programjaiba.

A tér és a nemzeti-etnikai identitás közötti legfontosabb kapcsot természetesen a magyar nyelvhasználat jelenti. A helyi magyar nyelv, a kétnyelvű kisebbségi magyarság egymástól és a magyarországi köznyelvtől egyaránt jól megkülönböztethető kontaktusváltozatai jelentik a legfontosabb különbséget. A helyi viszonyok közt megtúrt vagy legalizált kétnyelvűségben belül a nem magyar beszélők egynyelvűsége, a hivatalos alkalmakhoz kötődő sajátos, törvényileg előírt nehézkes kétnyelvűség mind a tér-identitás összefüggésrendszer nyelvi megjelenítési eszköze.

A helyi hagyománynak a kisebbségi magyar világban nyilvánvalóan minde nélkül megvan a maga interetnikus, etnikumközi vonatkozásrendszere is: hiszen a nemzeti vagy nemzeti-egyházi ünnepek, rítusok, megemlékezések, programok óhatatlanul az adott állam többségi és az esetek nagy részében nem magyar kisebbségi közösséget is állásfoglalásra sarkallják; ez az esetek nagy részében a tüntető vagy passzív távolmaradás magatartását jelenti.

Ez is azt mutatja, hogy milyen fontos térbeli elemei a kisebbségi magyar identitásnak az etnikai, kulturális határok rögzítését, megvédését vagy éppen visszahódítását célzó helyi szimbolikus térfoglalási rendezvények, programok, hagyományok.

Az 1989 óta eltelt másfél évtizedben lezajlott társadalmi változások mögött a felemás, de ugyancsak igen radikális gazdasági átalakulás tényei is jelen vannak: az államilag szervezett gazdasági élet valamennyi szegmense, így a termelés, a munkaerőpiac, az értékesítés, a kereskedelem, a beruházás és a felhalmozás jórészt kikerült az állam felügyelete alól. A jóvátétel, a reprivatizáció és privatizáció a vadprivatizáció, a csődeljárások, a nagyipari méreteket öltő kiárúsítás és tudatos szétzüllesztés mellett pozitív folyamatok is kibontakoznak: a családi és kisüzemi magánvállalkozások, a települési és kisközségi szintű vagyongazdálkodás, a regionális gondolkodás és fejlesztési elképzelések stb.

Mindezek a változások felgyorsították a kisebbségi magyar társadalmakban is a generációváltási folyamatokat, a belső és külső migrációt. A szocialista típusú urbanizáció hamarabb kifulladásra jutott, mint maga a kelet-európai szocializmus, a radikális szisztematizálási, falurendezi tervek szerencsére csak kis részben kerülhetett sor, de a kelet-közép-európai falvak nagy többsége megmaradt az urbanizáltságnak igen alacsony, nyugat-európai összehasonlításban harminc-negyven évvel korábbi fokán. A városi szerkezeteket pedig nagyon sok helyen megélhetetlen, belakhatatlan falansztertelepekkel idegenítették el a helyi tradícióktól, közösségi igényektől. Mindezek az általános kelet-közép-európai előzmények a következő évtized valószínűsíthető konszolidációs, szanációs, urbanizációs térségi, lokális, regionális fejlesztési programjaiban is megjelennek. Mielőtt eltűnnének a nagy- és kisvárosi panel- és blokknegye-

dek asszimilációs díszletei, feltétlenül érdemesnek látszik a szocialista urbanizáció identitásépítő, identitásromboló folyamataira fókuszáló leletmentéseket, adatfelvételeket elvégeznünk.

Miként befolyásolják ezek és a hasonló térbeli folyamatok a kisebbségi magyar közösségek identitását? Az akkulturációs modell – s ezen belül az integráció, a kétnyelvű, két kultúrából táplálkozó kettős identitásformák – vagy a marginalizálódás irányába mutató kétpólusú asszimilációs folyamat lesz-e a meghatározója a következő évek, évtizedek etnikai folyamatainak? Szükségképpen kiélezett határhelyzetek-e mindig a kisebbségi léhelyzetek? A határ régiók, a korábbi minden tekintetben peremvidékek, perifériák szemünk előtt zajló átalakulása, a többes etnikai tér- és identitászerkezetek „hatalomátvétele” azt bizonyítja, hogy a térség elindult a poszt nacionális társadalomszerveződés irányába, ahol többé nem lehet nyelvtörvényekkel, rendeletekkel, tiltó táblákkal agyonszabályozni, egyirányúsítani az identitásépítést.

A falusi, rurális környezet mint kisebbségi létter továbbra is alapvetően megkülönböztető sajátosságú a várossal szemben. Mára bebizonyosodott, hogy a 21. század elején a falu önmagában nem képes megtartani a nemzeti identitást. A működő falusi közösségek a maguk zárt társadalmi, lélektani, történeti hálózataival vagy mindennap újratermelik, megerősítik ezt az identitást, vagy éppen ellenkezőleg, a „vajúdó”, majd radikálisan átalakult parasztvilág s a nyomában kialakult ingázó, bedolgozó, most éppen jórészt kényszergazdálkodó vagy „munkanélküli” faluközösségek kilúgozzák, átalakítják, háttérbe szorítják azt. A magyar lakta falusi települések nagy része azonban súlyos társadalmi, gazdasági, demográfiai válságokkal terhes, a kelet-közép-európai rurális terek népességmegtartó ereje folyamatosan csökken, ami kedvez az olyan negatív trendek felerősödésének, mint az előregedés vagy például a cigány népességek kistérségi szegregációs folyamata.¹¹

A városok, kivált a magyar többségű kistérségek központjai, amilyen például Dél-Szlovákiában Somorja, Dunaszerdahely, Komárom, Ipolyság, Rozsnyó stb. helyzeti adottságaiknál fogva sokkal inkább lehetnek megtartó, megerősítő központjai a magyar közösségeknek, mint a falu. A kisebbségi léhelyzetek meghatározó közegét mindazonáltal azok a többnemzetiségű, vegyes települtségű, de legalábbis kétnyelvű etnikai kontaktuszónák jelentik, amelyekben az etnikai változások következménye szinte kivétel nélkül a kisebbségi magyarok térvesztése.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR KISTÉRSÉGEK ETNIKAI JELLEGÉNEK VÁLTOZÁSAI

A magyar–szlovák államhatár és nyelvhatár között kialakuló vegyes települtségű etnikai kontaktuszóna 20. századi történetében négy nagyobb időszakot különböztethetünk meg. Az 1918–1920 közötti impériumváltás következtében rövid fél évtized alatt erős migrációs, reasszimilációs és disszimilációs

¹¹ Prónai 2005.

folyamatok alakították át a határzóna etnikai szerkezetét: százezernél több magyar nemzetiségű települt át a trianoni Magyarországra, valószínűleg száz-ezres nagyságrendről beszélhetünk a korábban elmagyarosodott szlovákok újbóli szlovákká válása kapcsán, a felvidéki zsidóság többsége pedig élt a zsidó nemzetiség opciójával.

A második és harmadik nagy változást a bécsi döntést követő évtized jelentette: előbb a „visszatérés” magyar nemzeti eufóriája, majd pedig 1945 után a kollektív büntetés jegyében elkezdett telepítési és kényszerasszimilációs folyamatok próbálták radikálisan átalakítani a vizsgált térség etnikai jellegét. Az utolsó nagy változtatási periódust az 1960–1980-as évtizedek szocialista iparosítási és urbanizációs politikája jellemezte, amely különösen a városok etnikai arculatát változtatta meg.

A kontaktuszóna két határvonalának jellegét szlovák részről legutóbb Štefan Šutaj kassai kutató elemezte. A magyar–szlovák államhatárra és nyelvhatárra vonatkozó meghatározása sok tekintetben figyelemre méltó. „A jelenlegi államhatárok [...] nem a végbement etnikai folyamatoknak, hanem egyértelműen a nagyhatalmaknak a közép-európai fejlődés korabeli etnikai, gazdasági és stratégiai-politikai szempontjait szem előtt tartó – első és második világháború után meghozott – politikai döntéseinek az eredményei.”¹²

A nyelvhatárra vonatkozóan Štefan Šutaj jóval bizonytalanabb elképzelést körvonalaz meghatározásában: „Ha etnikai (nyelv-)határról beszélünk, akkor azt úgy kell értelmeznünk, mint bizonyos segédfogalmat, mely segít regisztrálni a dél-szlovákiai régió etnikai összetételében bekövetkezett változásokat. Magáról az »etnikai határról« a szó szoros értelmében nem beszélhetünk, már csak azért sem, mert az itt elhelyezkedő községek többsége etnikai szempontból nem tiszta. Ez a terület inkább olyan zóna, ahol a két etnikum, nyelv érintkezik egymással.”¹³

Šutajnak az államhatárra és a nyelvhatárra vonatkozó megállapításai egyaránt fontos megfigyeléseket tartalmaznak. Az utóbbi kétségtől mindig is valamiféle kutatási, módszertani segédfogalomnak számított a különböző etnikai terek, régiók kijelölésében. Ugyanakkor az etnikai vagy nyelvhatárnak a valóságban is van jelentése és jelentősége, hiszen az egyik vagy másik nyelvhez, kulturális, nemzeti közösséghez tartozók által többségben lakott települések a kelet-közép-európai térségben évszázadokon keresztül jól elkülönültek a többség és kisebbség elve alapján. Abban természetesen van igazság, hogy tiszta választóvonalnak a nyelvhatárokat sohasem tekinthetjük, hiszen az valójában a teljes szegregációt jelentené két egymással együtt vagy legalábbis egymás mellett élő nép térségi kapcsolataiban. Ezt bizonyítják Keményfi Róbert gömöri és Farkas György legújabb barsi és honti kutatásai a lévai járás 83 településén 1880 és 1991 között lezajlott etnikai változásokról. A lévai járás területén a szlovák és magyar tömbterületek között például kialakult egy egyre nagyobb kiterjedésű vegyes nemzetiségű tömb. A két homogénnek

¹² Šutaj 2001, 241.

¹³ Uo.

mondható etnikai tömböt pedig egyrészt igen változékony mozaikszerkezetek, illetve a két ágra szakadt északi magyar és a déli szlovák nyelvhatár választja el egymástól.¹⁴

A magyar–szlovák etnikai vagy nyelvhatár kérdésében a 20. század utolsó évtizedének kezdetén, az 1991. évi csehszlovákiai népszámlások adatai alapján azt látjuk, hogy a magyar és a szlovák többségű települések közötti választóvonalak több régióban is sávós szerkezetű etnikai kontaktuszonákká alakultak át. A galántai, lévai és rozsnói járás települési adatait és a magyar többségű települések térbeli elhelyezkedését összehasonlítva azt látjuk, ma is létezik egy olyan egyértelműen leírható vonal, amelytől északra a településeken a magyarság aránya egy-két községnyi távolságra egy százalék alá esik.

A nyelvhatár mai valóságát tehát magyar szempontból a következőképpen lehet meghatározni: a magyar–szlovák államhatártól északi irányban haladva előbb a magyar többségű települések találhatók, ahol a magyarok részaránya 50, 80, sőt 95%-nál magasabb. Ezek mellett a legtöbb kiségióban szigetszerűen, majd észak felé haladva a nyelvhatár közelében egyre inkább sávyszerűen vegyes lakosságú, de már szlovák többségű községek helyezkednek el. A nyelvhatár a legdélebbi, 95–100%-ban szlovák települések láncolatával azt a képzelte vonalat jelenti, amelytől északra már kivételszerűen sem fordulnak elő vegyes vagy magyar többségű települések.

Ez természetesen nem mond ellent annak a mindannyiunk által megfigyelt jelenségnek, folyamatnak, hogy a tényleges nyelvhatárok egyre inkább magukon az egyes településeken, sőt még kisebb közösségeken, például a családokon belül húzódnak. Akadnak a szlovákiai magyarság körében ma már jó pár ezren, akik a kétnyelvűségnek valamilyen teljesen ösztönös formáját, a két nyelv afféle funkcionális és szituációktól függő használatát tekintik természetes kettős anyanyelvüknek. Így az ő esetükben a nyelvhatár az általuk legtöbbször a mindennap megélt beszédhelyzetek függvényében, ebben a sajátos diglossziában feloldódik, amennyiben a két nyelv közül minden esetben igyekezik éppen azt választani, amely az adott beszédhelyzetnek a leginkább megfelel.¹⁵

A szlovákiai magyarság a maga közigazgatásilag nehezen egységesíthető, nyugat-keleti alakzatán belül – a csallóközi és a bodroközi két legnagyobb kompakt régiót leszámítva – folyó- és patak völgyek lakója. A Mátyusföldön belül a Kis-Duna, a Feketevíz és a Dudvág mente, a Vág, Zsitva és a Nyitra völgye, s hasonlóképpen az Ipoly, a Sajó vagy a patakok közül például a Vály és a Csermosnya völgye mindig is fontos településszervező tényezőnek számított, és komoly befolyással volt a városok vonzáskörzetére, az út- és vasútvonalak kijelölésére s természetesen a nyelvhatár alakulására is.

A nyelvhatár mentén végbement 19. század végi, 20. század eleji magyarosodási, majd az 1918 utáni szlovákosodási folyamatok mérlegének megvonásában figyelembe kell venni a 20. századi nemzetállami fogantatású etnopolit-

¹⁴ Keményfi 2002b, 109–104; Farkas 2002, 105–107.

¹⁵ A magyarpárú kisebbségi kétnyelvűség sajátos formáiról lásd Bartha 1999. A szlovákiai magyarság kétnyelvűségéről lásd Lanstyák 2000, 153–158.

तिकai térformáló tényezőket: a két világháború közötti időszak csehszlovák telepítés- és közigazgatási politikáját, a korábban magyar anyanyelvű zsidóság helyzetében bekövetkezett változásokat, majd a második világháború és a holokauszt hatalmas emberveszteségeit, az 1947–48 közötti lakosságcsere következményeit, a pozsonyi és kassai magyarság marginalizálódását. A kommunizmus évtizedeiben a dél-szlovákiai medenceközpontok, kisvárosok nemzeti-ségi metamorfózisai, az egyéni és társadalmi kétnyelvűség térhódítása, az egynyelvű nemzetállam asszimilációs politikája, az egyoldalú, csak a kisebbség részére kötelező kétnyelvűség, a toleranciahiányos vegyes nemzetiségű régiók kialakulása, a legutóbbi évtizedekben pedig a nyelvileg gyakran változó, sok esetben ambivalens nemzeti identitású cigányság térhódítása számítottak meghatározó etnopolitikai térformáló tényezőeknek.

KÉT TÖRTÉNETI TÁJEGYSÉG – KÉT SZLOVÁKIAI MAGYAR KISTÉRSÉG

A kisebbségi magyar közösségek önszerveződésének, valódi közösséggé válásának feltételei minden ellenkező előjel, tapasztalat ellenére az elmúlt tizenöt évben nagymértékben megjavultak. A kisebbségek és a kisebbségi nyelvek jogi státusa ma már minden hiányosság ellenére viszonylag jól körülírt, a nemzetközi kisebbségvédelmi ajánlások többé-kevésbé beépültek a régió országainak jogrendjébe. A kisebbségek minden országban létrehozhatták érdekvédelmi, politikai szervezeteiket, s arra is mód nyílt, hogy a korábban teljes egészében államilag ellenőrzött kulturális, oktatási, egyházi intézményrendszerüket is elkezdjék kiépíteni. Ezzel együtt az elmúlt rövid másfél évtized magán viseli az átmenetiség, a kiforratlanság, a bizonytalanság minden jelét.

A kisebbségi magyar közösségeknek otthont adó államok a „nemzetiségi kultúra nagy kalapjában” az állami kultúra bizonyos folklorisztikus melléküzemágaként kezelik és a tartós alulfinanszírozottság állapotában tartják a magyar kisebbségi közösségek kultúráját.

A kisebbségi magyar kultúra és közművelődés korábbi állami intézményei jórészt megmaradtak ugyan, de nem képesek korábbi meghatározó szerepüket újraértelmezve versenyre kelni az újabb alapítású intézményekkel. A szakmai képzésnek minimális lehetőségei vannak, s ezért a szakmai megújulás lehetősége is minimális. A kisebbségi magyar kultúrában még erőteljesebb az elit- és a tömegkultúra közötti szakadás s ebből adódóan a kisebbségi elitkultúra intézményeinek igazi érvényesülési területe a magyarországi kulturális piac.

A kisebbségi magyar kultúra tényleges felvevőpiaca és a magyar kulturális identitás folyamatos reprodukciójának, megújulásának színtere továbbra is a magyarok által lakott kisváros, illetve a falu, ahol a kulturális és közművelődési intézmények eleve hátrányosabb helyzetben próbálják felvenni a versenyt az elitkultúra intézményeivel. A tényleges verseny ezért jórészt elmarad, s ezért a legjobb vidéki csoportok, intézmények igyekeznek beépülni az elitkultúrába vagy eleve lemondanak a település, kistérség határán túllépő működésről.

A magyarországi támogatáspolitikában ebben a helyzetben csak a rossz és még rosszabb megoldások között tud választani: az amúgy is véges és korlátozott támogatáspolitikai eszközökkel igyekszik életben tartani a legfontosabb központi intézményeket, illetve a lokális, regionális kultúra területén pályázók közt minimális támogatásokkal ébren tartani a kulturális aktivitást.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma megbízásából készült Kárpát-medencei kisebbségi magyar kulturális intézményi felmérés, valamint a regionális identitásformákra vonatkozó kutatásaink eredményei alapján az alábbiakban két szlovákiai magyar történeti tájegység, a Mátyusföld és Gömör egy-egy kistérségét, a Feketevíz és a Dudvág folyók közti 11 és a Csermosnya-völgy öt településéből álló kistérségek regionális magyar identitását elemezzük röviden.¹⁶

Hármas elemzési szempontrendszerünk a következőképpen fogalmazható meg. Milyen szerepet játszik a magyar identitás megőrzésében, újratermelésében a kistérségi magyar kulturális intézményrendszer? A kistérségekben élő magyarok gazdasági, szociális, munkaerő-piaci viszonyai milyen mértékben támogatják vagy blokkolják az asszimilációs tendenciákat? S végül a magyarországi kapcsolattartás gyarapodó lehetőségei, a státustörvényhez kötődő identitáspolitikai kezdeményezések és a kettős állampolgársághoz kötődő érzelmi reakciók miként ellensúlyozzák az asszimilációs tendenciákat?

A vizsgált 11 mátyusföldi és öt gömöri település kivétel nélkül mind magyar többségű falu, ahol a magyarok aránya 75 és 98% között mozgott a legutóbbi népszámlálás adatai alapján.¹⁷ A 16 településen a Kárpát-medencei lekérdezés során összesen 21 kulturális szervezetet és intézményt regisztráltunk, illetve kérdeztünk le. Ebből a mátyusföldi Tallós négy táncsoportját a lekérdezés során egy szervezeti egységként rögzítettük, így tehát 18 lekérdezési egység került be az adatbázisba. Ez a szám a galántai hét magyar kulturális szervezettel együtt 25-re és a gömöri régióközpont, Rozsnyó hat magyar intézményével együtt 31-re nő.¹⁸

A települési szintű felmérés során a Kárpát-medencei felmérés szerint elég gyengén ellátott gömöri településeken további hat települési és négy iskolai könyvtárat találtunk. Ezenkívül az öt Csermosnya-völgyi település közül Der-nőn csak két iskolai táncsoport, Hárskúton egy vegyes énekkar, Jólészen mazsorettsoport, Várhosszúréten pedig a Gömöri Kézművesek Társulása, a Gyöngyvirág éneklőcsoporthoz, illetve két mazsorettsoport, összesen tehát nyolc kulturális csoport, valamint öt községi, illetve két iskolai könyvtár és öt Cse-madok-alapszervezet működött.¹⁹

¹⁶ Szarka 2005.

¹⁷ A mátyusföldi települések Vágkirályfa és Deáki kivételével mind a Galántai járáshoz tartoznak. Az említett két falu az 1996. évi mečiarai közigazgatási reform során létrehozott Vágsellyei járáshoz került. A Galántai járásból a Dudvág és a Feketevíz közötti terület következő településeiben folytattunk adatfelvételt: Hidaskürt, Vízkelet, Vezekény, Tallós, Takszony, Felsőszeli, Alsószeli, Királyrév, Nádszeg. A Gömörben található Csermosnya völgyében a következő településeken gyűjtöttünk adatokat: Der-nő, Hárskút, Jólész, Kiskovácsvágás, Várhosszúrév.

¹⁸ Blénesi–Mandel–Szarka 2005.

¹⁹ Uo.

Hasonlóképpen a mátyusföldi településeken is viszonylag sok volt a NKÖM-felmérés során rejtve maradt magyar kulturális intézmény: csak a könyvtárakból találtunk például kilenc iskolai és nyolc községi, illetve egy magánkönyvtárat, a felsőszei Orosi László immár ötezresnél is nagyobb – szlovákiai magyar gyűjtőkörre specializálódó – magánkönyvtárát. Ezenkívül hat, több-kevesebb folytonossággal működő községi esztrádcsoportot, három néptánc- és két latintánc csoportot, valamint két énekcsoportot is regisztráltunk. S természetesen mind a tizenegy mátyusföldi falusi településen is működött Csemadok-alapszervezet.

A kétféle módszerrel felmért helyi kulturális magyar intézményhálózat között látszólag nagy a különbség, de ennek okai kézzelfoghatók. A NKÖM-felmérés nem vizsgálta az iskolai kulturális csoportokat és könyvtárakat, s nem tekintette önálló kulturális egyesületnek, sem intézménynek a Csemadok-alapszervezeteket. Ez utóbbinál azt tekintettük kizáró oknak, hogy ezek az alapszervezetek legtöbbször nincsenek jogilag bejegyezve, székházuk sincs és működésük legtöbbször a különböző kulturális csoportokon keresztül valósul meg, amelyeket viszont igyekeztünk regisztrálni, s működtetőjükként természetesen a Csemadokot tüntettük fel.

A Csemadok és az ifjúsági egyesületek, illetve a közművelődési és amatőr művészeti csoportok viszonya azonban meglehetősen ambivalens. Ez azt jelenti, hogy az esetek nagy részében a Csemadok minden kulturális rendezvény fedőszerve, az alapszervezet elnöke, vezetőségének tagjai egyszersmind a falu kulturális életének irányítói, szervezői, mindenesei. Máskor viszont párhuzamosság, sőt ellenmozgások figyelhetők meg. Hasonlóképpen az alkalmi és iskolai tánc csoportok, illetve a mindenütt divatos lett mazsorett csoportok sem kerültek be a határon túli magyar kulturális kataszterbe.²⁰

Összességében a vizsgált két kistérség magyar lokális kultúrájának szerkezeti sajátosságairól elmondhatjuk, hogy a települések helyi magyar kulturális életét az önkormányzatok igyekeznek a Csemadok, illetve a helyi magyar iskola bevonásával irányítani, támogatni. Optimális esetben a három intézmény között összhang van, s ilyenkor a falunapok, az emléknapok, ünnepek kulturális kísérezőjéjét az alapszervezet tagjaiból, illetve az iskola tanulóiból verbuválódó csoportok fellépései adják. Ezzel együtt mind erőteljesebben jelentkeznek a generációs és szakmai csoportok: az ifjúsági klubok, a népszerű műfajok meghonosítására törekvő rock- és esztrádcsoportok, amelyektől – különösen a rock- és popzenekaroktól – mint a magyar kultúrához nem tartozó tevékenységtől a Csemadok-szervezetek vezetői többségükben, finoman bár, de elhatárolták magukat.

A helyi magyar kultúra ideális állapotának feltételei, lehetőségei iránt érdeklődő kérdéseinkre a legtöbb helyen a fiatalok nagyobb arányú aktivitását biztosítani hivatott kulturális közélet, az internet, a teleház, a jobb körülmények és a szakképzett népművelők foglalkoztatásának igénye merült fel.

²⁰ Bakó 2003, 191–207, 223–258.

A magyar többségű települések továbbra is egyfajta helyi magyar nyelvi és kulturális burokban élnek, amelyben legfeljebb a televízió keresztül érintkeznek a többségi kultúrával. Természetesen a vizsgált két város – Galánta és Rozsnyó – magyar népessége esetében ez egy kicsit másként van, de a 15 magyar település lakói szinte egyhangúan a magyar kulturális élet és magyar közélet iránti kizárólagos igényüket fogalmazták meg.

A falvak többségében az elmúlt 15 év alatt erőteljes előregedés és fogyás kezdődött, s lakóik így fokozatosan bezárkóznak a maguk helyi nyelvi világába és kultúrájába. Ebben a világban a magyar hagyományok szimbolikus megjelenése (1848–1849-es emlékhelyek, augusztus 20-ához köthető megemlékezések, a milleniumi és millecentenárium megemlékezések kopjafái, szobrai, a hősi halottak emléktáblái, a kitelepítések emlékét rögzítő emlékhelyek stb.) igen fontos szerepet játszott a magát fenyegetve érző helyi magyar közösségek szimbolikus térfoglalásában. A többségi nyelvű hivatalos feliratokkal szemben a falvak kiemelten fontos helyein Taksony vezér, a megújított turulmadaras országháza vagy más, magyar történeti eseményeket megőrző emlékek jelzik a helyi magyar többség meghatározó jelenlétét.²¹ A magyar kultúra jelen van a falvak megújuló közösségi ünnepein, mindenekelőtt a gyorsan terjedő falunapokon, illetve a különböző regionális kulturális rendezvényeken. Igen fontos szerepet játszanak mindkét régió kultúrájában a különböző regionális, kistérségi kulturális találkozók, fesztiválok, versenyek, amelyek szerencsés esetben önálló kulturális intézménnyé válnak, mint például a mátyusföldi esztrádcsoportok találkozói, a Csermosnya Menti Fesztivál vagy éppen a jóléti Grulya Napok.²²

A magyar kultúra jelenlétét az intézményi hiányok ellenére folyamatosan erősítik azok a magyarországi, erdélyi, délvidéki testvértelepülési, szakmai kapcsolatok, amelyeknek állandósult hozadéka egymás kulturális együtteseinek vendégfellelése, cseréje.

A többségi kultúra tehát csak a nagyobb lélekszámú és szervezett helyi szlovák kulturális élettel rendelkező településeken jelent konkurenciát. Ez a helyzet például a két régióközpontban, illetve Taksonyon, ahol a helyi önkormányzat lélekszámarányosan osztja el a támogatást a Csemadok, valamint a helyi, regionális szlovák kultúrát szervező szlovák Matica Slovenská szervezetei között. A hagyományos kultúra túlsúlya továbbra is egyértelműen megfigyelhető: a fiatalok igényei legfeljebb egy-két modern táncsoport működésében, egy-két alkalmi rockfesztivál megszervezésében, illetve a falvak férfinépének szívét nemzetiségre való tekintet nélkül megdobogtató mazzorettszoportok formájában jelennek meg.

A rozsnyói helyi televízió, a két város és néhány mátyusföldi település jelenleg még meglehetősen kezdetleges internetes portálja azonban jelzi, hogy a tévékorszak egyeduralmának vége küszöbön áll, s valószínűleg a következő években a legkisebb faluban is megjelenik a digitális csatornákon keresztül a

²¹ Uo.

²² Ambrus 2000a, 2000b.

világ egészéhez hozzáférést jelentő internet. Ezt a lehetőséget a szlovákiai magyarság jelenleg még a vajdasági, erdélyi, székelyföldi és kárpátaljai magyarság helyi és regionális közösségeinél lényegesen kisebb hatásokkal próbálja bevonni a magyar kulturális és közművelődési élet eszközrendszerébe, pedig a támogatásoknak immár egyre nagyobb része ebből az irányból várható.

A KISTÉRSÉGI MAGYAR KULTURÁLIS KÖZÉLET SZEREPE A MAGYAR IDENTITÁS ALAKÍTÁSÁBAN

Minden eddigi vizsgálat azt mutatja, hogy az egyéni, családi és kisközösségi szinten az etnikai, nemzeti identitás elsődleges szocializációs mezője, próbaterepe a szülőfalu, a faluközösség. Ezen belül pedig három intézménynek, három alrendszernek van kitüntetett szerepe a család mellett: az iskolának, a helyi kultúrának és az egyházi közösségnek.

Minden nyomorúsága és az egyre nyilvánvalóbb fogyási tünetek ellenére a szlovákiai magyar iskola a 21. század elején is teszi a dolgát: versenyképes tudást ad, és az állami tanfelügyelet és a központosított tantervi leosztás, tankönyvpolitika mellett a családi neveléssel összhangban magyar identitásukban is megerősíti a tanulókat. Az iskolák azonban sok tekintetben, így identitáspolitikai munkájukban is jórészt magukra maradnak: hiába az önkormányzati támogatás, a Csemadok fiatalokat szolgáltató folytonos munkája, ha a szlovákiai magyar faluban nincsenek igazi munkalehetőségek, letelepedési lehetőségek a fiatal generációk számára. Ennek okai persze túlmutatnak a kulturális intézményrendszer lehetőségein, de szorosan összefüggnek a sok tekintetben viasztalan közművelődési körkép hátterével.²³

Magyarország ezeken a településeken az alkalmi, de tapasztalhatóan egyre ritkuló színházi, turisztikai, testvértelepülési, rokoni látogatásokon túl a mindennapokban elsősorban a magyarországi rádión és a televízión keresztül van jelen. Ráadásul a szlovákiai magyar Pátria Rádió egyre életszerűbb műsor-szerkezete, javuló vételi lehetőségei a Kossuth Rádió egyeduralmát is végérvényesen megtörni látszanak, a budapesti televíziók konkurenciaharca pedig valószínűleg szintén sokakat riaszt el a napi rendszeres tévénézéstől.²⁴

A kedvezménytörvény kínálta előnyök igénybevételének szlovákiai befigasztása, a magyarországi támogatáspolitikai erős pénzügyi, intézményi korlátai azt eredményezik, hogy a magyar–magyar szétfejlődési tendenciákkal szemben ma éppen Szlovákiában gyakorlatilag semmilyen, igazán hatékony kulturális eszköz nem áll rendelkezésünkre.²⁵

Az EU-csatlakozás után bekövezkezett változások bemutatására itt most aligha vállalkozhatunk. A „határtalan” kapcsolatok a munkaerő- és az oktatási

²³ A szlovákiai magyar kulturális életről készült legfrissebb elemzést lásd *A szlovákiai magyar kultúra helyzete* 2005.

²⁴ Uo.

²⁵ Bárdi 2004, 147–208; Halász–Majtényi 2003, 235–251; Bene–Szarka 2005, 38–41.

piacon azonnal mobilizálták a munkanélküliség, iskolanélküliség helyzetében levő településeken élő szlovákiai magyarokat. Mint ahogy a Szlovákiába eddig csak egy-két napos késéssel eljutó magyarországi írott sajtó is nyilvánvalóan meg fog jelenni a magyar nyelvterületen, s remélhetően a színházak, művelődési intézmények akciórádiusza is kölcsönösen átfedi egymás korábbi működési területeit. A kistérségi magyar kultúra intézményeire azonban ezzel együtt igen komoly nyomás nehezedik majd a jövőben is: a szlovák többségi kultúra mellett a megnyíló világ globalizációs, elvándorlási kihívásaival éppúgy szembesülni kell majd, mint a gömöri régió településein egyre erőteljesebben jelen levő cigányság integrálásának hatalmas gondjaival, illetve a határok áteresztő jellegének további megerősödése után valóban kéznújtásnyira kerülő magyarországi kulturális, gazdasági központok túlsúlyával.

Felhasznált irodalom

- Ambrus Ferenc 2000a. Az I. jóléshi Gruya Napok. *Gömörország* (1), 3–4.
- Ambrus Ferenc 2000b. Az I. Csermosnya menti Fesztivál. *Gömörország* (1), 3–4.
- Bakó Boglárka (szerk.) 2003. *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Bárdi Nándor 2004. *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete. Problémakatalógus*. Pozsony, Kalligram.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bene Béla – Szarka László 2005. Kontaktuszonák a magyar állam- és nyelvhatárok között. Etnikai változások és a magyar státustörvény. In Kuthy Áron – Nagy Vilmos (szerk.): *Határesetek*. Balassagyarmat, 32–41.
- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Duna-bogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László (szerk.) 2005. *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén I.)
- Dobos Ferenc 2005. A magyar státustörvény működése. A magyar igazolványt igénylők rétegzettségi elemzése. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás*. Budapest, Balassi Kiadó (megjelenés előtt). (Tér és terep 4.)
- Erős Ferenc 2001. *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitásstratégiák*. Budapest, Janus–Osiris.
- Farkas György 2002. *A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban*. PhD-disszertáció. Kézirat. Budapest, ELTE TTK.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén II.)
- Gyurgyík László 2001. A 2001-es szlovákiai népszámlálás első eredményei. *Regio* (12), 3, 247–260.
- Gyurgyík László – Sebők László (szerk.) 2003. *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Budapest, Teleki László Alapítvány.

- Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.) 2003. *Regisztrálható-e az identitás? Az identitás-választás szabadsága és a nemzeti hovatartozás nyilvántartása*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Jogi Tudományi Intézet.
- Keményfi Róbert 2002b. *A gömői etnikai térszerkezetek. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák–magyar etnikai határ futására*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lillium Aurum Könyvkiadó.
- Kiss Tamás 2004. *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökség – Kriterion Könyvkiadó.
- Kocsis Károly 2002. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek jelenlegi települési és társadalmi szerkezete. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 38–39.
- Kürthi László 1996. Interetnikus kapcsolatok kérdései a Kárpát-medencében. In Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, 39–57.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén III.)
- Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.) 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Prónai Csaba (szerk.) 2005. *Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozatok marginalitásban*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Salat Levente 2001. *Etnopolitika a konfliktusoktól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Šutaj, Štefan 2001. Szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok és statisztikai asszimiláció a dél-szlovákiai galántai járásban. *Kisebbségkutatás* (10), 2, 236–247.
- Szarka László 2002. A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. I. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 195–218.
- Szarka László 2005. *Kulturális és identitáspolitika két szlovákiai magyar kistérségben*. Kézirat. Budapest.
- Veres Valér 2002. A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében. In *Korunk*. 2. http://www.korunk.org/2_2002/2_02.htm

SUMMARY

Micro-regional features of national identity. The connections between ethnic and regional identities

This study analyses some conclusions of five separate researches on micro-regions inhabited mainly by ethnic Hungarians in Serbia, Transylvania (Romania), Sub-Carpathia (Ukraine) and Slovakia. Hungarian minority communities are affected by inter-ethnic influences even where they form a local or regional majority. Nevertheless they are more capable to preserve and maintain their local traditions and cultural values, than ethnic groups living in dispersed settlements. The past 15 years proved that these communities are determined to capitalize all possibilities for self-organization: local identities are formed and developed along common cultural festivals, ceremonials, and

other co-operative actions. Although, social-economic transformation after 1989 helped a lot in dissolving the closeness of these border-regions, but the former peripheral status has lasting consequences on the high unemployment ratios, and on other features of economic depression, impeding the self-rehabilitation of these micro-regions.

The Hungarian communities living in Mátyusföld along Dudvág (Dudváh) in Southern Slovakia, in the Csermosnya (Čermošna)-valley in Gömör (Gemer) County have experienced intensive institution-building processes. Besides that, the cultural links with Hungary have also contributed to the reinforcement of the Hungarian cultural identity in this micro-region.

ETNIKAI VÁLTOZÁSOK A LÉVAI JÁRÁSBAN (1880–2001)

Farkas György

Bevezetéképpen illik jeleznem, hogy – a dolgozat címével némi ellentmondásban – a következőkben nem annyira a délnyugat-szlovákiai Lévai járásbeli etnikai változások *aprólékos* bemutatására törekszem majd, hanem inkább a téma elméleti hátterének elmélyültebb boncolgatására összpontosítok. Azért ezeket a szálatokat végeztem, a kutatás során alkalmazott két elemzési módszer eredményeinek a részletesebb bemutatásával, amennyire lehet, igyekszem majd összeszőni, kellően egybehangolni.

NÉHÁNY BEVEZETŐ GONDOLAT

Az etnikai földrajzi vizsgálatok – mint minden geográfiai kutakodás – különféle térségi szintekre vonatkozhatnak. Az etnikumok, egyes közösségek, társadalmi csoportok mélyfúrásszerű, részletes és lehetőleg teljes körű vizsgálatának és elemzésének azonban általában csak nagyon szűkkörűen felfogott földrajzi vetülete lehet. Az ilyen „mikrotársadalmi” szinten működő emberi közösségekkel kapcsolatos jelenségek térszerkezetének feltárása a leggyakrabban a szimbolikus, virtuális térre vonatkozó ismeretek rendszerezését jelenti – nem pedig a valós, koordináták meghatározta, térképezhető földrajzi térnek a megismerését.

Az persze nyilvánvaló, hogy az egyes helyi közösségek nem légtüres terekben léteznek, hiszen az őket „környező” valós földrajzi tér adottságai többé-kevésbé bár, de szükségszerűen meghatározzák, illetve befolyásolják alapvonásaikat és mindennapjaikat. Ezért célszerű a mikroszintű vizsgálatok megalapozásakor is figyelemmel lenni a kiszemelt csoportok tágabb környezetben elfoglalt helyzetének a feltárására.

A Lévai járásbeli etnikai változások vizsgálatakor az egyes községek népességének a népszámlálások nemzetiségi kategóriái szerinti megoszlását kísérem figyelemmel. A cél a nemzetiségek szerinti megoszlás térszerkezetének a feltárása, illetve az egyes népszámlálások közti időszakban lezajló, a térszerkezetre is kiható átrendeződéseknek, folyamatoknak a megragadása volt. Ehhez a járás egyes községeit egy földrajzi térben kiterjedt rendszer, hálózat alapelemeiként kell felfognunk. Népeességük nemzetiségi kategóriák szerinti megoszlása a népszámlálási adatokban „külső” – helyi és országos szintű –, *politikai* és „belső”, népesedési, *demográfiai* folyamatok kölcsönhatásának az

eredménye, számos egyéb, a népességben elkülönülő vagy elkülöníthető egyes szűkebb közösségek nyelvi-kulturális-társadalmi önazonosságát meghatározó jegyek „erejének” függvényében.

Tudom, hogy ezek a meghatározásaim pontatlanok. A vizsgálataim során szerzett tapasztalataimon alapulnak, anélkül, hogy a nyilvánvalóan „kompetensebb” kulturális antropológia vonatkozó szakirodalmában kellően elmélyedtem volna. Mentségemre szolgál talán a tény, hogy amit ez a kutatás célul kitűzött, az lecsupaszítható néhány – a geográfia, szűkebb értelemben a *társadalomföldrajz*, egyéb vizsgálati területein már kipróbált és a földrajzi térben térképezhető jelenségek térszerkezetének feltárására már alkalmasnak bizonyult – kutatási módszer, eljárás új, még kipróbálatlan területen való alkalmazására.

Egyik tételesen ki nem mondott előfeltétele kutatásomnak az volt, hogy a nemzetiségeket vagy az etnikumokat a földrajzi térben felrajzolható jelenségeknek feltételeztem. (Sőt, ma is annak tartom...) Ha nem így volna, természetesen semmi értelme nem volna velük kapcsolatosan etnikai földrajzi vizsgálatokkal bajlódni. Az azonban korántsem magától értetődő, hogy ezekhez a társadalmi élet sajátos vetületéhez köthető fogalmakhoz olyan jelenségek kapcsolódniának, amelyek minden további nélkül a mi valós, háromdimenziós – a koordináta-rendszerek láthatatlan, ámde kellően egzakt hálózata révén elvont ábrákba leképezhető – *földrajzi* terünkben is minden kétséget kizáróan érzékelhetők és a jelzett absztrakt kétdimenziós rendszereinkben egyértelműen bizonyos pontokhoz, helyekhez kötve megjeleníthetők volnának.

A gondok forrása az, hogy nem határozható meg minden esetben teljesen egyértelműen, hogy az adott, etnikai földrajzi jellegűnek tartott tematikus térkép pontosan mit is jelenít meg, ír le, ábrázol a maga sajátos eszközeivel. E jogos kételyek elsősorban azoknak a közismert visszaéléseknek „köszönhetők”, amelyekre különösen a múlt század két nagy „békeműve” kapcsán hírhedtté vált kartográfiai remeklések vetemedtek. Mára kivilágott, hogy a kis léptékű, tehát nagy területeket ábrázoló, a nemzetiségek, etnikumok felületkartogramokon való megjelenítésén alapuló, különféle trükkös színezéseket alkalmazó térképek „finomítási”, árnyaltabbá alakítási lehetőségei a Teleki Pál nevéhez fűződő, legendássá vált *Carte rouge* által elért szintnél tovább aligha terjednek. Hogy a szimbolikus térfoglalás rendkívül hatásos eszközöként felismert tematikus etnikai, nemzetiségi térképek gátlátalan használata napi gyakorlattá válhatott, az persze nem a geográfia bűne, ám tagadhatatlan az egyes geográfusoknak a dolgok idáig silányításában játszott dicstelen szerepe. A földrajzi szakirodalomból a tárgyra, vagyis a nemzetiségi kérdésre, etnikai megoszlásra vonatkozóan bőven csemegézhető, végig nem gondolt gondolatok azért még reményeim szerint nem teszik végképp hiteltelenné a társadalom-földrajzi kutatók újabb erőfeszítéseit a probléma valós földrajzi vonatkozásainak tisztázására.

Már csak azért sem, mert vannak újabb, némi szakmai büszkeségre okot adó eredmények. A tematikus kartográfia szemiotikai-jelhasználati eszközrendszerének segítségével ma már különösebb probléma nélkül készíthető

egy-egy adott térségben élő népességről olyan térkép, amely az ott honosakról nemzetiségek, etnikumok szerinti megoszlásukat illetően a valós helyzethez nagyon közeli képet tár elénk. A kérdés most már valóban csak az, hogy a vonatkozó népszámlálási vagy egyéb lekérdezési, adatfelvételi eljárások kategóriái mennyiben illeszthetők azokhoz a valós, közösség- és személyiségformáló erőként is hatni tudó társadalmi jelenségekhez, amelyeket az etnikum vagy nemzetiség fogalmához vélünk tartozónak.¹

Rövidre zárható a probléma avval, hogy ezekre a kérdésekre már valóban nem a földrajztudomány hivatott megfelelő válaszokat találni. A geográfus mindössze azokat az eszközöket „szállítja” és fejleszti, tartja karban, amellyel a problémakör minden térbeli – elsősorban földrajzi térbeli – vonatkozása megnyugtató módon tisztázható.

E térbeli összefüggések közül különösen ki kell emelni egyet, az adott jelenség *térszerkezetét*, pontosabban a vizsgált jelenség adott földrajzi térbeli elterjedésének térszerkezetét. A térszerkezet feltárása és elemzése ugyanis – „geográfusi” véleményünk szerint legalábbis kétségbevonhatatlanul – a regionális tudomány keretei közt kínált elemzési lehetőségek révén a tágabb értelemben vett földrajztudomány illetékességi körébe kellene tartozzék.

A társadalmi folyamatok megértéséhez elkerülhetetlen, hogy a folyamatok alakulásában lényeges szerepet betöltőként felismert vagy feltételezett jelenségek földrajzi térbeli elterjedésének térszerkezetét is feltárjuk és megismerjük.

A jelenségek térbeli elterjedésének térszerkezete leírható a maga feltárt pillanatnyi állapotában, illetve közvetve feltárható az elterjedésben szerepet játszóknak felismert tényezők lokális jelenlétének és hatásának vizsgálata révén. Az elterjedés, az adott földrajzi tér helyi sajátosságainak megfelelően, maga is egy időben zajló folyamat.

A közvetlen pillanatfelvételek a térbeli szerkezetet elsősorban mélységében, míg az elterjedésre összpontosító eljárások a szélesebb térbeli kapcsolati hálóra tekintettel tárják fel.

A LÉVAI JÁRÁS ÉS A KUTATÁS RÖVID BEMUTATÁSA

A kutatás választott terepe a Dél-Szlovákia nyugati szegletében fekvő Lévai járás² volt. A Lévai járást mai formájában az 1960-as csehszlovákiai közigazgatási reform során hozták létre. A legutóbbi szlovákiai közigazgatási reform a járást csak annyiban érintette, hogy míg eredetileg a pozsonyi székhelyű Nyugat-Szlovákiai kerület része volt, 1997-től a Nyitrai kerülethez tartozik. 89 község, köztük három városi jogállású település alkotta 2001-ben ezt a közigazgatási egységet. A járás, földrajzi helyzetéből és népessége demográfiai jellemzőiből adódóan, kiváló terepnek tűnik az etnikai földrajz módszereinek próbájára.

¹ A fentiekhez: Kocsis Károly 1996, 167–180; Kocsis Károly 1998, 277–298.

² A járás területe 1551 km². A járás központja Léva városa (2001: 36 538 lakos / 12,23% [4469 fő] magyar nemzetiségű).

1. ábra
A Lévai járás közigazgatási térképe

Földrajzi helyzetének elemzéséből kitűnik, hogy egy *periferikus* és *átmeneti* jellegű tájegységről van szó. Ez a térség a kisebb dél-szlovákiai régiók államhatár mentén húzódó sávjában mintegy kapcsot képez az országot kettészelő „nagy törésvonal”³ két oldalán fekvő, szinte minden tekintetben leszakadófélben levő keleti és a dinamikusabb, az országhatáron belül eső legközelebbi fejlődési pólushoz, Pozsonyhoz felzárkózni képes nyugati régiók között. Népeségének nemzetiségi összetétele kapcsán megállapítható, hogy a járás – a határain belül élő magyar nemzetiségű népesség mintegy 30%-nyi arányával – szintén átmeneti helyet foglal el az egyértelműen magyar többségű, valamint a már csak szórányszórványhelyzetben élő magyar nemzetiségűek lakta dél-szlovákiai térségek között. Közelebről tekintve kiviláglik, hogy ebben a járásban mind a nemzetiségileg viszonylag egységes, mind a vegyesen lakott térségekre találunk példákat.

³ Krivý 1995, 257–273.

A Lévai járásbeli népesség anyanyelv, illetve nemzetiségek szerinti megoszlásának alakulását a vizsgálatba vont 1880–2001 közötti időszak feldolgozott népszámlálási adatainak alapján az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat

A Lévai járás népességének anyanyelv/nemzetiség szerinti megoszlása a vizsgált népszámlálások adatai alapján, 1880–1991

Év	Össznépesség	Magyar	Szlovák	Egyéb	%		
		anyanyelvű/nemzetiségű népesség száma			M	SZ	E
1880	84 713	57 371	25 369	1973	67,72	29,95	2,33
1890	90 227	63 050	26 000	1468	69,88	28,82	1,63
1900	96 784	69 206	26 444	1134	71,51	27,32	1,17
1910	99 868	73 665	24 976	1218	73,76	25,01	1,22
1970	119 753	42 648	76 054	1051	35,61	63,51	0,88
1980	122 240	38 541	77 671	6028	31,53	63,54	4,93
1991	120 701	38 169	80 335	2197	31,62	66,56	1,82
2001	120 021	33 524	82 993	3504	27,93	69,15	2,92

Ahogy a bevezetőben arról már szó esett, a kutatási terepként választott régióban élő népesség nemzetiségek szerinti megoszlásának térszerkezete – a 2001-es népszámlálás idején érvényes közigazgatási beosztásra alapozva – 89 község térbeli rendszerének, gyakorlatilag egy 89 csomóponttal rendelkező *hálózat* állapotának a függvényeként is felfogható.

A járásbeli népesség nemzetiségek szerinti megoszlásának térszerkezetéről, illetve a térszerkezetbeli átalakulások irányáról és mértékéről a 2. és 3. táblázat számsorai nyújtanak némi tájékoztatást. Az 1970–2001 közötti időszak részletesebb elemzése feltárja a térszerkezet változásainak jó néhány jelentős fordulót. Különösen az 1991–2001 közötti átrendeződés minősíthető a magyar közösségek szempontjából rendkívül drámainak, ugyanis a korábbi évtized biztató irányba forduló folyamatai nemcsak megtorpantak, hanem éppen ellentétükbe is ácsaptak. A járásbeli magyar népesség több mint fele az asszimilációs folyamatok hatásaitól kevésbé védett vegyes lakosságú településeken él, az egyértelműen magyar többségű települések lakosai a teljes járásbeli népességnek immár csupán egytizedét teszik ki.

2. táblázat

A Lévai járás népességének megoszlása a települések kategóriákba osztályozása alapján (1970–2001)

Településkategória-csoportok	A településkategória-csoportokba sorolt települések teljes népessége %			
	1970	1980	1991	2001
S: szlovák többségű	49,87	53,40	58,65	61,67
V: vegyes lakosságú	31,05	31,80	20,49	27,77
M: magyar többségű	19,09	14,80	20,85	10,56

Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat

A két nemzetiség megoszlásának alakulása a településkategória-csoportok között a Lévai járásban (1970–2001)

Településkategória-csoport	1970		1980		1991		2001	
	M	SZ	M	SZ	M	SZ	M	SZ
S: szlovák többségű	11,24	71,45	14,02	73,50	18,22	77,76	29,16	78,88
V: vegyes lakosságú	45,68	22,32	49,25	22,49	32,35	14,74	51,28	17,95
M: magyar többségű	43,08	5,69	36,73	4,01	49,43	7,40	19,57	3,17

Forrás: saját szerkesztés

M, SZ: a magyar, illetve a szlovák népesség megoszlása a három településkategória-csoportban (%)

A vizsgálat fókuszában a két legnagyobb nemzetiségi csoport, az országos és regionális szinten is többséginek minősülő szlovák és a jelzett szinteken kisebbségi helyzetű magyar nemzetiségű népesség állt. Mivel a nemzetiségi megoszlás járásbeli arányait tekintve a népesség több mint 90%-át lefedő két csoportról van szó, ezek a legtöbb község esetében a helyi megoszlási arányokat tekintve egymást kiegészítik. Ezért a nemzetiségi megoszlás térszerkezetének vizsgálata az alábbiakban ismertetendő módszerek esetében ennek a két kategóriának az összevetésén alapult. Ez természetesen jelentős mértékben leegyszerűsítette a nemzetiségi megoszlás térszerkezetének a feltárását. Három vagy több, nagy lélekszámú csoport esetén a kipróbált elemzési módszerek némelyike csak lényeges átalakítások révén válna alkalmazhatóvá.

A SÚLYPONTELEMZÉS

A *súlypontszámítás* egy fizikai analógián alapuló elemzési módszer.⁴ A vizsgált terület *valamennyi* mért pontját figyelembe véve „súlyozza” ki az vizsgált jelenséget. A *súlyok* az egyes települések nemzetiségi megoszlásának a járási szinthez viszonyított arányszámait, illetve a település népességének arányos

⁴ „Egy n pontból álló síkbeli rendszer súlypontjának koordinátái, ha a pontok helyzete a koordináta-rendszerben adott és minden ponthoz egy-egy »súly« (tömeg) tartozik, a pontok koordinátáinak súlyozott számtani átlagaként számíthatók:

$$\begin{aligned} x &= \frac{\sum_{i=1}^n f_i x_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \\ y &= \frac{\sum_{i=1}^n f_i y_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \end{aligned}$$

ahol x és y a súlypont két koordinátáját; x_i és y_i az egyes pontok koordinátáit; f_i a pontokhoz tartozó súlyokat jelöli” (Nemes Nagy 1984, 65–82). A módszer alkalmazásának kulcskérdése a koordináta-rendszer rögzítése és az alappontok hálózatának kijelölése. Esetünkben kézenfekvő megoldásként kínálkozott, hogy a településeket tekintsük alappontoknak. A településekre alapozott hálózat rögzítésére egy kb. 1:300 000-es léptékű térképet használtam, amely az 1991 előtti közigazgatási állapotokat ábrázolva megjelenítette az egyes települések kataszterét, magukat a településeket pedig hozzávetőlegesen a mértani középpontjuk helyén, pontokkal jelölte. A koordináta-rendszer origóját – hagyományos módon – a választott térkép keretének bal alsó sarkába helyeztem.

részesedése a járás össznépességének egészéből. A módszer előnye, hogy bármennyi ilyen „súly” megfigyelésére alkalmas, használata ezért például multietnikus térségekben is akadálytalan. Hátránya viszont a „léptéke”; túl kicsi vagy túlságosan nagy kiterjedésű területen nem igazán érdemes alkalmazni, mert információértékéből jelentősen veszíthet.

A kutatás során három súlypontot számoltam ki, nyolc különböző időpontban. Az egyes községek *össznépessége*, valamint a *magyar*, illetve *szlovák* anyanyelvet/nemzetiséget bevallók számát elemeztem. Az eljárás a vizsgált években kiszámított súlypontok *helyzetének* összevetésén alapul.⁵

A SÚLYPONTELEMZÉS EREDMÉNYEINEK ÉRTELMEZÉSE

Az egyes súlypontok vizsgált időpontok közötti helyváltoztatásainak, valamint az egyes évekre kiszámított három súlypont kölcsönös összevetésének az *értelmezését* illetően a következő lehetőségek adódnak.

A súlypont fizikai meghatározásából következik az általánosan érvényesülő szabály, hogy a nagy és növekvő „súlyú” térségek maguk felé húzzák a súlypontot, míg a kicsi és csökkenő súlyúaktól eltávolodik. Mivel ezek a súlyok esetünkben egyrészt a nemzetiségi megoszlások településenkénti arányszámai, ezért a vonatkozó súlypontok mozgása a nemzetiségek számarányában beállt változások következményének tudható be.

Valamiféle szabályként érvényesül, hogy egy időben több, különböző súlypont egymás *felé* való mozgása az adott súlyok esetében értelemszerűen az egyenletes(ebbé váló) térbeli eloszlás kialakulását jelzi.

Ha tehát a két vizsgált nemzetiség két különböző időpontban kiszámított súlypontjai helyzetének összevetéséből az a következtetés adódik, hogy azok egymás irányába, egyúttal pedig a térség összes népességének súlypontja felé mozdulnak, akkor azt az adott korszakra vonatkozóan az elkülönülés feloldásaként, az elkeveredés felé tartó térszerkezeti változások alátámasztásaként, vagyis a „tömbösödés” ellentétéként értelmezhetjük.

Az össznépesség súlypontjához közelebb eső súlypont értelemszerűen az adott nemzetiség fölényét jelzi a nemzetiségi megoszlás térszerkezetében. Ezért az össznépesség súlypontjához közelítő mozgás az adott nemzetiség számaránybeli növekedésének következménye. Az attól távolodó mozgás a nemzetiségi megoszlás térszerkezetének szempontjából úgy értelmezhető, hogy az illető távolabbra kerülő súlypontú nemzetiség helyi *számarányainak* legalább a saját tömb pereméhez tartozó településekben *csökkennie*, a nemzetiség összlétszámához viszonyítva pedig a tömbön kívüli településeken, szórványban élők számarányának feltétlenül *növekednie* kellett.

⁵ „A súlypontok helyzete [...] az adott jelenség területi megoszlásának középértékét mutatja. A súlypontok elmozdulásának üteme és iránya a népesség [...] területi átrendeződésének folyamatáról ad szintetikus információt” (Nemes Nagy 1984, 163).

Az egyes nemzetiségek súlypontjai mozgásának iránya egyúttal megjelöli, hol keressük a vizsgált térségen belül az adott nemzetiség tömbjének magterületét.

A „nemzetiségi” súlypont, attól függően, hogy mekkora részarányt képviselnek az adott nemzetiség szórványai a vizsgált térségben, a tömb magterületének szélén vagy a tömb peremén helyezkedik el. Jelentős részarányú „saját” szórványok híján, erősen tömbjellegű térszerkezetben a súlypont értelemszerűen a tulajdonképpeni magterület(b)en fekszik.

A SÚLYPONTSZÁMÍTÁS EREDMÉNYEINEK ELEMZÉSE

Először a kiszámított koordinátaértékek *valós* térbeli elhelyezése nyomán felvázolható általános képet ismertetem, majd az *elmozdulások* részletesebb elemzése és értelmezése kerül sorra.

4. táblázat

Az egyes kategóriák súlypont-koordinátái a vizsgált időszakban

	Koordináták					
	Összlakosság		Magyarok		Szlovákok	
	X	Y	X	Y	X	Y
1880	8,2	7,9	8,4	6,4	7,7	11,3
1890	8,2	7,9	8,4	6,4	7,7	11,5
1900	8,2	7,9	8,5	6,5	7,5	11,5
1910	8,2	7,9	8,4	6,5	7,6	12,0
1970	8,1	8,1	9,2	5,5	7,5	9,5
1980	8,1	8,2	9,5	5,6	7,4	9,6
1991	8,1	8,4	9,5	5,7	7,4	9,7
2001	7,8	8,6	8,8	6,5	7,4	9,5

Forrás: saját szerkesztés

Az már ebből a táblázatból is könnyen leolvasható, hogy az egyes népszámlálások éveiben számított súlypontok között rendkívül kis mértékűek az elmozdulások. Hosszabb távon azonban nagyon fontos, jól értelmezhető tendenciák rajzolódnak ki. Az 1910. évi és az 1970. évi súlypontok közti számottevő elmozdulásában is tükröződik a nemzetiségi megoszlás térszerkezetének alakulására meghatározó, második világháború utáni gyökeres átrendeződés hatása.⁶

1880-ban az össznépesség súlypontja Lévától dél-délkeletre, Óvár (Tekovský Hrádok) község határába esett, és végig ott is maradt, moccanatlanul az első világháborút megelőző korszak során. A két másik súlypont között feküdt, a magyar súlyponthoz közelebb, attól kb. 4 kilométernyi távolságra *északra*, a szlovák népesség súlypontjától kb. 10-12 km-re *délre*. 1880-ban a szlovák anyanyelvű népesség súlypontja Nagykereskény (Krškany) és Berekal-

⁶ Háborús veszteségek, (cseh)szlovák–magyar lakosságcsere, kitelepítések, reszlovakizáció.

ja (Podlu any) községek között, az utóbbi kataszterének délkeleti csücskében, Lévától pár kilométernyi távolságban észak-északkeletre volt. A magyar anyanyelvű népesség súlypontja 1880-ban Sáró (Šarovce) és Fegyvernek (Zbrojníky) községek határára esett.

A szlovák súlypont 1880-ban a szlovák anyanyelvű népesség feltételezett tömbje magterületének délnyugati szélén vagy a tömb peremét képező sáv közepén helyezkedett el. A magyar súlypont ugyanekkor a magyar anyanyelvű népesség tömbjének föltételezett magterületében, illetve annak északi részén feküldhetett.

A két népszámlálás közti időszakban beállott fordulat mértékét tükrözi a súlypontok elmozdulása 1910 és 1970 között. 1970-re a szlovák súlypont *dél-délnyugati* irányban kb. 7 km-re tolódva Léva „alá” került. A magyar súlypont pedig korábbi jelentéktelen mozgásának irányától elfordulva – a szlovák népesség súlypontjától valamelyest kisebb mértékben –, *délkeletre* mozdult el. Az össznépesség korábban változatlan helyzetű súlypontja *észak* felé mozdult, kb. 1 km-rel közelebb kerülve Lévához; nagyjából 4 km-nyi közelségbe kerülve a szlovák súlyponthoz, és kb. 9 km-nyi távolságra jutva a magyar súlyponttól.

A szlovák súlypont 1970-től *észak-északnyugati* irányba, a magyar pedig *észak-északkeleti* irányba fordulva mozgott, és került 1991-es helyére, miközben az össznépesség súlypontja lassan *észak* felé vándorolt.

1991–2001 között újabb fordulat rajzolódik ki a nemzetiségi térszerkezet átalakulásának történetében.

2001-ben a szlovák nemzetiségű lakosság súlypontja Léva közigazgatási határain belül, a város központjától 4-5 kilométernyi távolságban dél-délnyugatra feküdt. A magyar nemzetiségű népesség súlypontja ebben az évben Zselíz egyik csatolt községrészében, a várostól keletre, a Garam túlsó (tehát bal-) partján fekvő, korábban önálló település, Tergenye (Sikenica) határának északi részére esett. Az összes népesség súlypontja Óvár határszéléről a szomszédos Vámosladány (Mýtne Ludany) kataszterének nyugati részére tevődött át.

A nemzetiségi megoszlás feltételezett térszerkezetének szempontjából 2001-ben a két súlypont helyzete elsősorban abban különbözik, hogy a szlovák nemzetiségű népesség súlypontja a saját tömb magterületéhez jóval közelebb esik, mint a magyar súlypont. A szórványban élők mindkét részről magas arányszáma azonban azt eredményezi, hogy az 1880-as viszonyokkal szemben mindkét súlypont olyan területre került, ahol a népesség a nemzetiségi megoszlás szempontjából *vegyesnek* minősíthető.

A SÚLYPONTELTOLODÁSOK RÉSZLETESEBB ELEMZÉSE

5. táblázat

A súlypontváltozások adatai⁷

		Koordinátaváltozások és az elmozdulások iránya											
		Ö				M			SZ			Jel	
		X	Y	Irány	Jel	X	Y	Irány	X	Y	Irány	M	SZ
I.	1880–1890	0	0	–		0	0	–	0	+0,2	N		↑
II.	1890–1900	0	0	–		+0,1	+0,1	NE	–0,2	0	W	↗	←
III.	1900–1910	0	0	–		–0,1	0	W	+0,1	+0,5	NNE	←	↗
IV.	1910–1970	–0,1	+0,2	NW	↖	+0,8	–1,0	ESE	–0,1	–2,5	SSW	↘	↘
V.	1970–1980	0	+0,1	N	↑	+0,3	+0,1	ENE	–0,1	+0,1	NW	↗	↑
VI.	1980–1991	0	+0,2	N	↑	0	+0,1	N	0	+0,1	N	↑	↑
VII.	1991–2001	–0,3	+0,2	NW	↖	–0,7	+0,8	NW	0	–0,2	S	↖	↓

Forrás: saját szerkesztés

Ö, M, SZ – az összes népesség, illetve a magyar, szlovák anyanyelvű/nemzetiségű népesség súlypontjának koordinátáira vonatkozó adatok

X, Y – a koordináták értékeinek változása az adott időszakban

Irány – a súlypontok elmozdulásának iránya

Jel – az elmozdulás *irányának* grafikai jelzése; – a változatlan helyzet jele

A súlypontelemzés révén kapott koordinátáknak az egyes időszakokban történt változásai tehát a súlypont *mozgásának* mértékét és irányát tükrözik.

I. (1880–1890): Ebben a tízéves periódusban *csak* a szlovák anyanyelvű népesség súlypontja mozdult el, mégpedig mind az összes népesség, mind a magyar anyanyelvű népesség súlypontjától *távolodva*, észak felé.

II. (1890–1900): A szlovák súlypont *nyugati* irányba helyeződött át. A magyar anyanyelvű népesség súlypontja *északkeleti* irányba mozdult, ám kisebb mértékben, mint a szlovák súlypont. A magyar súlypont mozgása értelmezhető a szlovák tömb peremén és magában a szlovák tömbben feltűnedező, magukat magyar anyanyelvűeknek valló szórványok gyarapodásának, azaz a szlovák tömb fellazulásának jeleként. A szlovák súlypont nyugat felé való áthelyeződése a járás északkeleti csücskének korabeli rossz demográfiai mutatóival, a jelzett terület településeinek „súlyvesztésével” magyarázható. A népesség

⁷ Az elmozdulások értelmezésénél a választott koordináta-rendszer jellegéből kell kiindulni. A hagyományos tájolású választott alaptérkép keretének *bal alsó* sarka lett a rendszer origója. Ebből az alábbiak következnek:

az X értékek minden *növekedése* – *keleti* (E, →);

az X értékek minden *csökkenése* – *nyugati* (W, ←);

az Y értékek minden *növekedése* – *északi* (N, ↑);

az Y értékek minden *csökkenése* – *déli* (S, ↓) irányú elmozdulást jelent.

Az együttes értékváltozások természetesen aszerint módosítják az elmozdulás irányultságát, hogy melyik koordináta (x, y) változása volt nagyobb mértékű.

csökkenése a magterületen belül feltételezhetően elsősorban a fokozódó kivándorlás következménye volt.⁸

III. (1900–1910): Ezúttal a magyar súlypont mintegy követi a szlovák súlypontnak egy periódussal korábbi mozgását, és *nyugat* felé mozdul el, igaz, nagyon csekély mértékben. A magyar tömb tehát ebben a korszakban is inkább megszilárdul, csupán a magterülete helyeződik át némileg a gyarapodó – és „magyarosodó” – Léva felé. A szlovák súlypont mozgása továbbra is távolodik a kiindulóponttól, és ismét észak-északkeleti irányba mozdul el, mégpedig számottevő mértékben, nagyobb távolságra kerülve előző periódusbéli helyzetétől, mint korábban bármikor. E tény mögött továbbra is részben a szlovák tömb bizonyos mértékű fellazulása – magyar szórványok révén –, részben térbeli visszaszorulása állhat. Vélhetően ebben a korban a szlovák tömb pereme a korábbi magterület felé, északkeleti irányban kitolódott.

IV. (1910–1970): Ez a periódus a többitől eltér, hiszen azoknál jóval nagyobb időtávot fog át. Emellett azonban erre a periódusra esik a térszerkezetbeli gyökeres átrendeződés, a második világháborút követő „lakosságcsere” lebonyolítása is, annak minden következményével együtt. A szlovák súlypont valóban hatalmasat fordult, s mozdult is, egyenesen *dél-délnyugati* irányban. A nyugati irányú kitérés mögött véleményem szerint az a körülmény állhat, hogy a lakosságcsere túlnyomórészt a járás délnyugati és középső részein fekvő településeket érintette. A magyar súlypont nagymértékű kelet-délkeleti irányú elmozdulását elsősorban a magyar lakosság kitelepítése okozhatta. Az a tény azonban, hogy a lezajlott események következményeképp a súlypont nem észak felé – tehát a szlovák súlypont irányába – mozdult, azt is jelezheti, hogy a szétroncsolt korábbi magyar tömb bizonyos részei térszerkezeti helyzetüket, „szerepüket” megőrizték. Ez elsősorban a kitelepítésben kevésbé érintett délkeleti határszél, az Ipoly völgye településeit jellemzi, amelyek így a térszerkezetben átvették a maradék magyar tömb magterületének szerepét.

V. (1970–1980): 1970-től tulajdonképpen új kiindulópontokat kellene rögzíteni, hiszen az 1970. évi állapotok már lényegesen eltérnek az 1880. évektől. Mindenekelőtt abban különböznek, hogy 1970-ben markánsan fölsejlik már a térszerkezetben egy „új” elem, a nemzetiségi megoszlás szempontjából vegyes lakosságú falvak csoportja; egy feltételezett vegyes tömb. A magyar súlypont ebben a periódusban *kelet-északkeleti* irányban mozgott, a szlovák meg *északnyugat* felé. Ezekben a mozgásokban véleményem szerint mindkét tömb magterületének megerősödése, a térszerkezetben kialakult helyzetének rögzülése is közrejátszott. Az északi irányú szlovák mozgást vélhetően Léva növekvő súlya okozta, amit a nyugalmi helyzetéből kilendülő össznépességi súlypont mozgása is megerősíthet, az ugyanis e tíz év alatt szintén *észak* felé araszolgatott.

⁸ Vö. 1890-es népszámlálás jegyzetei (A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Az 1890-iki népszámlálás főbb eredményei vármegyék és községek szerint. Budapest, 1892.); Sěitanie l’udu, domov a bytov 1991 v okrese Levice. Okresné oddelenie ŠŠÚ, Levice, 1992.

VI. (1980–1991): Mindhárom súlypont *észak* felé mozdult, igaz, nagyon kis mértékben. Ebben a tíz évben az össznépeség súlypontja jutott a legmesszebbre. A magyar nemzetiségű népesség súlypontjának elmozdulása egyaránt utalhat a magyar tömb fellazulására és megerősödésére is, hiszen a szlovák tömb mozgása csaknem teljesen ellentétes a feltételezettel. A szlovák és az össznépeségi súlypont együttes mozgásában továbbra is bizonyosan nagy szerepet játszik Léva „súlyosodása”. Az a feltevés látszik a legkézenfekvőbbnek, hogy a délkeleti magterületű magyar tömb egyöntetűségének erősödése egyidejűleg zajlik a járás déli részeinek általános kiürülésével, ami sajnos alátámasztaná a kétségbeejtő előrejelzéseket a magyar többségű települések általános előregedéséről és gyorsuló fogyatkozásáról.

VII. (1991–2001): A teljes vizsgált időszak során a súlypontok elmozdulásaiból főként az 1970–2001 közötti időszakra vonatkozóan rajzolódik ki az az általános tendencia, hogy a járás déli periferiái fokozatosan kiürülnek. Feltűnő, hogy a kiürülő – súlyát veszítő – térséghez tartoznak a „lakosságcserében” leginkább érintett települések is. Magától értetődő viszont, hogy Léva növekvő súlya magához húzza a városbeli többséget is adó szlovákság súlypontját, valamint az összes népesség súlypontját egyaránt. A szlovák nemzetiségű népesség és az összes népesség súlypontjainak 1991–2001 közötti egymás felé tolódásában nincs is semmi rendkívüli; a szlovák tömb térszerkezetbeli szerepének erősödését, általában a szlovák nemzetiség számaránybeli és abszolút növekedésének mértékét jelzi. A leglátványosabb és „legdrámaibb” változást a magyar nemzetiségű népesség súlypontjának mozgása hozta; több kilométeres északnyugati irányú eltolódással lényegében a kiindulópontnak tekintett, 19. századi helyére került vissza. Ez a változás nagyon érzékletesen tükrözi a járásbeli magyar kisebbség térszerkezetében beállt alapvető változásokat – a tömbszerű elhelyezkedés gyorsuló feloldódását és a szórványhelyzetű közösségek viszonylagos súlyának erőteljes növekedését.

A SZOMSZÉDSÁGELEMZÉS

A szomszédságelemzés a *közvetlen szomszédok hatását* méri *egyenként* az adott térség *valamennyi* pontjára.⁹ Ez az eljárás a nemzetiségi megoszlás térszerkezetét megragadó hipotézisek alátámasztására alkalmas inkább, mintsem cáfolatukra, hiszen bizonyos térszerkezeti modell kialakításában csúcson sodik ki; olyan modellben, amely már elégséges a nemzetiségi megoszlás térbeli rajzolatának tisztázására.

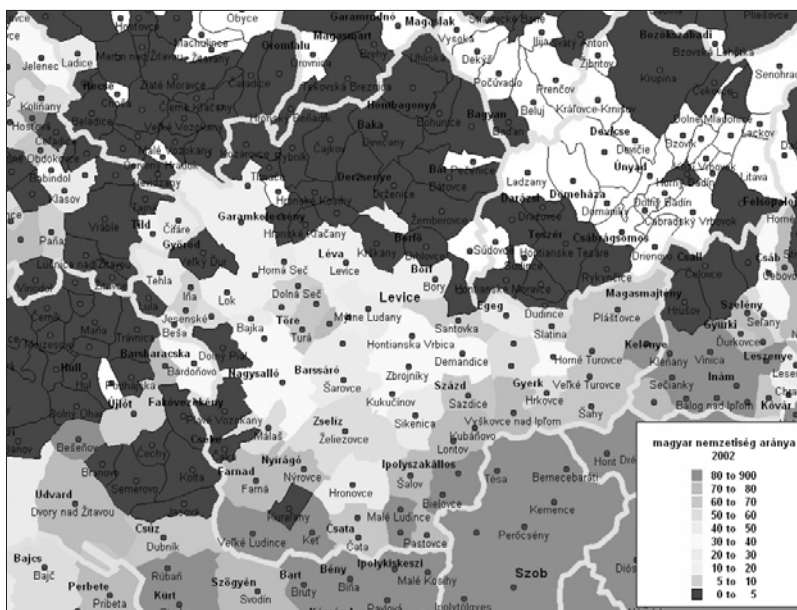
⁹ A módszer részletes leírását lásd Nemes Nagy 1998, 167, illetve Sikos T. 1984.

„GYŰRŰS-ÖVES” TÉRSZERKEZET, VEGYES TÖMB, KETTÉÁGAZÓ NYELVHATÁR

A szomszédságmutató számítása révén kidolgozott *térszerkezeti modellt* bemutató térképvázlaton a központi mag körül – a vegyes lakosságú térségnek kb. a közepén – összeérő övek, *gyűrűk* találhatók; rájuk tapadva kétfelől azonos értékű sávok fekszenek: az öveket fedő héjak. A „héjak” közül a *szélsők* kifelé nincsenek lehatárolva, ezek a két nagy nemzetiségi tömbterület részei. A vegyes tömb magját körbeölelő gyűrűk, sávok közül a magyar, illetve a szlovák tömbök pereméhez legközelebb fekvők – ezek a táblázat szerint a 3 és 4 közé eső értékek – tűnnek a leginkább megfigyelhetőnek a *nyelvhatárral*.

Világosan kirajzolódik az is, hogy nem egy, hanem *két* nyelvhatár létezik. Ez a kettősség értelmezhető lenne persze úgy is, hogy az *egy* szlovák–magyar nyelvhatár a járás keleti szélén szétágazik: egy északi és egy déli ágra válik. De a két ág meghatározása nyilvánvalóvá teszi, hogy a szlovák–magyar nyelvhatárt ebben régióban térszerkezetiileg egymástól több kilométeres távolságra fekvő *két* vonal képezi, illetve egymástól távol eső *két* területsávval lehet azonosítani.

Az északi, a szlovák tömb pereme mentén futó ág a tulajdonképpeni *magyar* nyelvhatár, míg a déli, a maradék magyar tömb peremét érintő ág a mai *szlovák* nyelvhatár. A *köztük* fekvő területsáv községeknek népessége nemzetiségileg *vegyes*; ebben a térségben a nyelvhatárok *valóban* meghatározhatatlanok.

2. ábra

A nemzetiségi megoszlás szomszédságelemzésének eredményei a Lévai járásban

Ami ezt a kettényílt nyelvhatár két ága *közötti* térséget illeti, a szomszédságmutató alapján képzett térszerkezeti modellben és a térképvázlatokon immár jól megfoghatóan rajzolódik ki a magyar és a szlovák többségű térségek között a „harmadik” fő térszerkezeti elem, a *vegyes tömb* területe. A szomszédságmutató jól megjelenítette központját, magterületét is, ami most már egyértelműen Zselízzel, illetve a Zselíz–Sáró–Nagysalló alkotta háromszöggel azonosítható. A vegyes tömböt szomszédjaitól szintén afféle átmeneti „perem”-sáv választja el; az idetartozó települések jellegük szerint ugyan még a vegyes tömbhöz tartoznak, de szomszédjaik között már más térszerkezeti egységhez sorolható települések is vannak.

Végül a *mozaik* övezet azt a nyelvhatárok és a vegyes tömb szélei közti területet jelöli, amelyen belül vegyes lakosságú, illetve egyértelmű szlovák vagy magyar többségű települések nagyarányú keveredése tapasztalható.

6. táblázat

A szomszédságelemzés nyomán kirajzolódó térszerkezeti elemek

Érték*	Térszerkezeti elem	
	Jellemzői	Elnevezése
10–	[A település(ek)...] minden szomszédja nemzetiségileg „tisztán”, egyöntetűen szlovák többségű, más nemzetiségű (magyar) – csak egyénileg	(szlovák) <i>TÖMB</i>
4–10	...szomszédjai <i>nagyrészt</i> szlovák többségűek, helyenként magyar szórványok	PEREM
3–4	...perem/tömb felőli szomszédjainál, északabbra, az „utolsó” magyar etnikumhoz tartozó közösségek nyomai – ott már csak szórványok, <i>itt</i> még nem	NYELVHATÁR
2–3	...népességén belül teljes keveredés, ugyanúgy a települések szintjén is; „nyelvszigetek”	MOZAIK
1–2	...szomszédjai nagyrészt vegyes lakosságúak (enyhe szlovák fölény a térségben)	PEREM (gyűrű)
0–1	...minden szomszédja <i>vegyes</i> lakosságú	(vegyes) <i>TÖMB</i>
1–2	...szomszédjai nagyrészt vegyes lakosságúak (enyhe magyar fölény a térségben)	PEREM (gyűrű)
2–3	...népességén belül teljes keveredés, ugyanúgy a település szintjén is; „nyelvszigetek”	MOZAIK
3–4	...perem/tömb felőli szomszédjaiknál, délebbre, délnyugatra az „utolsó” szlovák etnikumhoz tartozó közösségek nyomai – már csak szórványok, <i>itt</i> még nem	NYELVHATÁR
4–10	...szomszédjai <i>nagyrészt</i> magyar többségűek, helyenként szlovák szórványok	PEREM
10–	... <i>minden</i> szomszédja nemzetiségileg „tisztán”, egyöntetűen magyar többségű, más nemzetiségű (szlovák) – csak egyénileg	(magyar) <i>TÖMB</i>

*Az ún. szomszédságmutató számított értékei

A magyar nyelvhatár – körülbelül a múlt század 80-as éveitől követhetően – a helyén maradt, az egykori, a 16. századtól meglehetősen jól nyomon követhető¹⁰ szlovák–magyar nyelvhatár is a helyén maradt, míg a szlovák nyelvhatár a második világháború utáni nagy népességmozgások következtében déli irányban

¹⁰ Vö. Kovács 1938; Csapodi 1942; Svetoð 1942; Kocsis–Kocsis–Hodosi 1998.

messze előrenyomult. A „mostani” szlovák nyelvhatár új fejlemény; a hagyományos határvonal vélhetően századok óta egy helyben topogó sávjától elvált, sorsának további alakulása bizonytalan. Ha az 1991–2001 közötti változások irányai tartósak bizonyulnak, akkor felszívódhat, elfoszladozhat „mögüle” a még ott élő magyarság; ez esetben az eljövendő, új szlovák–magyar nyelvhatár leendő nyomvonalát jelöli. A magyar kisebbség szemszögéből kedvezőbb kilátások valóra válása esetén viszont lehetséges, hogy – ma is mozgásban levő, dinamikus jelenség lévén – egy új egyensúly jövőbeni kialakulása esetén hátrább kerülve a mai vegyes tömb súlypontja felé, újra „egyesül” majd a mindenképpen erodáló mai magyar nyelvhatárral. A felvázolt lehetőségek feltárása nyilván további kutatások feladata lesz majd.

ÖSSZEGRÉS

Az etnikai változások általános iránya jól kirajzolódik; az egyes közösségek térszerkezetbeli helyzetétől függetlenül zajlik a magyar nyelvet használó etnikumok visszaszorulása, s legfeljebb a településenkénti vagy helyi közösségbeli visszaszorulás ütemét árnyalja az adott etnikumnak az általános, járásbeli térszerkezetben elfoglalt pozíciója. 1980 és 1991 között az egyes községekben élő magyar etnikumok térszerkezetben betöltött szerepe, a járásbeli népesség nemzetiségi megoszlásának térszerkezetéből adódó helyzete alapvetően meghatározni látszott a földrajzi térben egyébként feltartóztathatatlanul előrehaladó – és a magyar etnikumok nézőpontjából kedvezőtlen – nemzetiségi átrendeződés folyamatának hatását az adott közösségre. Napjainkra viszont gyakorlatilag lényegtelennek vált, hogy az adott magyar közösség a járás területének melyik szegletében, milyen szűkebb és tágabb környezetben tengődik. Ettől függetlenül azonban – akár egy jövőbeni pozitív fordulat ma még dőre látomásnak tűnő reményében – mégiscsak elengedhetetlen e közösségek térszerkezetbeli helyzetének tisztázása, átrendeződésük irányának számontartása.

Felhasznált irodalom

- Csapodi Csaba 1942. *Bars megye verebélyi járásának nemzetiségi viszonyai az újkorban*. Budapest, Athenaeum.
- Kocsis Károly 1996. Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, CXX. (XLIV), 2–3, 167–180.
- Kocsis Károly 1998. Etnikai földrajz. In Tóth J. – Vuics T. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 277–298.
- Kocsis, K. – Kocsis-Hodosi, E. 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest, Geographical Research Institut of the HAS.
- Kovács Alajos 1938. *A magyar–tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban*. Budapest, Századok.
- Krivý, Vladimír 1995. Regióny Slovenska: východisková situácia a nedávny vývin. In Hunčík, P. (ed.): *Slovensko '95. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, 257–273.

- Nemes Nagy József 1984. Területi egyenlőtlenségi mutatók. 162. In Sikos T. Tamás (szerk.): Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban (6. fejezet). *Földrajzi tanulmányok*, 19, 65–82.
- Nemes Nagy József 1998. *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Budapest, 167 skk.
- Sikos T. Tamás (szerk.): Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban (6. fejezet). *Földrajzi tanulmányok*, 19, 65–82.
- Svetod, Ján, 1942. *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie*. Bratislava.

SUMMARY

Ethnic changes in Léva district (1880–2001)

One possible direction of the progress in ethnic geography is developing new methods, applications, and a theoretical background to the analysis of spatial structures. All these new approaches need to be taken into the framework of traditional ethnic geographical research. The central issue of this research was to test the usefulness of some of these methods in the realm of ethnic geography. The research area is the Léva district situated on the southern edge of Slovakia. This administrative unit – containing 83 settlements in 1991 – was formed in 1960. It is a transitional region towards the south-eastern peripheries of the country. The data analysis was centred on three categories. Among categories of *Hungarians* and *Slovaks*, all other native languages or nationalities were classified as *Others*. The “weight analysis” is based on analogies used in physics. It works with the distribution of different “weights”. The weights in this research were the proportions of ethnic groups in settlements of the Léva district. The other method used in this research, the “neighbourhood-analysis”, is based on the similarity of neighbouring spatial units. The results of neighbourhood-analysis could be interpreted as a possible model of spatial structure of ethnic diversity. The main conclusion is that the answers given by these applied methods to the questions raised in the hypothesis of spatial distribution are clear and their interpretation is not difficult.

HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS – A KISEBBSÉGI IDENTITÁS MEGŐRZÉSÉNEK ESZKÖZE

Lelkes Gábor

BEVEZETŐ

A közép- és kelet-európai rendszerváltozás, a gazdasági és politikai átalakulás nagymértékű változást hozott a határ menti területek pozícióit illetően. E térségek évtizedeken keresztül peremterületté voltak minősítve, a központi irányítás gyakran ideológiai okok miatt korlátozta fejlesztésüket. A határ menti régiókat a ratzeli megfogalmazás értelmében kezelték, vagyis az állam periferikus orgánumai voltak; fő céljuk az elkülönítés és a védelem volt.

Az alábbi tanulmány a közel egy évtizednyi múltra visszatekintő szlovák–magyar határ menti euroregionális együttműködési formák egy-két sajátosságát bemutatja be. Ezeknek az együttműködési formáknak nagy szerepük van a szlovákiai magyarság identitásának megőrzésében. A továbbiakban azokat a kapcsolatokat vesszük számításba, amelyek megfelelnek az alábbi két – egy hierarchikus és egy horizontális – kritériumnak (vö. Hardi 2003):

1. A kapcsolatok nem nemzeti szintűek, tehát a központi szerveknél alacsonyabb szinten szerveződnek és működnek (persze ez nem zárja ki kormányzati szereplők részvételét a munkában, de szerepük nem elsődleges a szervezésben).
2. A kapcsolatok résztvevőinek működési területe egymással területileg összekapcsolódó határ menti térségben található. A határ menti térség fogalmán azt a területet értjük, amelynek mindennapi életére jelentős befolyást gyakorol valamely államhatár.

TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS – A HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK KEZDETEI EURÓPÁBAN

A határ menti együttműködési kezdeményezések az 1950-es évekre nyúlnak vissza, amikor is a háború utáni Európa számára világossá vált, hogy a határ menti együttműködést és a határ két oldalán élők kapcsolatrendszerét olyan szorosra kell fűzni, amilyenre csak lehet (annak érdekében, hogy csökkentsék, feloldják a nemzeti határok mentén főlhalmozódott feszültségeket).

Az európai együttműködés helyi kezdeményezései először a német–francia–svájci határon mutatkoztak meg, és ennek eredményeként 1963-ban létrehozták a Regio Basiliensist (ez az országhatárokkal elválasztott, de egy kulturális egységet jelentő térség számít a sikeres határ menti együttműködés mintapéldájának). A Regio Basiliensis példája gyorsan követőkre talált

Nyugat-Európában: elsősorban a német, holland, dán, francia, belga határokon aktivizálódtak a határ mentén élők társadalmi kapcsolatai. Kezdetben a határ menti együttműködés érdekes jelenségnek tűnt, és nem volt prognosztizálható, hogy az alacsony szinten létrejövő nemzetközi együttműködés mivé fejlődik. Fejlődésük első szakaszában a határ menti kapcsolatok jó esetben kulturális rendezvényekre, tanulmányutakra, diákcserekre korlátozódtak, de sok kezdeményezés megrekedt a deklarációk és a protokolláris találkozók szintjén. A határ menti területek együttműködésének korai célja az volt, hogy ráirányítsák a nemzeti kormányok figyelmét e térségek sajátos helyzetére. E területek, ha nem is minden esetben számítanak elmaradott térségnek, hordoznak speciális vonásokat, mivel a fejlődés centrumaitól távol esnek, és határok választják el őket a szomszédos területektől. Ezek az alacsony szintről induló kapcsolatok az államok integrációját kísérő problémák jelzőrendszerei lettek, és ráirányították a figyelmet arra, hogy a határok jelentik az igazi problémát.

1965-ben megalakult az Enschede–Gronau eurorégió, amely nemcsak nevében adott mintát a többi határ menti együttműködésnek, hanem olyan fejlődési utat járt be, és olyan intézményi formát fejlesztett ki, amely modellként szolgál a többi kooperáció számára is.¹ A szervezetnek jelenleg 128 tagja van Hollandia és Németország határ menti övezetében, és városok, járások, vállalatok és nonprofit szervezetek is tartoznak hozzá. Az együttműködés fő célja a társadalmi-gazdasági és társadalmi-kulturális integráció, a régió lakosainak szolgálata; források bevonásával a közös területfejlesztési célok megvalósítása érdekében. A szervezet működését több forrásból biztosítja, köztük az Interreg programjaiban való részvétellel.

Az 1970-es években a határ menti együttműködések fejlődésének sajátossága, hogy az évtized első felében jelentkező gazdasági válság a kapcsolatokat nem vetette vissza – mint ahogy az az államközi kapcsolatok esetében történt –, hanem, épp ellenkezőleg, a határon túli együttműködés intenzívebb fejlődési szakaszba került.

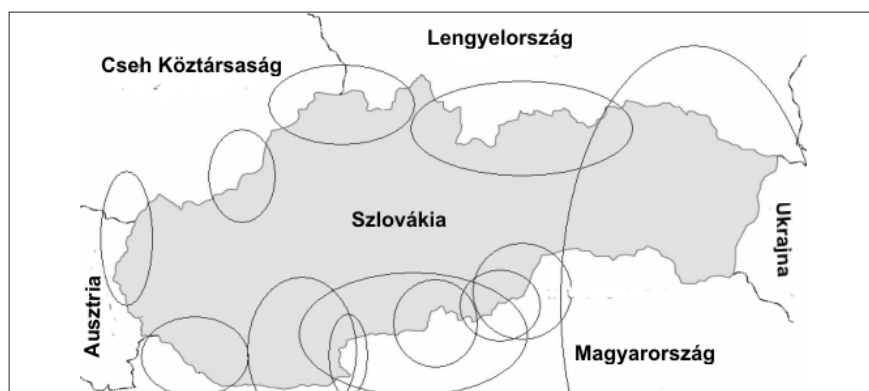
E mintákat követve azóta számos hasonló szervezet alakult meg Európában. A kezdeményezéseket elősegítette az Európa Tanács égisze alatt 1980-ban Madridban elfogadott egyezmény, a Területi önkormányzatok és közigazgatási szervek határ menti együttműködéséről szóló európai keretegyezmény, amely arra ösztönzi az aláíró országokat (a keretegyezményt Szlovákia és Magyarország is elfogadta, s beiktatta a jogrendjébe), hogy elősegítsék, megkönnyítsék és támogassák a határ menti régiók és települések együttműködési kezdeményezéseit.

¹ „Az eurorégió két vagy több európai ország határ menti területe lakóinak alulról jövő, önkormányzatok támogatásával szervezeti formában megvalósuló együttműködése, azzal a céllal, hogy pénzügyi források teremtésével megvalósítsák az érintett államok által is elismert hatókörükben a politikai határok létezéséből adódó korlátok áthidalásával közös érdekeiken alapuló feladataikat, amelyek gazdasági, szociális, környezetvédelmi és kulturális kérdéseket érintenek” (Kruppa 2003, 57).

EUROREGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉSEK SZLOVÁKIÁBAN

A községi önkormányzatokra vonatkozó, 369/1990. számú törvény már a rendszerváltás kezdetétől lehetővé tette a szlovákiai települések számára, hogy nemzetközi kapcsolatok részesei legyenek, míg a magasabb közigazgatási szintek határon átnyúló nemzetközi kapcsolatainak feltételrendszerét szabályozó törvényeket csak a 90-es évek második felében fogadták el a pozsonyi parlamentben.

Szlovákiában az euroregionális együttműködések csak az 1998-ban bekövetkezett kormányváltás után indultak virágzásnak. Jelenleg 12 eurorégió működik, amelyek közül 8 érinti a szlovák–magyar határt. A szlovák–magyar határ menti eurorégiók egy kivételtől eltekintve kétoldalú (szlovák–magyar) együttműködési formák. A kivételt a Kárpátok eurorégió képezi, mely öt állam határ menti régióit öleli fel. Az eurorégiók lakossági mutatói is nagy eltérést mutatnak, a legkisebb csak mintegy kétszázezer főt, a legnagyobb viszont több mint 10 millió főt számlál.

1. ábra
Euroregionális együttműködések területi megoszlása Szlovákiában

A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRMENTE TELEPÜLÉSHÁLÓZATA

A településhálózat döntő mértékben befolyásolja az euroregionális együttműködések kialakulását és jellegét. A szlovák–magyar határmenti településhálózata a Szlovákia két legnagyobb városát – Pozsonyt (431 ezer lakos) és Kassát (240 ezer lakos) – összekötő fejlődési tengelyen alapul, a másik három határ menti megyeszékhely – Nagyszombat (70 ezer lakos), Nyitra (88 ezer lakos) és Besztercebánya (85 ezer lakos) – pedig regionális jelentőségű központok, amelyek az előbb említett növekedési tengely mentén fekszenek.

A nagyszombati térség képezi azt a metszéspontot Pozsony körül, amelyen keresztül Szlovákia fővárosa és a térség egésze az ország többi részéhez kap-

csolódik. Nyitra térsége viszonylag egyenletes településszerkezetű. A szlovákiai oldalon a Pozsonyi, a Nagyszombati és a Nyitrai kerületek alkotják a határ menti térség nyugati részét, melynek északi része erőteljesebben iparosodott, mint a déli. A Duna mentén fekvő városok és körzetek, amelyek közvetlenül a magyar határtérségben találhatók – Dunaszerdahely, Komárom, Érsekújvár, Párkány és Léva –, alkotják a délen fekvő kelet-nyugati növekedési tengelyt. Ezek a térségek jellemzően rurális területek, erős mezőgazdasági hagyományokkal. A Duna természetes határ, amely korlátozott mértékben befolyásolja a határ kölcsönös átjárhatóságát.

A szlovák–magyar határmenti középső részét a Besztercebányai kerület foglalja el. E térség településszerkezete számos kistérségi településhálózattól áll össze. Az országos és nemzetközi jelentőségű Besztercebánya–Zólyom települési magterület a térségben domináns helyet foglal el. Ez a kelet-nyugati (Kassa–Losonc–Zólyom–Nyitra–Pozsony) és az észak-déli (Budapest–Ipolyság–Zólyom–Besztercebánya–Lengyelország) növekedési tengely metszéspontja. A Besztercebányai kerület déli részének rurális jellegű településszerkezete súlyos társadalmi és gazdasági gondokkal terhelt, rendkívül magas (30% feletti) munkanélküliségi szinttel, amely elsősorban a transzeurópai közlekedési hálózatokhoz való hozzáférés nehézségére és a népesség alacsony iskolázottsági mutatóira vezethető vissza. Nagykürtös, Losonc és Rimaszombat potenciális határ menti együttműködésre alkalmas növekedési pólust alkot.

A szlovák–magyar határ menti tér keleti harmadában a szlovákiai településszerkezet csúcsán Kassa áll, ami annak köszönhető, hogy a város az európai jelentőségű kelet-nyugati (Ukrajna–Kassa–Nyugat-Szlovákia) és észak-déli (Magyarország–Kassa–Eperjes–Lengyelország) közlekedési tengelyek metszéspontjában fekszik (ehhez járulnak még a város jó humán- és gazdasági erőforrásai). A terület regionális településhálózata szétszórt, helyenként erősen rurális jellegű.

A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁR MENTI EUROREGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS

A szlovák–magyar határ hossza 679 km – napjainkra már a határhossz csaknem 95%-a le van fedve eurorégiókkal (néhány határszakasz többszörösen), kivételt csupán a főváros környéke képez (a legintenzívebb, határon átnyúló együttműködések a Párkány–Kassa tengelyt jellemzik).

A szlovák–magyar eurorégiós együttműködés 1998 előtt a Szlovákiában uralkodó bel- és külpolitikai feszültségek miatt nemigen tudott fejlődni: a meëiari időszak politikája deklaratív szinten a nyugati integrációs törekvéseket hangsúlyozta, ugyanakkor a demokratikus intézmények és a kisebbségek elleni szélsőséges politikai támadások miatt Szlovákia fokozatosan elszigetelődött az 1993–1998 közötti időszakban (nem lett például NATO-tag a többi visegrádi ország felvételekor, és kérdésessé vált az Európai Unióba való felvétele is). 1998 után a Dzurinda-kormány politikai tevékenysége alapvető válto-

zást hozott: következetes intézkedései az európai integrációra való felkészülést, a jószomszédi kapcsolatok és a visegrádi együttműködés fejlesztését, valamint a kisebbségek helyzetének javítását szolgálták. Szlovákia és Magyarország kétoldalú kapcsolataiban 1998 után a bizalom erősödött, a diplomáciai és szakmai kapcsolatok rendszeresebbé váltak. A szlovák–magyar alapszerződés gyakorlati megvalósítását – egyebek mellett a Szlovákiában élő magyar kisebbséghez, valamint a Magyarországon élő szlovák kisebbséghez tartozó személyek érdekeinek megjelenítését – szolgálta az 1999. február 8-án felállított „Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság”. A politikai kapcsolatok javulásának eredményeként gomba módra kezdtek szaporodni az euroregionális együttműködések a több mint félmillió magyar kisebbség által lakott dél-szlovákiai térségben.

A Vegyes Bizottság szerteágazó tevékenységet folytatott. Külön figyelmet érdemelnek a határ menti együttműködés elősegítésére vonatkozó állásfoglalások. Az alakuló ülés jegyzőkönyve például javaslatot tesz arra, hogy „a két fél teremse meg a határ menti együttműködés támogatásának jogi feltételeit a két ország határ menti régióiban, és készítse el a megfelelő kétoldalú egyezményt”. A két ország szakminisztériumai által létrehozott vegyes bizottságokban (11 ilyen bizottság alakult meg) nagy szerepet kapott a határ menti kapcsolatok fejlesztése. Kiemelendő a Phare CBC-programra vonatkozó pénzügyi megállapodás, amelyet először 1998. január 28-án írtak alá a két kormány nevében.

1. táblázat

A szlovák–magyar határ menti euroregionális szerveződések fontosabb adatai

Euroregionális szerveződés	Az alapítás éve	Terület km ²	Népesség	
			Ezer fő	Ebből a szlovákiai lakosság részaránya (%)
Kárpátok eurorégió	1993	154 042	15 708	9,8
Neogradiensis eurorégió	1999	3 897	360	39,8
Ipoly eurorégió	1999	5 782	450	51,6
Vág–Duna–Ipoly eurorégió	1999	14 283	2 082	34,5
Kassa–Miskolc eurorégió	2000	14 000	1 512	50,7
Sajó–Rima eurorégió	2000	10 621	930	20,0
Hármas Duna-vidék eurorégió	2001	8 648	976	22,6
Ister-Granum eurorégió	2003	2 020	210	31,0

A továbbiakban a szlovák–magyar határ menti euroregionális szerveződések főbb sajátosságait tekintjük át:

- A *Hármas Duna-vidék eurorégió* alapítója a dunaszerdahelyi székhelyű Csallóköz–Mátyusföldi Regionális Társulás és a győri székhelyű Győr–Moson–Sopron Megyei Közgyűlés. A *Hármas Duna-vidék eurorégió* nyitott szervezetként működik, csatlakozhatnak hozzá a régióban található önkormányzati testületek, államigazgatási szervek és civil szervezetek. Célja az említett intézmények, szervezetek együttműködésének az erősítése, a régió gazdasági, kulturális és társadalmi életének fejlesztése.

- A *Vág–Duna–Ipoly eurorégió* 1999. július 3-án jött létre Komárom–Esztergom megye, Pest megye, valamint a Nyitrai kerület közötti megállapodás értelmében. A szlovákiai oldalon a foglalkoztatottaknak nagyobb hányada dolgozik a mezőgazdaságban és az építőiparban, mint a két magyarországi megyében, az utóbbiakban az ipar aránya nagyobb. Az együttműködés céljai közé tartozik a régió idegenforgalmi és kulturális fejlesztése, a lakosság életkörülményeinek javítása és a környezetvédelem.
- Az *Ipoly eurorégió* a magyarországi Balassagyarmat és a szlovákiai Ipolyság település önkormányzatainak kezdeményezésére alakult meg. Székhelye: Ipolyság. Elsősorban környezetvédelmi területen kívánnak kidolgozni közös programot, tekintettel az itt elhelyezkedő Duna–Ipoly Nemzeti Parkra. A történelmileg együvé tartozó, az Ipoly folyó két partján elterülő eurorégióális együttműködés a gazdasági, infrastrukturális fejlesztéseken túl kiterjed az egészségügy, környezetvédelem területére éppúgy, mint egy katasztrófa esetén a kölcsönös segítségnyújtásra.
- A Salgótarján–Losonc térségét átfogó *Neogradiensis eurorégió* a történelmi Nógrád megye területén alakult meg. A magyarországi Nógrád megye valamennyi települése tagja ennek az eurorégióinak, míg szlovák oldalról a Losonci és a Nagykürtösi körzetek települései tartoznak hozzá. A *Neogradiensis eurorégió* a nógrádi régióban levő megyék, városok és városkörzetek közlekedési, gazdasági és idegenforgalmi kapcsolatait hivatott segíteni, de a célok között szerepel még az oktatási-szakképzési együttműködés, valamint a tapasztalatcsere a hátrányos helyzetű rétegekkel történő foglalkozással kapcsolatban. Az együttműködésben továbbá hangsúlyt kap a természeti források és mezőgazdasági adottságok közös kihasználásának fejlesztése.
- A *Sajó–Rima eurorégió* Rozsnyó városában alakult meg. Az eurorégió Tiszolctól, a történelmi Gömör „északi kapujától” a Putnokig (a „déli kapu”) terjedő területet öleli fel. A Rimaszombat központú eurorégió három szlovákiai járást és egy magyarországi megyét foglal magába (a szlovák oldalon 279, a magyar oldalon 153 település tartozik hozzá). Az együttműködés céljai között szerepel a régió mindkét oldalát sújtó magas munkanélküliség csökkentése, a térség gazdasági, idegenforgalmi, kulturális, infrastrukturális fejlesztése, a lakosság életkörülményeinek javítása és a környezetvédelem.
- A *Kassa–Miskolc eurorégió* Miskolcon alakult meg, több évszázados hagyományon, testvérvárosi, jószomszédi és baráti kapcsolatokon alapulva jött létre Miskolc és Kassa városok, valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a Kassai kerület között. A szervezet hosszú távon kínál lehetőséget a két város, továbbá a hozzájuk tartozó térségek együttműködéséhez, az uniós felzárkózás közös tennivalóinak megoldásához. A szerződés a határokon átnyúló térség gazdasági, tudományos, ökológiai, idegenforgalmi, kulturális és oktatási összehangolt fejlesztését hangsúlyozza.
- Az *Ister-Granum eurorégió* a Párkány és Esztergom környéki települések összefogása révén az európai szellemiség jegyében jött létre annak érde-

kében, hogy szolgálja és összefogja az ott élő embereket. Az *Ister-Granum eurorégió* főbb tervei között szerepel a Párkányt Esztergommal összekötő teherhid megépítésének elősegítése (ez lenne az első lépés egy határ menti vállalkozási-logisztikai övezet létrehozásához), a határon átnyúló gazdasági együttműködést elősegítő internetes portál létrehozása, közös turisztikai tervezés-fejlesztés kialakítása (melyben alapkőnek számít majd az Ister-Granum Nemzetközi Borút, ami a magyarországi Neszmélytől a szlovákiai Kürtig vezetne).

- A *Kárpátok eurorégió* az első kimondottan kelet-európai eurorégiós kezdeményezés. A létrehozásáról szóló egyezményt 1993. február 14-én írták alá Debrecenben. A Kárpátok eurorégió az Északkeleti-Kárpátok (közismert nevén Erdős-Kárpátok) területét foglalja magában, de kiterjed a tőle északra és délre elhelyezkedő dombvidékekre és a Nagyalföld északkeleti részére is. A Kárpátok eurorégió öt ország területére terjed ki, a felszíne tagolt, megtalálhatók benne magashegységek, középhegységek, medencék és alföldek egyaránt. A régió népességi és vallási szerkezete sokrétű, hasonlóan a terület nyelvi, etnikai szerkezetéhez. A *Kárpátok eurorégió* Szlovákiára eső része az ország gazdasági és szociális problémákkal leginkább sújtott területe. Két legnagyobb városa – Kassa és Eperjes – a terület társadalmi, gazdasági és kulturális életének központjai. A szerződés a határokon átnyúló térség összehangolt gazdasági, tudományos, ökológiai, idegenforgalmi, kulturális és oktatási fejlesztését hangsúlyozza.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szlovák–magyar határ menti euroregionális együttműködések céljait az alábbiakban összegezhetnénk:

- a gazdaság fejlesztése – vállalkozói beruházások számára vonzóvá tenni a régiót,
- a természeti környezet megőrzése,
- az infrastruktúra fejlesztése és összehangolása,
- az oktatási és művelődési kapcsolatok támogatása,
- a tudományos kapcsolatok fejlesztése (a kutatás és fejlesztés összehangolása a régión belül),
- a közös kulturális örökség ápolása,
- humanitárius és szociális együttműködés kialakítása,
- az eltérő kultúrák megismerésének és megértésének, illetve a nemzetek közötti barátság elmélyítésének támogatása.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy napjainkra mindkét országban kialakultak azok a belpolitikai, jogi és külpolitikai feltételek, amelyek nélkülözhetetlenek a határ menti régiók együttműködéséhez. A kommunizmus kisebbségi identitást romboló évtizedei után a szlovákiai magyar kisebbség nemzeti iden-

titástudatának megerősödésében fontos szerepet töltöttek be a szlovák–magyar határ mentén létrejött euroregionális együttműködések. Az elkövetkező években a szlovák–magyar határ mentén élők társadalmi felemelkedésében a szerveződések szerepe várhatóan tovább nő; erre következtethetünk abból, hogy mára kiépült a szervezeti struktúra, és a két ország uniós tagsága révén új források (Interreg 3A) is megnyílnak.

Felhasznált irodalom

- Hardi Tamás 2003. *Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása*. Győr, MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete.
- Kruppa Éva 2003. *Határ menti együttműködés az Európai Unióban és Közép-Európában*. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, PhD-értekezés.

SUMMARY

Borderland cooperation as a tool of minority identity preservation

This article deals with the historical issue of cross-border co-operation in Europe, and focuses especially on the Slovakian-Hungarian borderland. It analyses the structure and the goals of Euro-regions in that space. It is especially focused on the description of the cross-border cooperation (its intensity and its aims) regarding the minorities who are winners of the great socio-economic and political transitions and rearrangements. The aim of this article is to give an overview of the Euro-regional processes in the Slovakian-Hungarian borderland.

Délvidék

„EGY TISZTA MAGYAR VIDÉK SZERBIÁBAN”

Papp Richárd

Kutatásaimat az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének átfogó, *A Kárpát-medence magyar lakta települései és régiói* címet viselő NKFP-kutatás keretei között végeztem a délvidéki Zentán. Kutatási törekvéseim ezért az eddig a projektben kutatott kérdéskörökhöz kapcsolódva próbálnak meg továbbgondolható módszertani meglátásokat tenni. Kutatásaink olyan határon túli magyar kiséregiókra irányulnak, amelyeknek kiséregiókra egyes magyarországi (természetesen európai – elsősorban közgazdaságtani – teóriákra és példákra alapozva) elemzők szerint a jövő kontinentális társadalompolitikai (egyetlen működőképes) realitása lesz. E kiséregiók gazdasági, politikai autonómítása hozhatja meg régióinkban is az etnikai konfliktusokkal terhelt kapcsolatok új aranykorát. Mennyire lesz így, mit hoz a jövő, nem tudhatjuk, ám az említett diskurzushoz úgy szólhatunk hozzá a legeredményesebben, ha bemutatjuk kutatott kiséregióink megélt valóságtartalmait és (ezekből táplálkozó) jövőképeit.

Saját kutatásaimban ezért egyaránt megvizsgáltam az *intézményi szinteket*: felmértem, milyen intézmények léteznek a kiséregió egy-egy településén. Interjúkat készítettem az önkormányzati, művelődési, oktatási, egyházi intézmények vezetőivel és más civil szerveződések, egyesületek irányítóival. Igyekeztem feltárni, mely szerveződés(ek), intézmény(ek) integrálják a közösség lokális-mikrotársadalmi életét, továbbá hogy versenyeznek-e vagy együttműködnek-e ezek egymással. Így feltárhatóvá váltak a sajátos lokális törésvonalak is, amelyek mentén a közösségi kultúra mélyebb összefüggésrendszereit is megérthetjük. Az egyház szerepének, a vallási tartalmaknak értékelése Zentán vagy Felsőhegyen olyan törésvonalakat mélyít el például a közösség csoportjainak életében, amelyek az etnikus és nemzeti tradíciók által teremtett szocializációs minták, értéktartalmak mentén vannak jelen, s amelyek mögött a Tito-korszak, illetve a mai viszonyok interetnikus stratégiáinak eltérően alkalmazott perspektívái állnak.

Az említett példából is láthatjuk, hogy e kérdések mélyebb jelentéstartalmait *a mindennapok élő kultúrájának* megismerése révén válhatnak értelmezhetővé. A mindennapi életben való jártasságunk ugyanis lehetővé teszi a helyi társadalmi rendszerek holisztikus megismerésével együtt az interetnikus kapcsolatok elemzését is. A mikrotársadalmi jellemzők a település etnikai arányainak olvasataiban is összehasonlíthatóvá válhatnak így. Izgalmas kérdés, hogy a több etnikus és/vagy felekezeti közösségből álló településen (az adott „ver-

senyhelyzet” okán) a gazdasági, kulturális élet is pezsgőbb és hatékonyabb-e, s hogy mindez növeli-e az egymás iránti toleranciát?

Ahhoz, hogy ilyen és hasonló (a helyi társadalmak mindennapi életének sajátosságaiból páratlanul adódó s így feltétlenül összehasonlítható) problémavilágokba bepillantást nyerhessünk, mélyelemzéseket készíthessünk, a lehető legtöbb időt kell eltöltenünk választott településeinken, részt kell vennünk a lokális rítusok, búcsúk, nemzeti ünnepek kiemelt eseményein, de a mindennapos „rezdüléseket” is ismernünk kell csakúgy, mint beszélgetőtársainkat, akiknek segítségével s akikkel együtt próbáljuk meg interpretálni a közösségi érték- és normarendszer, sztereotípiák, mentalitáskategóriák rejtett jellemzőit.

Az említett mikrotársadalmi jellemzők értelmezéséhez elengedhetetlen a tágabb etno- és szociokulturális kontextusokhoz kapcsolódó viszonyrendszerek elemzése is. Ismernünk kell a többségi társadalommal, állammal fennálló köz- igazgatási, gazdasági kapcsolatok, struktúrák, realitások jellemzőit s ezek helyi értékeléseit. Kutatásaimban ezért külön hangsúlyt kaptak a *Magyarországgal való kapcsolatok és ezek hatásai a lokális kultúra életére*. Az elmondottak tükrében fontos a magyar–magyar kapcsolatok lokális történéseinek dokumentálása, a helyi magyarság magyarságképeinek, Magyarországhoz kapcsolódó attitűdjeinek elemzése, a konkrét kapcsolatok feltárása a politikai, gazdasági, pályázati, intézményi, művelődési és egyéb kulturális rendszerek mentén. Párhuzamos elemzési szempont mindebben a kedvezménytörvény, valamint a millenniumi és más nemzeti ünnepek, rítusok szimbolikus-kulturális jelentőségének empirikus hatásvizsgálata.

Izgalmas kérdést vet fel ugyanakkor, hogy az EU-csatlakozás fényében a lokális (és nem európai uniós országokhoz tartozó) társadalmak mennyiben kötik a csatlakozásban rejlő esetleges lehetőségekhez való hozzájutás reményét Magyarország lehetséges „közvetítői” potenciáljához, és mennyiben próbálnak más utakon hozzájutni ezekhez. Ugyanakkor az adott közösségek jövőképeit is vizsgálhatjuk mindezek társadalmi realitásainak mögöttes tartalmaival, a migráció és asszimiláció, illetve a kulturális változások folyamatainak értelmezésével együtt.

Az eddig felvetett kérdésköröket végül a kutatásom középpontjában álló *kisrégiók „általános” valóságtartalmaihoz* próbáltam igazítani, hogy mélyebben kitűnjön: az illusztrált jelenségek körök mennyiben függnek össze a kisrégió életében, külön entitásokként kezelhetjük-e ezen településeket, s mennyiben lehet egyáltalán régióról beszélni esetünkben, milyen együttműködési lehetőségek, megvalósult kapcsolatok élnek e települések között, s mi a szerepe mindebben a kisrégió központjának. Minden korábban felvetett kérdéskört tehát a *kisrégiók regionális vonatkozásainak függvényében kell vizsgálnunk és értelmeznünk*.

Kutatásom módszere a fentiek figyelembevételével az *intenzív-empirikus te-repmunka*, hiszen a felvetett kérdéskörök részletesen és alaposan egy hosszú, aprólékos részt vevő megfigyelés által járhatók körül.

Ahhoz azonban, hogy mindezeket az összetett valóságtartalmakat és folyamatokat érzékletesen feltárhassuk, ismernünk kell az adott kisrégió történeti,

szociokulturális és lokális kontextusait. E tanulmány keretei nem teszik lehetővé kutatásom teljes bemutatását, erre a közös kutatást lezáró tanulmánygyűjteményben és egy önálló monográfia keretében teszek majd kísérletet. Ezért a jelen írásom célja, hogy bemutassam a zentai községet mint egy többségében magyarok által lakott szerbiai kistrégiót – jelezve a bemutatott sajátosságokból következő kérdéskörök interpretációs lehetőségeit.

Az általam kutatott kistrégió a Vajdaságban található. A Vajdaság ma Szerbia és Montenegró tartománya, amelyet Bácska (északi sávjának kivételével), Bánság és Szerémség történelmi régiói alkotnak. A Vajdaságban lakik a szerbiai magyarok nagy része. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után Bács-Bodrog, Temes, Krassó megyékből és Szerém megye két kerületéből az osztrák hatalom új közigazgatási területet szervezett „Temesi Bánság” és „Szerb Vajdaság” néven. Ezt a területet központilag kormányozták Bécsből 1849 és 1860 között. A Vajdaság elnevezést a szerbek ezután is megtartották, míg a magyar nyelvben tájfogalomként csak a trianoni döntés és a területnek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való csatolása után kezdett terjedni előbb Jugoszláviában, majd Magyarországon is. A Vajdaság megnevezés általánossá válását segítette elő Magyarország és Jugoszlávia későbbi szocialista államhatalmainak ideológiája is, mivel – hazánkban is – a korábban ugyanerre a területre alkalmazott Délvidék elnevezés „irredentának” minősült.¹ A Délvidék megnevezés tehát olyan történeti-politikai tájfogalom, amelynek tartalma koronként változott és változik.

A Délvidék elnevezésén a középkorban „alvidék”, majd „végvidék” értelemben a dél-magyarországi vármegyéket (Verőce, Pozsega, Szerém, Bács, Torontál, Temes, Keve), illetve a Dunán és a Száván túli bánságokat (Ozorai, Sói, Macsói, Szörényi) értették. Később, a 18–19. században a Bácskát és a Bánságot jelölte. 1918 után a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezték Délvidéknek (Kósa–Filep 1983, 81–82). Terepmunkám helyszínén 1999-ben a Vajdaság elnevezés volt az elterjedtebb. Azonban később egyre többen a Délvidék elnevezést használták, kiemelve ezzel a régió magyar nemzethez való tartozását és elutasítva a régiónak az 1849–1860-ban, az osztrák abszolutizmus idején Szerb Vajdaságként ismert elnevezését. A Délvidék elnevezésen ebben az összefüggésben a vajdasági magyarság nemzetrészként való megjelölése értendő, amely elsősorban a nemzettudatot elmélyítő közösségi rítusok nyomán vált mára a kutatott kisebbségi kultúra köznyelvének és evidenciakészletének részévé. A Délvidék elnevezést vajdasági beszélgetőtársaim a többi, korábban Jugoszláviához csatolt nemzetrészek átfogó neveként is használják, de hangsúlyos és közérthető jelentéssel elsősorban a vajdasági magyar közösséget fedi. Ezért tanulmányomban én is egymás szinonimáiként említem a Vajdaságot és a Délvidéket, kitérve azonban a megnevezések sajátos jelentőségére, amikor a kontextus megkívánja.

A Vajdaságot alkotó Bácska, Bánság és Szerémség mindegyikében éltek magyarok a honfoglalás kora óta. A középkorban is, a Magyar Királyság része-

¹ Kósa–Filep 1983, 191–192.

ként, gazdag, sűrűn lakott területek voltak. A török háborúk alatt azonban e térségek magyar közösségei jórészt elnéptelenedtek, helyet adva a 16. századtól a török elől menekülő szerb közösségek migrációjának. A török uralom alól való felszabadulás utáni magyar migráció azonban csupán a 18. század harmincas éveitől kezdődött Bácskában, a Bánságban pedig – amely, mint láttuk, Bécsből kormányzott terület lett – még később, a 18. század hetvenes éveinek végétől indult meg, amikor a Bánság közigazgatásilag is visszakerült Magyarországhoz. Addigra pedig e területeken, elsősorban a Bánságban számottevő szerb és német népesség telepedett le. (A Szerémségbe csupán a 18–19. században költözött be a Dunántúlról és Bácskából kisszámú magyar népesség szórványközösségeket létrehozva.) Ráadásul a magyar közösségek Magyarország legkülönbébb területeiről költöztek erre a vidékre, így a más-más felekezetű és regionális háttérű közösségek lokális identitástudata késleltette egy közös regionális magyar identitás formálódását a Vajdaságban.²

A különböző falvak közösségei így megőrizték saját otthonról hozott csoportidentitásukat, amelynek a mai napig is jelentősége van életükben.³ A magyarság folyamatos interakcióban volt a velük együtt élő népekkel, elsősorban a szerbséggel és a németséggel, de több helyen a Vajdaságba (főleg a Bánságba) költözött horvát, ruszin, román, bolgár, cseh etnikumokkal is. A vajdasági magyar kultúra így magában hordozza az egyéb etnikumoktól átvett értékeket, s az együttélés során interetnikus kapcsolatrendszer alakult ki. Mint tudjuk, mindez elsősorban a magyar–szerb együttélésre vonatkozik, de e viszonyrendszer is állandóan változik, hiszen a trianoni döntés óta folyamatos a migráció Szerbia déli részei, Montenegró, valamint Bosznia, Horvátország és Koszovó irányából – utóbbi három államból elsősorban az elmúlt másfél évtized háborús időszaka alatt volt tömeges az elvándorlás. Ezzel párhuzamosan zajlott le a magyar kisebbség tömeges elvándorlása a Vajdaságból. Mindez a legújabb statisztikai adatok tükrében is⁴ a vajdasági magyarság lélekszámának csökkenését jelenti.

Míg a trianoni döntés előtt 1910-ben az 1,5 millió vajdasági lakosból 420 ezren (28%) magyarok voltak, addig 1991-re a 2 millió lakosú Vajdaságban 341 ezerre (17%) csökkent a számuk. 2002-re pedig a 2 milliós összlakosságból csupán 290 ezer fővel (14%) számolhatunk. Mindez arra a lélektani háttérre és veszélyeztetett kisebbségi létre is utal, amelynek mélyebb tartalmait a Zenta és Bácsfeketehegy életéből vett példákkal kívánom bemutatni. Mindkét közösség Észak-Bácskában fekszik, s ez etnikus kultúrájukat is meghatározza. Bácskában ugyanis a vajdasági magyarság közel 75%-a él (a Bánságban körülbelül 24%, míg a Szerémségben 1%).⁵ Ezen belül Bácska körülbelül 1 millió lakosából 288 ezer a magyar, s ebből 230 ezer Észak-Bácskában él.⁶ Ez azt je-

² Vö. Kósa–Filep 1983, 59–61; 63–66; 178–179.

³ Vö. Hegedűs 2000, 603.

⁴ Vö. www.htmh.hu

⁵ Vö. Hódi 1989, 562; Göncz 1999, 39.

⁶ Mirnics 1990, 20; Göncz 1999, 40.

lenti, hogy (a közép-bánsági térséggel együtt, amely viszonylag összefüggő területet alkot az Észak-Bácskával) a vajdasági magyarok 86%-a él itt. Ennek köszönhető, hogy több észak-bácskai községben – így a Tisza mentén is – a lakosság többségét teszik ki a magyarok. Ezeknek a közösségeknek egyike Zenta is, ahol a magyarok körülbelül 80%-os többséget alkotnak.

A középkori Zenta a honfoglaló magyarok egyik téli szálláshelyéből formálódott állandó településsé a 12. század folyamán a Sente-Mágocs nemzetség birtokaként. Valószínűleg első hűbéruraira emlékezik a város a maga elnevezésében is, melynek első írásos említése 1216-ban fordul elő. A 14. század második felében már a budai káptalan tulajdonaként szerepel az okmányokban. Ennek köszönhetően a tatárjárás során elpusztult Zenta a 15. század közepéig virágzó mezővárossá fejlődött. 1506-ban kapta meg Zenta II. Ulászlótól a szabad királyi város rangját. 1542 végén azonban – Szeged elfoglalása után – a szegedi szandzsák, illetve náhiye egyik helyőrségként bevonták a török közigazgatásba. A túlélőknek csupán töredéke maradt itt. Ugyanekkor kezdődött meg a szerb migráció: a beköltöző szerbek kisegítő katonai szolgálatba szegődnek.

A következő évtizedekben a bácskai Tisza-vidék az újabb török hadjáratok felvonulási-visszavonulási területévé vált, ami bizonytalanná tette a megélhetést, így Zenta gazdasági-társadalmi élete is stagnált a másfél évszázados török hódoltság alatt. Ennek az állapotnak éppen Zenta közelében vetett véget a vegyes nemzetiségi összetételű osztrák had 1697-ben. A karlócai béke (1699) megkötése után Zenta is az újonnan megszervezett Tiszai határőrvidék része lett. Ekkor túlnyomórészt szerb határőrök lakták.

A 18. század közepén került sor a határőrvidék átszervezésére, amely során a szerbek tömegesen vándoroltak el, és helyükre nagy számban érkeztek magyarok és szlovákok, így a 18. század végéig teljesen megváltozott a település lakosságának etnikai-vallási összetétele is. 1751-ben Mária Terézia rendeletének köszönhetően Zenta kiváltságos mezőváros lett. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc véres zentai eseményei azonban nemcsak anyagi károkat okoztak, hanem hosszan tartó, traumákkal telített bizalmatlanságot is szítottak itt élő magyarok és szerbek között. A forradalmat követően viszont 1861-ben (vélegesen 1873-ban) Zenta rendezett tanácsot kapott, és így a Tisza-vidék legjelentősebb központja lett.

Zenta városiasodását és polgárosodását az első világháború, majd az azt követő általános gazdasági-társadalmi depresszió, valamint az új állam, az Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kedvezőtlen nemzetiségi és agrárpolitikája szakította meg. A 30-as évek derekán ennek ellenére gazdasági fellendülés volt tapasztalható.

A második világháború idején lejátszódó tragikus események azonban Zentát sem hagyták érintetlenül: áldozatul esett a zentai zsidóság, majd a háború után sok magyar is áldozatul esett a megtorlásoknak, s mindez negatív hatást gyakorolt az interetnikus kapcsolatok alakulására.

A háború utáni Jugoszlávia szocialista-tekintélyelvű visszasságai – mint részletesen látni fogjuk – alapvetően meghatározzák ma is a zentaiak életét.

Mindezt tovább traumatizálta, rontotta az 1990-es évek háborús légköre, több család elvándorlása is. Mindennek ellenére Zenta a vajdasági magyarság egyik művelődési központja maradt, és az etnikus arányok sem változtak meg jelentősen. A 2002-es népszámlálás szerint a városnak 20 302 lakosa van, ennek 78,12%-a magyar.⁷

Felsőhegy Zentától nyugatra, mintegy négy kilométerre fekszik a Zenta–Orom vasútvonaltól délre. Az újabb települések közé tartozik, mivel a török pusztítás után sokáig lakatlan terület volt. Telepesei főleg Dorozsmáról és Felső-Megyerről jöttek, szőlővel, gyümölcsfákkal ültették be a magaslatot. Éppen ezért először Felsőszőlőhegy volt a neve a helyi szájhagyomány szerint. Amikor a filoxéra kipusztította a szőlőt, a település neve is megrövidült, csak a Felsőhegy névalak maradt.

A kis számú szerb nemzetiségű lakos főleg a Kolónia nevű különálló településen él, melyet a Montenegrből ide költözött telepések építettek fel az állam támogatásával 1921-ben. A lakosok száma a 2002-es népszámlálás szerint 1889 (a magyarok százalékaránya: 97,14%).

Tornynos település Észak-Bácskában, a Zenta–Topolya közötti műút két oldalán terül el. Központja a Zenta–Topolya és a Tornynos–Szabadka közötti utak kereszteződésénél van. Magába foglalja Zenta község határának északnyugati részét, a Híres-sori, Slavniæ-sori és völgyparti, egykor sűrűn lakott és virágzó tanyavilágát, amely az utóbbi évtizedekben rohamosan elnéptelenedett. Nevét a szájhagyomány szerint a messze elnyúló síkságon már távolról látható, török dűlős előtti templomtornyáról kapta.

Tornynos neve az okiratokban 1479-ben tűnik fel először. A karlócai béke után szervezett határőrvidékbe tartozott Tornynos is. A tiszai határőrvidék felszámolása után, 1751-ben magyar nemesi rangot nyert szerb határtisztek (grancsárok) kaptak itt kúriákat.

A település infrastruktúrája a 19. század végén kezdett kiépülni párhuzamosan a helyi társadalom gazdasági megerősödésével. 1913-ban gazdakört is alakítottak. Ennek ellenére villamos áramot csupán 1952-ben kapott a falu, vízvezetékét pedig 1966–67-ben.

A legutóbbi, 2002. évi népszámlálási adatokat az 1991. évi állapottal összehasonlítva a következő képet kapjuk: 1991-ben 1908, míg 2002-ben 1766 lélek – magyarok és cigányok – lakott itt (a magyarok százalékaránya: 82,22%).

Kevi Zentától délnyugatra terül el kb. 25 km távolságra. A 16. századi iratokban Csongrád megyéhez tartozó településként szerepel, amely közel fekszik a Tiszához és Zentához. A török defterekben nem találkozunk Kevi névvel, feltételezhető, hogy teljesen elpusztult.

Kevi település is a múlt század végén kezdett gazdaságilag megerősödni, azonban erőteljesebb fellendülés csupán a második világháború után észlelhető. Villamos áramot is csak 1953-ban kap, a vízvezetékét pedig 1967–68-tól kezdték építeni. Lakosai földműveléssel foglalkoznak. A 2002-es népszámlálás adatai szerint számuk 887 (a magyarok százalékaránya: 96,96%).

⁷ Vö. *Zenta monográfiája*; www.kapocs.org

A múlt század negyvenes éveinek végén Vajdaság-szerte új települések létesülnek. Az egyik ilyen a Zentától (Topolya irányában) 14 kilométerre levő Bogaras. A 2002-es népszámlálás adatai szerint a lakosság lélekszáma 724 (a magyarok százalékaránya: 80,11%).

A község településeinek ismertetéséből kitűnik, hogy kutatott közösségeim életét alapvetően határozza meg a magyarsághoz való tartozás, hiszen mind a települések etnikai arányai, mind a történelmi tapasztalatok alapján a lakosság a magyarsághoz való tartozást evidenciaként éli meg. A magyarsághoz való tartozás meghatározza az általam kutatott régió közösségeinek interetnikus stratégiáit, identitásstruktúráit, illetve nemzeti kötődéseinek sajátosságait és ezzel együtt lokális kultúráit.

Egyik beszélgetőtársam így foglalta össze mindezt: *„Látod, ez itt, ez a Zenta itt tiszta magyar vidék Szerbiában. Ez mindenkinek világos, ezt a szerbek is tudják. Ezért is akartak itt mindig is megbontani minket.”*

Az interjúalanyom által említett „megbontás” magára Zenta község közigazgatási jellemzőire utal. A korábbi államformából, Jugoszláviából örökölt közigazgatási struktúra alapvető területi egysége ugyanis a község. A községhez tartozik egy város vagy nagyobb település és néhány közeli falu. A községeket magába foglaló nagyobb közigazgatási egység a körzet. A szerbiai körzetek kialakítása a két világháború közötti Jugoszláviában indult meg, s e gyakorlatot a szocialista Jugoszlávia is átvette. A körzetek kialakításánál az államhatalom etnikus stratégiái jelentették az elsődleges szempontot, ennek megfelelően Zenta többségi magyarlakta községét is (Magyarkanizsával és Adával együtt) a szerb többségű Kikindához csatolták, hogy megelőzzék egy esetleges magyar autonómia vagy másfajta erőteljesebb magyar érdekérvényesítő lokális mag kibontakozását, s így elkerüljék a későbbiekben a köztársasági képviselő-választási eredmények többségi szempontból negatívnak számító következményeit. Ennek következtében az intézményes és kulturális kapcsolatok is nehezebbé váltak a többségben magyarok által lakott kistérségek között. Egyik beszélgetőtársam a következőképpen értékelte mindezt: *„Mindent szétszabdaltak, amit szét lehetett rombolni, hogy egyáltalán a természetes kapcsolatok megszűnjenek.”*

Az alábbi példa is jól érzékelteti a törekvést, amelynek során az észak-bácskai, többségben magyarok által lakott községek egy kivételével külön szubrégiót próbáltak létrehozni a Vajdaságban. Zenta polgármestere így számolt be erről:

„A szerbiai önkormányzati törvény lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok valamiféle közösséget alkossanak, valamiféle társulást csináljanak bizonyos célért, vagy valamilyen feladatok ellátása érdekében lehet különféle társulásokat és egyesüléseket létrehozni az önkormányzatok közt, ezt a jogot megadja, még a miloševići időszak törvénye is megadta.

Mi meg akartuk csinálni ezért a kilenc önkormányzati együttműködésünket. Nemcsak Tisza-mente volt ez, hanem Szabadka, Kanizsa, Törökkanizsa, Topolya, Zenta, Csóka, Kishegy, Ada, Becse. Hogy mi csinálunk egy észak-vajdasági szubrégiót. Hogy már ilyen európai fogalmakban is gondolkodjunk. Most itt az egészben az volt a trükk, hogy ezt azért akartuk megcsinálni, mert a vajdasági ma-

gyar pártoknak régi elképzelése, hogy egyfajta nemzeti autonómiára is kell törekedni, területi autonómiára, nemcsak a személyi elvű autonómiára, hogy az egyén azt válassza meg és olyan nemzetiségűnek vallja magát, amilyennek akarja, mint egy normális polgári demokráciában, hanem legyen egy területi autonómiánk is a tartományi autonómián belül. Tehát a Tisza mentén a szubrégiós ötletünk.

Attól lett volna ez szubrégió, hogy azt mondják, azt mondták, hogy valójában a Vajdaság az eurórégiókon belül a Duna–Körös–Maros–Tisza mente. Ennek a régiónak a Vajdaság az egy része, a résznek a része meg csak legyen egy szubrégió, amelynek van egy bizonyos összetartozása. Ennek a térségnek gazdasági és egyéb összetartozásai is vannak, van egy nemzeti összetartó ereje is, magyar többségű ez a körzet. Ezt ezeregy felől, ezerféleképp tépték és támadták. Erről nagy viták voltak. A szerb sajtó mindig úgy magyarázta a legegyszerűbben, hogy általában azok támadják ezt a szubrégiós elképzelést, és azok támadnak minden kisebbségi autonómiai törekvést, akiknek maguknak a lelkiismeretük nem tiszta. Mert azok a pártok, azok a szervezetek, akik az autonómiának ilyen formáit támadták, azoknak általában az volt a legnagyobb gondjuk, hogy amikor ők szerb autonóm körzetekről beszélnek, sosem azt értették alatta. Mert itt arról volt szó, hogy amikor ők autonómiát mondtak, nem azt gondoltak. Se a szerb krajínak létrehozásánál, se a boszniai Szerb Köztársaság esetében. Mert végül is sikeresen zárult az egész akció. Annyira sikeresen, hogy utána még Koštunica, a koszovói szerb önkormányzatok nemzeti alapú tömörülésén is gondolkodtak.

Mégsem lett belőle igazán semmi, mert a politikai akarat nem diktálta úgy. Szabadkán a képviselő-testület elvetette az ötletet. Topolyán nem is tűzték napirendre. Volt egy-két jó kezdeményezésünk, ami sikerrel járt, ami a legszebb viszont, hogy Törökkanizsa, ahol a magyarság egyharmada a lakosságnak, ott a demokrata párti önkormányzat egyértelműen azt mondta, hogy támogatja az ötletet, és együtt akar működni. Megcsináltuk az önkormányzatok komputerhálózatait, minden önkormányzatot fölszereltünk, és megpróbáltuk egymással kompatibilissé tenni. De ez sem dolgozik, mert egész Szerbiában nincs meg az ilyen hálózat. Állítom, hogy az önkormányzatok legalább negyede mai napig e-mail cím nélkül dolgozik. Nincs számítógépes elérhetősége. Mai napig a minisztériumoktól faxon kapunk meg mindent. Itt még ezért balkáni dolgok üzemelnek. Viszont nekünk itt Vajdaságban nagy előny, hogy mi mindig másfelé kacsingattunk, tehát európaibb része voltunk mi a Balkánnak. Minálunk mindig jobban álltak a dolgok, mint másutt. Néha úgy röstelltem is emiatt magam, mert Zenta és Kanizsa volt az adófizetői fegyelem tekintetében az első Szerbiában. Ezt elemezgetve rájöttem, hogy itt egy nagy baj van. Itt nálunk a török 150 évig itt volt, de a Balkánon 500 évig. És ami az államtól származik, az jó nem lehet. Ez a felfogás a mai napig be van ivódva. És ahol tudom, ott csapjam be a saját államomat. Itt pedig az állampolgár azt várja el, ami a Monarchiában normális volt, ha én mindennek eleget teszek, akkor engem a saját államom megfelelően segítsen.”

Az elmondottakból láthatjuk, hogy az Európai Unió intézményrendszerei, működési mechanizmusai hatással vannak a vajdasági magyar önkormányzati intézmények stratégiáira, útkereséseire is. Mindez megfelel az itt élők identitáskategóriáinak is, miszerint – ahogy beszélgetőtársam fogalmazott – „mi

mindig az európaibb része voltunk a Balkánnak”. Az idézett interjúrészlet azonban az itt élők szociokulturális környezetének kettős kontextusára is utal. Ugyanis míg a Tisza mentén élő, Törökkanizsa kivételével, magyar többségű önkormányzatok eurokonform szubrégió megalkotására, sajátos területi autonómia kialakítására törekedtek – kiegyenlítve a meglevő közigazgatási struktúra igazságtalanságait és fékező hatásait –, addig a többség felől „*támadták és tépték*”, s végül ellehetetlenítették ezt a próbálkozást. S mindennek komplex voltára utal, hogy nem a többség vagy az állam tiltotta meg e kezdeményezés létrejöttét, hanem egyes magyar többségű önkormányzatok zárkóztak el a megvalósítás véghezvitelétől. Mindez pedig Zenta „*tiszta magyar*” presztízsét tudatosította az itt élők körében, hiszen – ahogy egyik interjúalanya fogalmazott az eset kapcsán – „*megint megmutatkozott, ki vállalja föl a magyarságot, és kire lehet itt a magyar jövőt építeni*”. A fenti kontextusok meghatározzák Zenta község magyarságának jelen és jövőbeli helyzetét:

„*A nagy balkán egyenlősdiben oda jutottunk, hogy ott, ahol éppen a fülkük botját nem mozdítják, sőt, ott vágnak át mindenkit, ahol tudnak, az a térség is ugyanolyan elbírálásban részesül, mint mi. Sőt, mi még fejlett régiónak vagyunk tekintve, és emiatt még hátrányos helyzetünk van. Tehát egy dél-szerbiai sokkal nagyobb előnyöket élvez, ott akár egy 70–80%-os állami támogatásra is jogosult, míg nálunk 20–30%. Ezek az arányok azok, amelyek az embert elkészerítik és elkedvetlenítik. Mondjuk, egy államvezetés szintjén el tudom fogadni azt, hogy egységében tekintjük az egész országunkat. De ha az állampolgár eleget tesz állampolgári kötelezettségének, azt kellene értékelni. Itt a legnagyobb gond, hogy nem a nyugat-európai hazafiság fogalma dominál, ahol nem az számít, hogy kinek mekkora a szája, mekkora hülyeségeket tud mondani, és mekkora mellénnyel veri a mellét, hogy ő micsoda hazafi, hanem, hogy ki hogyan tesz eleget az adófizetői kötelezettségének. Ezeket általában el szokták hallgatni, felejtetni, és nem veszik figyelembe.*

Most a mi kis szubrégióinkra visszatérjek, ne filozofáljak annyit, a lényeg az, hogy a kis szubrégióinkba pedig volt néhány projektünk, sőt van is projektünk. Regionális szeméttelépben gondolkodtunk és gondolkodunk még mindig.

A kapcsolatok is megmaradtak. Ez úgy néz ki, hogy papírforma szerint nincs aláírt együttműködésünk, de Kanizsa elsőként fogadta el ezt a kezdeményezést. Zenta, Becse, Csóka, Törökkanizsa, Kishegyes, tehát heten elfogadtuk a kilencből.

Mi összejárunk. Van egy magyar körzeti önkormányzatiságnak nevezett kis fórumunk, havonta egyszer összeülünk, és ott megvitatjuk közös ügyeinket. Ebbe sok minden belefér. A tanyaszínházról a regionális szeméttelép kidolgozásáig. Vagy épp, hogy a Durindó és Gyöngyösbokréta mégiscsak nemzeti közügyünk, és akkor ezekről közösen gondolkodjunk, hogy hogyan miképp is csináljuk, hogy ez reprezentáljon.

Csak az a baj, hogy itt az önkormányzathatárok furcsán lettek meghúzva. A Tisza mente elég homogén magyarlakta rész, de Szabadka sem elhanyagolható. Mi ezért igyekszünk mindig Szabadkába és Közép-Bácskát is belevéve gondolkodni, mert ha mi még elkezdünk ezen a kis térségünkön, tehát ezt az ún. észak-vajdasági részt nem szabad még további részekre szabdalni, tehát nem lenne szerencsés ezt az észak-vajdasági kis részünket tovább szabdalni, mert ez itt tömbmagyarságnak

számít. Függetlenül attól, hogy Szabadkán 38–40% csak a magyarság, Szabadkát még mindig a tömbmagyarság központjának tekintjük, de azzal, ha mi is odacsatlakozunk, tehát így mindenestül tudunk mi dominálni. Most akarva, nem akarva, hogyha az ember nagyon borúlátó, akkor be kell látni, hogy Újvidéken már régóta nincsen már magyar többség. Kikindán szinte sose nem is volt magyar többség. Ott van akkor még nekünk Zombor, ahol megint csak rosszul állunk, és Szabadka. Ezek a települések behatárolják az általunk lakott vidéket, és jól körül is fognak bennünket, és szép lassan úgy fel fogunk morzsolódní, hogy tényleg Zenta még húzhatja talán 50 évig mint magyar település, hacsak az Európai Unió be nem köszönt. Vagy rá nem telepszik az Európai Unió Szerbiára, mert Szerbia oda nem fogja magát bevonszolni.”

Zenta tehát – a község vezetője által a regionális-politikai életben is vállalt módon – egyik bázisa a vajdasági „tömbmagyarság” mikrotársadalmának. Ezért a fent említett szubrégiós struktúrát is igyekszik életben tartani a többi „magyar körzeti önkormányzatiság” havi fórumán részt vevő és tapasztalataikat kicserélő közösségekkel. E közösségek és így Zenta magyarságának a jövője is csupán egy nagyobb, összefüggő észak-vajdasági „összetartásban” képzelhető el hosszú távon, hiszen még Zenta is legfeljebb „öven évig húzhatja” a jelenlegi állapotok fennmaradásával. Tanulságos látni, hogy az idézett polgármester ezeknek az állapotoknak megváltozását is az Európai Unió segítségétől várja, ahová – ahogy az imént is olvashattuk, s ahogy egy másik beszélgetőtársam is megfogalmazta – „mentalitásában és kultúrájában is mindig tartozunk”.

Az utolsóként idézett borúlátó megjegyzéseket támasztja alá a közigazgatási intézményrendszer állami megteremtésének a hatása a magyar kulturális rendszerek életére is. Erre mutat az államilag konstruált közösségi felépítés és a hagyományos etnikus struktúrák különbsége a mindennapok kulturális gyakorlatában. A Tisza mentén élő katolikus magyarság tradicionális egyházi szervezeti felépítése például nem felel meg a világi közigazgatási rendszernek.

Mint korábbi könyvemben is rámutattam, a katolikusságnak meghatározó a szerepe a helyi magyarság életében és identitásában (Papp 2003a). A hagyományos egyházi intézményrendszer és az államilag létrehozott új szervezeti egységek újabb példáját jelenti a korábban bemutatott „megbontási” szándéknak.

Így látja mindezt az egyik egyházi vezető a községben:

„Tehát a közigazgatás és az egyházi rendszer eltér egymástól olyan módon, hogy a szabadkai egyházmegye fel van osztva esperesi területekre. Van a Tisza menti főesperesi terület és a Duna menti településeknek a beosztása. 6-8 plébánia tartozik egy esperesi kerülethez, és ott a papság, annak a plébániának a papsága, hahavonta kötelezőleg találkozik.

Most a Zenta községhez tartozó Zenta és Kevi alakít egy esperesi kerületet. És habár Tornyos közigazgatásilag Zentához tartozik, de viszont esperesi kerületileg van Csantavér, Tornyos, Gunaras, Kavilló, Kishegyes, Topolya. Meg van ez bontva, de ugyanígy az életünk is így ment.

Nem is volt szabad, hogy a templomba is énekeljük. [...] van egy imakönyvünk, amit a bánsági püspök adott ki, át kellett írni az éneket, Boldogasszony

anyánk és Magyarországról édes hazánkról, azt abba nem lehetett úgy, át kellett írni. Tehát a magyar mint olyan, az ki lett hagyva. Az »árva magyarok«, az is el lett tusolva, az sem volt kedves annak az idősebb nemzedéknek, akik énekeltek eredeti formában, a fiatalabbak még nem is ismerték. Viszont ma jobban-jobban bekapcsolódtak, élve azzal, hogy az is a miénk. Vagy az, hogy »áldd meg Isten a magyart« – volt olyan eset, hogy itt a templomban is ilyen vegyes ünneplés volt. Ugyanakkor ne értsd félre, a többitől nem akarjuk elvonni se a Jóisten áldását, se az ő nemzeti hovatartozását vagy önérzetét, hanem azt is becsben tartjuk.»

Láthatjuk mindebből, az egyház és a lokális intézményi eltérések hatása ugyanolyan megítélés alá kerül, mint a vallási élet magyar jegyeinek, jelentéseinek negligálása. Emellett azonban azt is láthatjuk, hogy az esperesség belső élete folyamatosan működik a helyi magyarság életében. Láthattuk továbbá, hogy a meg nem valósult szubrégio önkormányzatainak havi rendszerességű tapasztalatcseréi mellett az egyházi élet plébániái is ugyanilyen rendszerességgel találkoznak évtizedek óta.

Mindkét példa arra a sajátos jelenségre mutat rá, miszerint az állami-közigazgatási struktúrákkal párhuzamosan működnek, élnek a tradicionális, kulturális, etnikus alapon létrejövő intézmények. Mint a kutatás későbbi feldolgozásából ki fog derülni, ugyanez a helyzet a művelődés, a gazdaság, az iskoláztatás és a kultúra szimbolikus, rituális jelenségek köreiből is. S bár ez az állapot – lényegét tekintve – immár évtizedek óta tart, hosszú távú jövője elképzelhetetlennek tűnik.

Az elmondottak alapján felmerül a kérdés, hogyan épül fel, hogyan szerveződik Zenta község élete a bemutatott sajátos kontextus által meghatározott mindennapok világában?

A község politikai vezetője így beszél e kérdésről:

„A községi rendszert az első világháborútól nálunk így találták ki. A vajdasági magyar terminológia ezt községnek nevezi, valójában egy kis járásnyi terület. Zenta specifikus helyzetben van a többi helységhez képest, a többi önkormányzathoz képest a környezetünkben. Mert nálunk maga a város 20 000 lakossal bír; míg az összes, mind a négy kistérségünk, öttel se. Tehát ebből a szempontból tényleg központja vagyunk ennek a kistérségnek. Egész más a helyzet mondjuk Kanizsán, ahol két majdnem hasonló nagyságú település van, mint Horgos és Kanizsa. Mind a kettő 10–15 000 lakos körüli település, és a szórványban majdnem megint van 10 000 lakos. Nálunk ez egyszerűbb, nálunk mindenféleképpen ez egy központosított rendszert jelent. Létrehoztuk 2000-től a helyi közösségeket. Helyi közösségek gyakorlatilag azok a települési önkormányzatok, amelyek a helyi tervezés és szervezés szintjét jelentik. Igazán ők döntenek el, hogy helyben mely utcákat, miként, hogy csinálják. Hogy organizálnak, hogy fejlesztik az infrastruktúrát. Mi pedig központilag osztjuk le erre az eszközök hányadát, vagy van nekik saját jövedelmük, helyi adójuk, helyi járuléka, amelyből ők fejleszteni tudnak. Most, ha megnézzük, akkor ebben dönthetnek. Az önkormányzati választások viszont a község szintjén, tehát a járás szintjén zajlanak. Én úgy érzem, hogy ez jó abból a szempontból, hogy az önkormányzatnak kutya kötelessége, a mindenkor önkormányzatnak minden települését eltartani és megtartani, és mindenütt egy kicsit fejleszteni

ni. Más szempontból viszont ez nagyon rossz, mert egy bogarasinak vagy tor-nyosinak vagy kevinek esélye sincs arra, hogy itt az önkormányba igazán labdába rúgjon, és itt valamit csináljon. Tehát mindenféleképp itt egyfajta fölülről diktált leosztás van. Ezért mondom, más településeken, ahol a sok faluban is annyian laknak, mint magában a településen, vagy van még egy település, amelyikben megint csak sokan laknak, ott mindjárt más a leosztás. Itt a kicsik inkább föltekintenek, és ők sokat várnának tőlünk. A másik baj viszont az, hogyha a zentaiakat kérdezem meg, ők meg amiatt kajabálnak, hogy miért költjük mi a zentaiak pénzét ki a falura. Van itt egy oda-vissza dobálódzás, de ez nem annyira kifejezett, mert ha megnézzük a falusi lakosság arányát az össz-kisjárslakosságra, akkor tényleg 1/5-e az összlakosságnak. Tehát 4/5-e csak városlakos, és a város az, aki ennek az irányítását végzi. Ha a zentai történelmi sérelmeket nézzük, akkor Zenta körül van véve olyan településekkel, amelyeknek az előneve Zentára utal. Ott van Zentagunaras, amely most Topolyához lett csatolva. Ott van például Oromhegyes, amelynek szerb neve Szentányszki Tresnyevác, tehát »zentai cseresznyés«. Aztán ott van Csantavér előtt még egy település, amelynek az volt a régi neve, hogy Zentaórs. Tehát, ha megnézzük, akkor a mi kis zentai járásunk sokkal nagyobb volt.”

Az elmondottakból láthatjuk, hogy Zenta község a közigazgatási meghatározások által területi nagyságából is veszített. Ennek is köszönhetően Zenta „specifikus” volta, amelynek alapján Zenta városának dominanciája alapvetően határozza meg a község életét. A városi politizálásnak így egyaránt felelőssége a község életének szervezése és e kistérség érdekvédelmének, fejlesztésének kimunkálása, képviselete.

A nagy többségben magyarok által lakott kistérségnek tehát egyaránt meg kell küzdenie a múltból átöröklött közigazgatási hátrányokkal, a saját kultúra és társadalom „szétbomlásztására” irányuló törekvésekkel, valamint a kisebbségi létből és a közelmúlt háborús és félháborús helyzetéből következő negatív lélektani és demográfiai összetevőkkel.⁸

Ezekkel a tendenciákkal szemben segítséget az itt élők elsősorban az Európai Uniótól várnak, mivel úgy érzik, a jelenlegi állapotok még a „tisza magyar” községnek tartott Zenta életében is legfeljebb néhány évtizedig tehetik lehetővé a magyarság megmaradását. A pozitív változásokra azonban megvannak az alapok. A Tisza menti önkormányzatok folyamatos kapcsolatai, a tradicionális-kulturális intézményrendszerek összetartása, a szimbolikus-rituális élet identitáselmélyítő tartalmi, az etnikus identitás- és mentalitáskategóriák kollektív konszenzusai⁹ egyaránt lehetővé teszik a magyar mikrotársadalmak megerősödését. Minderre a jelenlegi állami, demokratizálódási folyamatok is reális lehetőséget nyújtanak, ugyanakkor mindez nem képzelhető el az anyarszági nemzetpolitika értő támogatása nélkül. A bevezetőben említett kutatásunk s ennek részeként jelen írás célja is, hogy hozzájáruljon mindehhez.

⁸ A. Gergely 1997; Losoncz 2002; Papp 2003b.

⁹ Papp 2002, 2003a.

Felhasznált irodalom

- A. Gergely András 1997. *Kisebbségek és integráció*. Budapest, MTAPTI Etnoregionális Kutatóközpont.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest, Osiris – Forum – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Hegedűs Antal 2000. A Vajdaság története 1944-ig. In *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Budapest, Ceba Kiadó, 601–605.
- Hódi Sándor 1989. A pszichózisok és öngyilkosságok területi és etnikai megoszlása a Vajdaságban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 6, 547–566.
- Kósa László – Filep Antal 1983. *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Losonczi Alpár 2002. *Európa-dimenziók*. Újvidék, Forum.
- Mirnic Károly 1990. Magyarok Jugoszláviában a számok tükrében. In *Magyar Szó: tematikus különszám (Magyarok Vajdaságban)*, 20.
- Papp Richárd 2002. Ritus és nemzet. *Létiünk*, 2, 37–50. www.mtaki.hu.
- Papp Richárd 2003a. *Etnikus vallások a Vajdaságban?* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör.
- Papp Richárd 2003b. Balkán és nemzet. *Pro Minoritatae* (3).
- Zenta monográfiája I. 2000. Zenta, Dudás Gyula Múzeum – Levéltárbarátok köre. www.htmh.hu
- www.kapocs.org

SUMMARY

A “pure Hungarian area in Serbia”

My research focused on Senta township within the scope of *A Kárpát-medence magyar lakta települései és régiói* NKFP research of the Minority Studies Institute of the Hungarian Academy of Sciences. During my research I observed the “institution levels”: the types of institutions that exist. The interviewees were the leaders of the local government, and of the cultural, educational, and religious institutions. The population of the region of Senta consists mainly of Hungarians. The life of the township is influenced by the administrative disadvantages, the ambition of past decades of “dissolving” local culture and society, and by the negative psychological and demographic components which were caused by minority status and the warlike, half-warlike situation. But there is a basis for positive changes also. The continuous co-operation between local governments of the Tisza region and institutions of tradition and culture, the symbolic-ritual life that deepens identity, the consequences of ethnic identity, and collective categories of mentality all foster Hungarian microsocieties. The present government opens up a new prospect to processes of democratisation, but it cannot be realised without the support of the motherland.

Szlavónia

A SZLAVÓNIAI MAGYAR SZÓRVÁNYOK

Sebők László

Az alábbi összeállításban a horvátországi magyaroknak csak egy részéről, a szórványkörülmények között élő szlavóniakról fogunk beszámolni. Ezt a szűkítést – a terjedelmi korlátok mellett – különösen az indokolja, hogy a szlavóniai magyar szórványok sorsa olyan általános tanulságokat és párhuzamos analógiákat vet fel, amelyek a többi határon túli magyar közösségeket illetően is fontosak lehetnek. Ezek közül a horvátországi magyarság az egyetlen olyan csoport, amelyiknek nagyobb része nem teljesen tekinthető őshonosnak, miután a 19. század végi gyökek erre csak részben predesztinálják, továbbá a (burgenlandiakhoz hasonlóan) az itteni magyarok túlnyomó többsége eredendően szórványkörülmények között élt, ma pedig ez a tendencia alapvetővé vált.

A horvátok a 7. században keletről vándoroltak erre a vidékre, országuk ekkor még a Dalmát-tengerpart északi részén és a későbbi Bosznia területén terült el. Az akkori Szlavónia (a későbbi Zágráb, Varasd és Kőrös megyék területe) pedig a Német-római Birodalomhoz tartozott, és szlovének (karantánok) lakták. Szlavóniát Szent László király elfoglalta 1082–85-ben, majd beolvasztotta országába – bár különálló részként királyi hercegek s később bánok kormányozták. László 1090-ben foglalta el Horvátországot (a horvát királyi trón a magyar királyi családra szállt), s Könyves Kálmán (1102) óta a magyar királyok viselték a horvát királyi címet is. A törökök elől menekülő horvátok a 15. század végétől kezdték kiterjeszteni országuk nevét Szlavónia területére is. A törökök Horvátországnak és Szlavóniának csak a keleti felét szállták meg, de a hódoltság megszűnése után a terület nagy része katonai igazgatás alá került. A Dráva–Száva közti négy megyét (Valkót, Verőcét, Pozsegát és Szerémet) Mária Terézia rendelte a bán alá, de követei 1848-ig még a magyar országgyűlésen is részt vettek. (Ezt a vidéket ekkor kezdték előbb Alsó-Szlavóniának, majd csak Szlavóniának nevezni, mert a régi Felső-Szlavónia ekkorra teljesen elhorvátosodott.) A kiegyezés után rendeződött egyértelműen Horvát-Szlavónia közjogi helyzete: az Osztrák–Magyar Monarchián belül Magyarország társországa lett, jelentős autonóm jogokkal. A továbbiakban Szlavóniát a Varasd–Eszék közötti Dráva és Száva által határolt területtel azonosítjuk.

Az adatok kiértékelésénél a számos területváltozás bizonyos nehézségeket okoz, ezért mindig szükséges hangsúlyoznunk, hogy a konkrét adatok az akkori vagy a mai Horvátország területére vonatkoznak. A települések esetében is léteznek problémák: a régi – 1914 előtti – horvátországi közigazgatásban az

adóközség volt az az egység, amely az 1918 utáni délszláv községekkel általában összehasonlítható volt. Az 1950-es években kialakított településrendszer a régebbiekkel már teljes egészében összevethetetté vált, gyakorlatilag a tanyák, majorok is önálló település státusba kerültek, számuk (Horvátországban) összesen 7 ezer körüli volt. A helyzet tovább bonyolódott, amikor 1996-ban teljesen új közigazgatási rendszert vezettek be Horvátországban: a megyerendszert, ahol a megye (upanija) két alkotóeleme a város és a község lett. Utóbbiakat – egyébként logikus szakmai érvek alapján – azonban úgy alakították ki, hogy területi előzményeik nem voltak, ezért az összehasonlíthatóság csak a jelenlegi egységekre aggregált régebbi településenkénti adatok felhasználásával lehetséges.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1880–1910 között végrehajtott népszámlálások¹ azonos módszerrel készültek: a lakosság anyanyelvét és vallását kérdezték, és az adatsorokat községsorosan publikálták.² A környező országok által sokszor támadott, 1910. évi népszámlálás kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy Horvátországban ezeknél a népszámlálásoknál a kérdezőbiztosok horvátok voltak, s a teljes feldolgozást a Zágrábi Statisztikai Hivatalban végezték, így a magyar anyanyelvűekre vonatkozó adatok szándékos torzítást bizonyosan nem tartalmazhattak.³ Ezeknél a népszámlálásoknál egyébként külön anyanyelvűekként szerepeltek a szerbek és a horvátok.

A betelepülést és a magyarság gyors térhódítását az alábbi táblázat⁴ mutatja meg a legjobban (adatok ezer főben):

1. táblázat

A horvátországi magyarok nyelvi jellemzői, 1880–1910

Év	Magyar anyanyelvű	Magyarul is beszélő nem magyar	Magyarországon született
1880	41 417	21 559	82 864
1890	64 794	34 215	113 179
1900	90 180	47 421	130 917
1910	103 405	64 198	133 482

Ez a táblázat igen sokat elmond az akkori viszonyokról.

Egyrészt egyértelműen látszik, hogy a magyar betelepülés csúcsidezőszaka az 1890-es években lezárult, ettől kezdve a magyarországi születésűek száma lé-

¹ Az 1880. évi népszámlálásnál a beszélni nem tudó gyermekek anyanyelvét nem mutatták ki, de általános gyakorlattá vált, hogy az ilyen gyermekek számát a különféle anyanyelvűek között szétosztották.

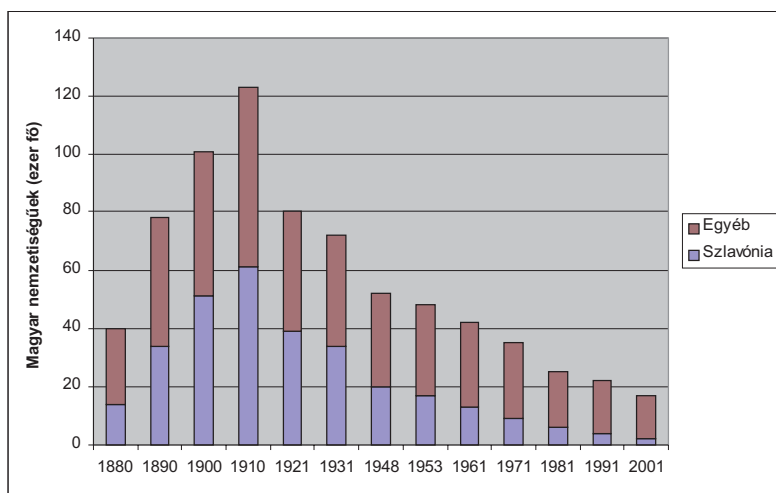
² A magyar népszámlálási statisztika egyik fontos problémája volt, hogy a zsidók és cigányok megoszlottak a különféle anyanyelvűek között – ez azonban a Horvátországhoz került területek esetében a zsidók és a cigányok alacsony száma miatt nem okozott nehézséget az adatok kiértékelése során.

³ Teljesen más probléma, hogy az akkori politikai (nemzetiségi) légkörben a teljesen kétnyelvű horvátok közül hányan vallhatták magukat magyarnak.

⁴ Katus László összeállítása, a népszámlálások alapján. Vö. *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. Budapest, 1994, Teleki László Alapítvány, 36.

nyegesen nem változott, másrészt a magyar anyanyelvűek 1890–1910 közötti másfélszeres gyarapodásának fő oka egyértelműen az asszimiláció, a nem magyarok magyar nyelvtudásának gyarapodása is ezt mutatja. Ennek nagyságát – a fenti adatsorok alapján csak ebben a két évtizedben – legalább 15 ezer, de inkább 20 ezer fő körültre becsülhetjük. Mivel azonban a magyarság irányába ható asszimiláció valószínűleg 1890 előtt is jelentkezett, a magyarság asszimilációs nyereségét 1870–1910 között 20–30 ezer fő közöttinek feltételezhetjük.

E két jelenséget azért fontos kiemelni, mert az 1918 utáni drámai mértékű – a mai területen 1921-ig 43 ezer fős – magyarságfogyásnak nyilvánvalóan egyik fontos összetevője lehetett a reasszimiláció. Bognár András szerint a horvátországi magyarok trianoni migrációs vesztesége mintegy 30 ezer fő lehetett: 22 371 Horvátország-Szlavóniából, 2222 Fiuméből és becslése szerint a Muraközből és Dél-Baranyából kb. 6000 fő. Véleményünk szerint ez utóbbi számadatot némiképpen túlbecsülték, mert a magyarság teljes fogyása volt csaknem ennyi; ezeken a területeken az impériumváltást követő – gyakran csak virtuális – identitásváltás nyilván szintén jelentős tényezőként volt jelen a magyarság lélekszámcsökkenésében. A teljes Horvátországra vonatkozó adatból pedig le kellene vonni a később Vajdasághoz és Szerbiához került területekről kivándoroltak és kiutasítottak számát. A horvátországi magyarok összes migrációs és világháborús vesztesége ugyanakkor valóban megközelíthette a 30 ezer főt. Tudjuk azt is, hogy a tengerentúlra irányuló kivándorlásban is arányuknál jóval nagyobb mértékben vettek részt a jugoszláviai és ezen belül a horvátországi magyarok, ez a számérték azonban teljes egészében megbecsülhetetlen. A magyarok reasszimilációs vesztesége a 20. század első felében azonban így is számottevő, valószínűleg legalább 15–20 ezer főnyi lehetett.

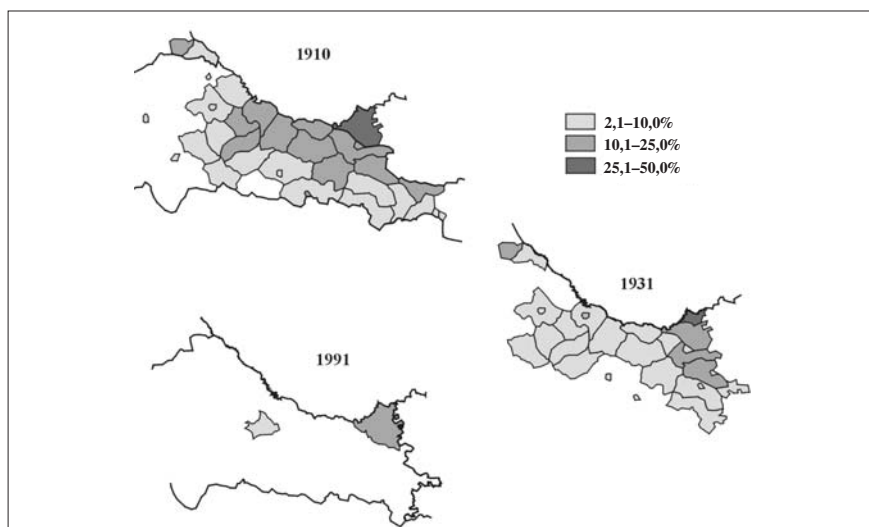
1. ábra
A horvátországi magyarok számának alakulása 1880–2001 között

A két világháború közötti délszláv népszámlálásokat 1921-ben és 1931-ben hajtották végre: anyanyelvre és vallásra kérdeztek, s az adatokat községsorosan is publikálták.⁵

Az 1961–1991 közötti jugoszlávai népszámlálások alkalmával nemzetiségi (valamint néha anyanyelvi) adatokat publikáltak. A horvátországi s ezen belül a szlavóniai magyarok számának alakulását az előző oldalon levő grafikon mutatja.

A SZLAVÓNIAI MAGYAROK TELEPÜLÉSTERÜLETE, SZÓRVÁNYOSODÁS

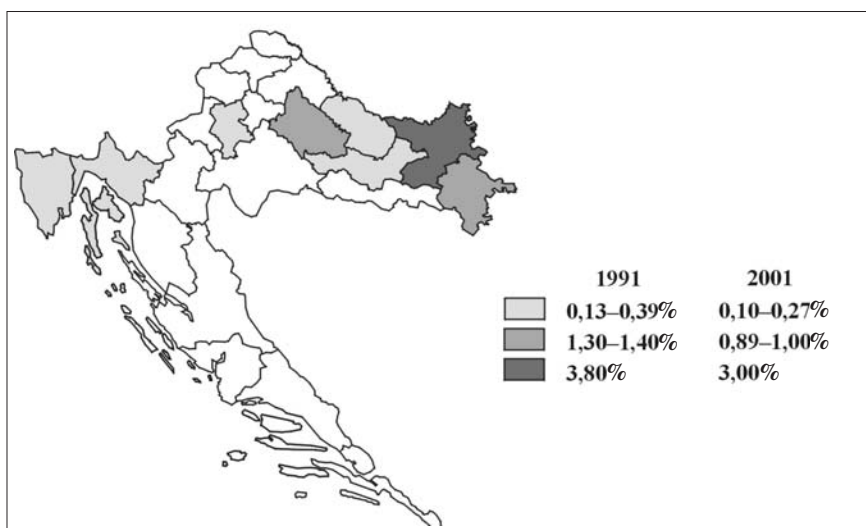
A magyarok településterületének vizsgálatát megnehezíti, hogy a 2002-es népszámlálás nemzetiségi adatait – személyiségi jogokra (!) hivatkozva –, csak az új községek (municipiumok) bontásában publikálták, s ezek az aggregált adatok a településenkénti elemzést nem teszik lehetővé. Kénytelenek voltunk ezért az 1991-es falvankénti adatsorokra támaszkodni. A sajátos körülmények miatt érdemes az utolsó mintegy száz év viszonylatában áttekinteni az itteni magyarok sorsának alakulását.

2. ábra

A magyarok arányának alakulása Horvátországban

⁵ Meglehetősen vitatható volt, hogy az 1921-es népszámlálás alkalmával politikai okokból a szerbek és horvátok csak összevontan [szerb-horvátok] szerepeltek, de ezen is túltettek a következő, 1931. évi népszámláláskor, amikor csak összevont délszláv anyanyelvű kategóriában közölték – a gyakorlatban több mint fél évszázados késéssel – a járási adatsorokat.

3. ábra
A magyarok aránya az új megyei beosztás szerint

A török hódoltság alatt a horvátországi magyarok nagy része elpusztult, s helyükre horvátok és szerbek települtek be. A törökök Horvátországnak és Szlavóniának csak a keleti felét szállták meg, de a hódoltság megszűnése után Horvátország nagy része katonai igazgatás alá került. A kiegyezés (1867) után rendeződött egyértelműen Horvát-Szlavónia közjogi helyzete, mert a határőrvidéket ekkor számolták fel, s 1886-ban bevezették a megyerendszert (polgári közigazgatást). A múlt század elején őshonos (Árpád-kori eredetű) magyarok jelentős számban csak Kelet-Szlavóniában (a Szerémségben) éltek, Eszéken és a Vuka-folyó vidékén, főleg Kórógyon, Harasztin, Szentlászlón és Rétfalun.

A határőrvidék felszámolása után azonban a határőrök (grancsárok) földjeit dél-magyarországi magyar parasztok vásárolták fel igen olcsón, a magyarországi áraknak mintegy 5–10%-áért. A betelepülés mértékét mutatja, hogy míg Fényes Elek 1840-ben a horvátországi magyarok számát 5 ezerre tette, számuk 1910-re 106 ezerre nőtt. Nagyobb részük 1870–90 között telepedett le négy fő területen: Szerém megye keleti (ma a Vajdasághoz tartozó) részén és Vukovár környékén főleg bácskaiak, Verőce megyében Eszék környékén és a Dráva mentén elsősorban somogyiak és baranyaiak, Pozsega megyében a nyugati (daruvári, pakráci, novszkai) járásokban, Belovár megyében a középső és keleti részen dél-dunántúliak és vasiak.

Horvátország-Szlavónia a Magyar Királyság társországa volt; a megyei és járási székhelyeken, valamint a városokban mindenhol számottevő magyarság, elsősorban értelmiségiek és kereskedők, MÁV- és egyéb állami alkalmazottak éltek. (A Szávától délre például az 1910-ben itt összeírt 7695 magyarból 4028 Zágrábban, 320 pedig Károlyvároson élt.) A magyarok adták az akkori

horvátországi közlekedésben dolgozók több mint negyedét (mintegy 11 ezer főt), de kismértékben felülreprezentáltak voltak az iparban, kereskedelemben és a véderőknél is.

A horvátországi magyarság nagy része eredendően szórványokban élt, asszimilációjuk már az első világháború előtt is erőteljes volt. A Julián Egyesület, a MÁV és a reformátusok 1914-ben még 82 iskolában folytattak magyar nyelvű oktatást mintegy 12 ezer tanulóval. Az impériumváltozást követően az összes Julián- és MÁV-iskolát államosították, így a két világháború között a horvátországi magyaroknak nem maradt egyetlen magyar tannyelvű elemi iskolai tagozata sem.

A mai Horvátország területén 1910-ben 208 településen⁶ élt száznál több magyar; számuk összesen 70 ezer volt. 1921-re az ekkora magyarságú települések száma 108-ra csökkent, 52 ezer magyarral. A magyar népesség fogyása ekkor még területileg viszonylag egyenletes volt, talán kevésbé erőteljes a Szerémségben. A továbbiakban a fogyás már kisebb ütemű volt, de területileg eltérő mértékű volt.

Nyugat-Szlavóniában Belovár és Pakrác között még számos településen laktak magyarok, öt kommuna területén összesen 26 településen vannak 20-nál többen.⁷ Ugyanakkor legnagyobb településeik magyar lakosainak száma is 180 alatt marad. Az itteni, nagyon elzártan élő magyarság asszimilációja már az 1930-as évekre kimutathatóvá vált, ezt Angeli András⁸ szociográfiai jelentéseiben részletesen leírta: „Daruváron Jenschke tanító szerint kb. 320 magyar él, ezek azonban teljesen szerte szóródtak a városban. Magyar szempontból teljesen elveszítettnek tekinthetők. A beolvadási folyamat a legrövidebb időn belül be fog fejeződni. [...] Magában Belovár városában 200–250 magyar él. Ezek közül azonban öntudatosan csak egy-két család vallja magát magyarnak. A beolvadás itt még sokkal szembeötlőbb, mint Daruváron.” Ezek után még az is meglepő, hogy 1991-ben a két településen 118, illetve 148 fő vallotta magát magyarnak. (Belovár város 118 magyarja egyébként 27 ezres délszláv közösségben él – magyar nyelvű oktatás nélkül.) Angeli – néhány falut leszámítva – semmivel sem adott biztatóbb képet a többi nyugat-szlavóniai településről sem. Számos helyen megemlítette, hogy a magyarok lehetőség szerint elmenekültek horvát falvakba, mert a szerbekkel nem férnek össze – a horvátokkal viszont meglehetősen jól megvannak. Sok faluban a magyarok öregek, kevés gyerek van és sok az egyke. Angeli adatai megbízhatónak tűnnek és jól szembeállíthatók a népszámlálási adatokkal. (Az 1939–41-es adatok származnak Angelitől.)

⁶ Adóközségek szintjén vizsgáltunk 1910-re.

⁷ Az 1981-es népszámlálás szerint kommunánként az ilyen települések száma: Belovár 6, Grubisno Polje 6, Garesnica 4, Daruvar 6, Pakrac 4.

⁸ Angeli 1941.

2. táblázat

Szlavóniai települések magyar lakossága, 1910–1991

	Lakos 1910	Magyar 1910	Lakos 1939–41	Magyar 1939–41	Lakos 1981	Magyar 1981	Lakos 1991	Magyar 1991
Daruvár kommuna:								
Dezanovac	1414	324	...	70	1010	70	1003	62
Govedjepolje	534	280	459	238	241	39	202	33
Imsovac	835	358	...	240	380	57	309	46
Krestelovac	512	332	...	376	207	68	172	73
Trojgleva	820	213	459	238	241	39	412	41
Belovár kommuna:								
Bedenik	1467	781	474	332	686	151	723	117
Velika Pisanica	2524	729	...	600	1616	240	1469	174
Garešnica kommuna:								
Mali Pasijan	együtt:		437	216	244	23	223	16
Veliki Pasijan	849	322	447	205	359	66	374	50
Grubisnopolje kommuna:								
Grbavac	597	315	506	267	387	124	302	108
Pakrác kommuna:								
Brekinjska	561	308	477	298	244	63	199	53

Meg kell még jegyeznünk, hogy az Angelinél összeírt magyarok egy része (mint ő is írja) már akkor sem vállalta magyarságát. Hasonló jelenségről ír Arday Lajos,⁹ aki Zsdálán¹⁰ (Kapronca k.) 1988-ban „magyarul beszélő horvát nemzetiségűeket” talált, akik idegennek érezték a magyarországiakat: a 900 magyarul beszélő közül egyetlen egy vallotta magát magyarnak 1991-ben. Hasonló példát hozhatunk Légrádról, ahol 1991-ben 34 magyart számláltak, pedig csak a magyar evangélikusok több mint kétszázan voltak. Jellemző, hogy pl. 1981-ben Krestelovac (Daruvár k.) 207 lakosából 68 magyarnak, de 52 jugoszlávnak vallotta magát. Miután 14 horvát és 49 szerb is lakott a faluban, a jugoszlávok nem mind magyarok voltak (nagyobb részük azonban az). Bármennyire is szomorú, a tények azt mutatják, hogy a nyugat-szlavóniai magyarok teljes asszimilációja néhány éven (esetleg évtizeden) belül bekövetkezik.

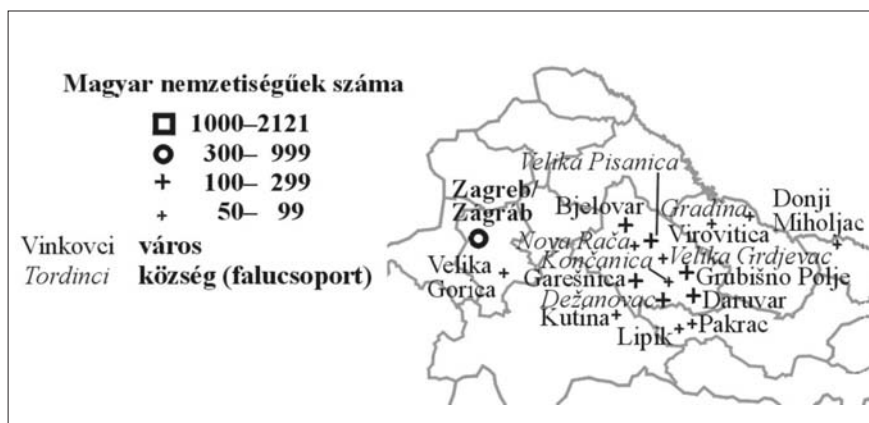
Kelet-Szlavónia Daruvár és Eszék közötti részén ez már megvalósult, ugyanis még szórványnak is nehezen nevezhetők azok a települések, ahol a magyarok száma még a nagyobb falvakban is 10–15 fő alatt marad. Az itteni nyolc kommuna¹¹ területén összesen hét olyan települést találunk, ahol 20 főnél több magyar él, s ezek is általában kommunaközpontok. Az Eszéktől nyugatra élő magyarokra teljes mértékben igaz az a szórványban élő kisebbségek-

⁹ Arday 1988. Kézirat.

¹⁰ 1910-ben 108 magyar anyanyelvű lakos élt itt, de több mint ezren voltak, akik beszéltek magyarul.

¹¹ A nyolc kommuna: Podravska Slatina, Orahovica, Donji Miholjac, Valpovo, Nasisce, Slavonska Pozega, Nova Gradiska, Slavonski Brod.

re vonatkozó megállapítás, miszerint minél kisebb számban élnek egy településen, annál könnyebben asszimilálódnak. Közöttük egyre gyakoribbak a vegyes házasságok, arányuk 50% fölé növekedett. Erőteljesen rontja az itt élő magyarság helyzetét, hogy Eszéktől nyugatra nincs egyetlen magyar tananyelvű iskola sem, csak a Horvátországi Magyarok Szövetsége által szervezett anyanyelvű tanfolyamok működnek.

4. ábra

A szlavóniai magyar szórványok 2001-ben

Az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy a horvátországi magyarok fogyásának egyik kiemelkedő, ha nem a legfontosabb oka a szórványosodás és az ezzel összefüggésben bekövetkező felgyorsuló asszimiláció. Az alapos szórványvizsgálatokat azonban eleve behatárolja az a tény, hogy a szórvány tartalma – Dányi Dezső megfogalmazása¹² szerint – „inoperábilis”, „hiányzik a kicsi, a kevés – arány vagy tömeg – kvantitatív határainak definíciója”. A mai napig mindenki olyan saját meghatározást alkalmaz, amelyet koncepciója, habitusa vagy érdekei szerint célszerűnek lát. Alapos kutatások nélkül nem kívánunk állást foglalni, annyit azonban bátran kijelenthetünk, hogy a szórványmeghatározásoknál mind a kisebbségi csoport abszolút lélekszámát, mind pedig arányát célszerű figyelembe venni. Vetési László egyébként a 30%, illetve 300 fő alatti nemzeti közösségeket javasolta szórványnak nevezni – régebbi magyar szórványkutatók ajánlásait elfogadva.¹³ A mennyiségi kérdés tekintetében mi egy – az eddigiektől némileg eltérő – sajátos megközelítést javasolunk: általában véve mi is kb. a 30% alatti csoportban élő etnikai közösségeket véljük szórványszerű körülmények között élőeknek, de a lélekszám tekintetében a felső határt jóval rugalmasabban kezelnénk, különösen a városi szórványok esetében. Arra is tekintettel kell lennünk, hogy a szórványvizsgálatoknál valószínű-

¹² Dányi 1999, 161–206.

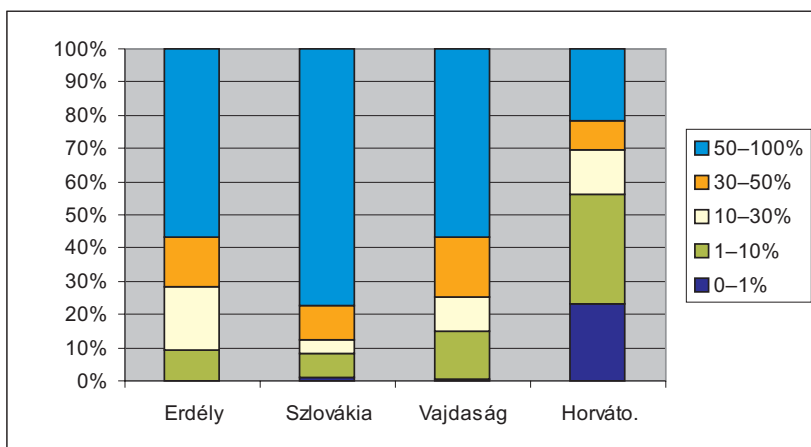
¹³ Szathmáry 1937; Schneller 1943.

leg célszerű egy alsó határértéket (arányt) is meghatároznunk, amely alatt a megmaradási esélyek minimálisak. Vetési László utóbbi csoportot „foslány-magyarságnak” nevezte.¹⁴ A mennyiségi szemléleten túllépve funkcionális megközelítéssel az alábbi meghatározás is használható lehet:

„Szórványnak azokat a kisebbségi csoportokat nevezzük, amelyek számuknál és/vagy arányuknál fogva kisebbségi életüket csak korlátozottan, funkcionálisan megcsonkítva tudják megélni, de megmaradásuknak vannak esélyei. Az ezeknél kisebb, megmaradásra csak minimális eséllyel bíró kisebbségi maradványokat foslányoknak nevezzük.” (Utóbbi fogalmat Vetési László javaslatát elfogadva ajánlom.)

Bármelyik megközelítésből indulunk ki – a helyzet ugyanolyan elkeserítő: a horvátországi magyarok fele szórványkörülmények, további egyharmada pedig foslánykörülmények között él, s a szlavóniai magyarokat illetően a helyzet még rosszabb, szinte teljes egészében. A teljes horvátországi magyarság szórványosodásának jellemzésére egyetlen adatsor: 1991-ben 983 településen írtak össze magyar nemzetiségű lakost, de 800 településen számuk 10 főnél kisebb volt; a horvátországi magyarok 24%-a élt olyan településen, ahol arányuk 1% alatti volt, s további 30%-uk élt az 1–10%-os kategóriájú településeken!

Az alábbi (1991/92-es adatok alapján készült) ábra jól mutatja, hogy a szórványosodás szempontjából a határokon túli magyar közösségek közül a horvátországi helyzete egyedülállóan rossz:

5. ábra

A magyar népesség megoszlása néhány országban településenkénti arányuk szerint

Ezt a kedvezőtlen perspektívát még inkább ronthatja, hogy a horvátországi magyarok korösszetétele és demográfiai mutatói az ország nemzetiségei között a legrosszabbak között találhatók.

¹⁴ Vetési 2000.

TOVÁBBI PROBLÉMÁK, PERSPEKTÍVÁK

Az 1991–1995 között lezajlott délszláv testvérháború a horvátországi magyarság nagyobbik részének településterületén zajlott. Meglehetősen furcsán alakult a nyugat-szlavóniai magyarok sorsa: a daruvári és pakráci járás magyarjainak nagy része távozásra kényszerült, de közülük többen a néhány tíz kilométerrel nyugatabbra levő falvak szerbek által elhagyott házaiban leltek átmeneti menedéket. Így aztán néhány területen (például a bjelovári járásban) átmenetileg megnőtt a magyarok száma és aránya. (Ezen a vidéken talált menedéket a kelet-szlavóniai más nemzetiségű menekültek egy része is.) Néhány helyen anyanyelvápoló tanfolyamok indultak, s némileg megerősödött a magyar identitás, például Zágrábban. Kérdés, hogy a kényszerből áttelepült magyarok közül hányan tértek vissza, és hányan fognak még visszatérni eredeti lakóhelyükre?

A népszámlálás nemzetiségi adatainak esetében az ún. „jugoszláv nemzetiségi kategória” erőteljes torzításokat okozott, illetve nagy identitásgyengülést jelzett. A „jugoszláv” nemzetiségi kategória vázlatos áttekintése elkerülhetetlen, mert enélkül az etnikai arányváltozások valós folyamatai ismeretlenek maradnak. A „jugoszláv” nemzetiségűek 1961 óta szerepelnek a népszámlálási adatokban, de ekkor ezek még csaknem mind muzulmánok (muszlimánok, bosnyákok) voltak. Horvátországban a jugoszlávokhoz 1971-ben 84 ezren, míg 1981-ben 379 ezren (8,2%), 1991-ben pedig 106 ezren (2,2%) tartoztak, s nagy általánosságban elmondható volt, hogy elsősorban a vegyes házasságban élők, illetve a vegyes házasságban születettek, valamint köztársaságonként az ottani nemzeti és etnikai kisebbségek tagjai vallották magukat jugoszlávnak.

Az 1981. évi népszámlálás adatai alapján korábban már végeztem elemzést 10 településre vonatkozóan, azzal a feltevéssel, hogy jugoszlávoknak főleg a nemzeti kisebbségek vallották magukat, s a többiek (főleg a szerbek) másfélszer annyian, mint a magyarok. Számításaim szerint ezeken a településeken az összeírt 2356 magyar mellett mintegy 700-an lehetnek, akik magyarok vagy vegyes házasságban élők, illetve született magyar származásúak voltak, de identitásukat nem vállalva jugoszlávnak vallották magukat.¹⁵ Ki kell még egészítenünk ezt a gondolatot azzal, hogy bizonyosra vehető, hogy a szórványszerű körülmények között élő magyarok még ennél is nagyobb arányban vallhatták magukat nem magyar nemzetiségűnek – erre az anyanyelvi és nemzetiségi kommunánkénti adatok összevetéséből is következtethetünk. Tévedés ne essék, ezzel nem azt akarjuk sugallni, hogy a magyarok egynegyede vallotta magát jugoszlávnak, hanem azt, hogy az etnopolitikai légkör okozta identitászavaruk és asszimilációs veszteségük elérhette vagy megközelíthette a 25%-ot. Hasonló következtetésekre és arányokra (20–30%) jutott Éger György is a drávaszögi magyarokkal kapcsolatban.¹⁶

¹⁵ Sebők 1994.

¹⁶ Éger 1990.

Gereben Ferenc¹⁷ hasonló eredményekre jutott identitásvizsgálatai során, amikor a Drávaszög, Kelet-Szlavónia, Közép-Horvátország (Zágráb és környéke) és a Tengermellék 357 magyar nemzetiségű, 18 éven felüli jelenlegi vagy egykori (és reménybeli jövődó) lakosát keresték fel. Megkérdezték minden interjúalanytól, hogy az 1991-es népszámláláskor milyen nemzetiségűnek vallotta magát, és ezt kiegészítették azzal a kérdéssel, hogy 1997 őszén (a felmérés idején) minek tartotta magát. A válaszadók 96%-a mondta magát mindkét időpontra érvényesen magyarnak. A kérdést a kérdezett családtagjait illetően is feltették: 1997-ben a felkeresett családok 54%-ában vallotta magát minden családtag magyar nemzetiségűnek. A családok 17%-ában fordult elő az a szituáció, hogy a családtagok nemzetisége olyképpen volt többszínű, hogy a *szülő(k) magyarnak, a gyermekek viszont mind horvátnak* vallották magukat. A horvátországi magyar családok meglehetősen nagy mértékű etnikai, illetve identitásbeli heterogenitása minden bizonnyal kapcsolatba hozható volt azzal a ténnyel, hogy a kérdezettek 36%-ának, a *házasságinterjúalanyok 40%-ának nem magyar anyanyelvű házastársa volt*, vagyis vegyes házasságban élt, főleg olyan társadalmi környezetben, ahol a magyarok kisebbségben éltek. Az előbbi minta elég kicsi, de két alapvető folyamatot mégis jól jelez. Horvátország jelentős részében a szórványkörülmények között élő magyarok nagy része vegyes házasságot köt. Az ilyen vegyes házasságban élők identitásukat általában megtartják, de gyermekeik rendszeresen – egyébként teljesen logikusan – az államalkotó többségi nemzet tagjainak vallják magukat.¹⁸

Erőteljes identitásgyengülést jelez a magyarság anyanyelvi és nemzetiségi adatsorainak összehasonlítása – alapjában véve már az szokatlan, hogy a magyarok anyanyelvi adatai lényegesen alacsonyabbak, mint a nemzetiségiek.

3. táblázat

A horvátországi magyarok anyanyelv és nemzetiség szerint, 1953–2001

Magyar	1953	1981	1991	2001
anyanyelvű	44 409	23 931	19 684	12 650
nemzetiségű	47 711	25 439	22 355	16 595
Hányados A/N	93,1	94,0	88,1	76,2

Az összes többi Kárpát-medencei magyar közösség esetében 1–7%-kal több magyar anyanyelvűt írtak össze a magyar nemzetiségűeknél, s általában a magyar nemzetiségűek 95–98%-a magát magyar anyanyelvűnek vallotta, s ez mindenhol határozott magyar identitásvállalást tükröz.¹⁹ Szilágyi N. Sándor véleménye-

¹⁷ Gereben Ferenc lásd <http://jagor.srce.hr/maho/gereben.html>

¹⁸ A vegyes házasságban élő gyermekek 70–85%-a integrálódik, majd asszimilálódik a többségi nemzethez Gurgyik László (Szlovákia), Göncz László (Szlovénia) és Kiss Tamás (Erdély) kutatásai szerint. In *Népszámlálási körkép Közép-Európából, 1989–2002*. Budapest, 2003, TLI.

¹⁹ Néhány százalék a bizonytalan (eltérő anyanyelvet és nemzetiséget bevalló) identitású, de magyar érdekltségűek aránya. Általában a magukat magyar anyanyel-

nye szerint a magukat magyar nemzetiségűnek, de más anyanyelvűnek vallóknál már nyelvi asszimiláció történt, s ezt nagy valószínűséggel követi az etnikai (nemzetiségi) asszimiláció.²⁰ Gondolatmenetét jelentős részben elfogadva, ez a nyelvi asszimiláció az itteni magyarok negyedénél már kimutatható. A szlavóniai megyék esetében azonban igen szokatlan számértékekkel találkozhatunk.

4. táblázat

A szlavóniai megyék magyar anyanyelvű és nemzetiségű népessége, 2001

Županja/megye	M. Nemz.	M. N.%	M. Any.	M. A.%
Bjelovar-Bilogora	1188	0,89	295	0,22
Koprivnica-Križevci	108	0,09	92	0,07
Požega-Slavonia	221	0,26	92	0,11
Slavonski Brod-Posavina	81	0,05	43	0,02
Virovitica-Podravina	255	0,27	197	0,21

Meglehetősen sokatmondó, hogy a magyar anyanyelvűek/magyar nemzetiségűek hányada megyénként nagymértékben eltér, bár a megyék többségében 0,67–0,87 közötti. Feltűnő azonban Bjelovar-Bilogora megye 0,25-ös értéke. Ez a terület a horvátországi magyarság kritikus szórványterülete, ahol az asszimiláció visszafordíthatatlannak tűnik, mint azt fentebb már jeleztük.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a szlavóniai magyarság csaknem egésze olyan körülmények között s annyira elszórtan él, hogy asszimilációjuk csaknem bizonyosra vehető. További fogyásuk egyértelműen prognosztizálható, s a keserű realitás alapján úgy gondoljuk, hogy a következő népszámlálás idején reális alternatívaként kell azzal számolnunk, hogy az itteni magyarok száma – legalábbis a nemzetiségi bevallás alapján – akár a felére is csökkenhet.

Felhasznált irodalom

- Angeli András 1941. *Horvátországi magyar községek szociográfiai felmérése*. Kézirat. Budapest, MKI-Archívum, 522/1987.
- Arday Lajos 1988. *Az északnyugat-horvátországi magyar szórványokról*. Kézirat. Budapest, MKI-Archívum, 836/1/1988.
- Dányi Dezső 1999. A szlovákiai szóránymagyarság. *Regio*, 3–4, 161–206. (Ez volt Dányi Dezső utolsó, életében megjelent publikációja.)
- Gereben Ferenc: *A horvátországi magyarok identitástudata*. Lásd <http://jagor.srce.hr/maho/gereben.html>
- Népszámlálási körkép Közép-Európából, 1989–2002*. Budapest, Teleki László Intézet, 2003.

vűnek – vagy kisebb mértékben magyar nemzetiségűnek – valló romák is bonyolítják a helyzetet, Horvátországban azonban a gyakorlatban nem, mert a romák száma igen alacsony.

²⁰ Szilágyi 2002.

- Schneller Károly 1943. *Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület 3. füzet.
- Sebők László 1994. A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 135–159.
- Szathmáry Lajos 1937. Gyakorlati hozzászólás a magyar szórványügyhöz. *Magyar Kisebbség*, június 16. Újraközölve: *Magyar Kisebbség*, 2000/3.
- Szilágyi N. Sándor 2002. Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 4, 64–96.
- Vetési László 2000. Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség*, 2.

SUMMARY

Hungarian diaspora in Slavonia

Hungarians in Slavonia (Croatia) got settled there at the end of the 19th century. In 1910 there were 61 thousand of them whereas by 2001 went under two thousand. There are several reasons for this. The system of Hungarian language schools ceased to exist. Unfavourable demographic processes and ageing are also responsible. There is a growing rate of mixed marriages and assimilation occurs as a consequence. All of them live among diaspora conditions and this situation accelerates assimilation processes. The present Hungarian population in Slavonia has a weaker Hungarian identity and it seems inevitable that their numbers continue to decrease.

Kárpátalja

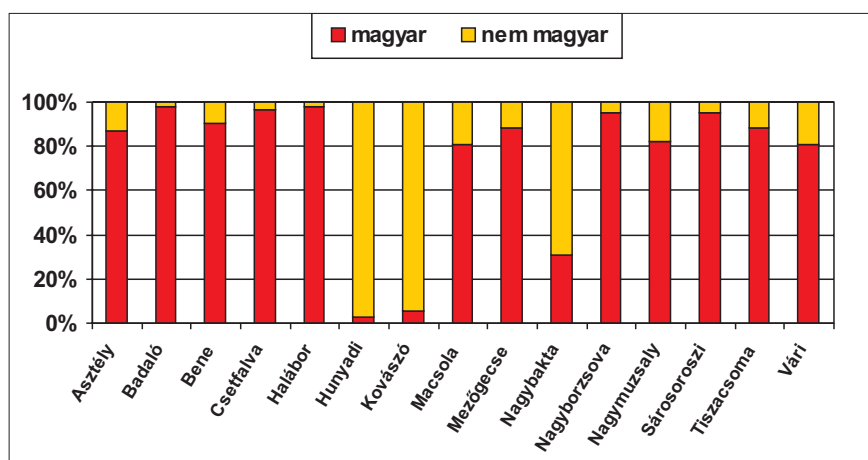
AZ IDENTITÁS VIZSGÁLATA KÁRPÁTALJA BEREGI MIKORÉGIÓJÁBAN

Gesztai Zsófia – Pákay Viktória

Tanulmányunkban a beregi mikrorégió magyarságának identitását vizsgáljuk. 2003-ban és 2004-ben három alkalommal jártunk az adott területen, ahol községi adatlapokat, kérdőíveket vettünk fel a kulturális élet és a magyar identitás témakörében. Ezeket fényképes dokumentációkkal és interjúkkal egészítettük ki, amelyeket többek között helyi kulturális szakemberekkel, járási vezetőikkel készítettünk.

A TERÜLET BEMUTATÁSA

Az általunk vizsgált mikrorégió Beregszásztól délre fekvő terület, melyet délről a magyar határ és a Tisza határol, valamint a Beregszász–Tiszaújlak főút-vonal és vonzaskörzete. Ez 15 falut jelent, amelyek közigazgatásilag a beregszászi járáshoz tartoznak. Nagybakta, Hunyadi és Kovászó kivételével magyar többségűek. A vallást tekintve elsősorban reformátusok élnek ezen a területen, egyedül Tiszacsoma görög katolikus többségű. Tiszacsoma filiája Macsola és Mezőgecse.

1. ábra
A magyarság aránya a beregi mikrorégió falvaiban

A területet jobban megismerve a kapcsolatrendszerek és a közlekedés tükrében két kisebb egységet lehet elkülöníteni. Az egyik a főút menti települések csoportja, pl. Nagymuzsaly, Bene, de ide tartozik még Csetfalva és Sárosoroszi is. Ezeknek a falvaknak jó a közlekedésük, a főút mellett a vasút is erre halad, ez biztosítja az itt élő emberek mobilitását. Nemcsak a járási székhely, Beregszász érhető el könnyen számukra, hanem Tiszaújlak vagy Nagyszőlős is, ami a piac és a kereskedelem miatt fontos az ott élőknek.

A másik csoportot az elzártabb, határ menti területek alkotják, pl. Macsola, Tiszacsoma, Mezővári, Badaló. Ezek a falvak egy elágazás nélküli mellékút mentén fekszenek, amelyeket csupán néhány rendszeres buszjárat köt a városhoz.

A MAGYAR IDENTITÁS MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁI

A magyar identitás több szinten érhető tetten: a közösség és az egyén szintjén. A közösségi szinthez tartoznak a kulturális élet megnyilvánulási formái, a kollektív rítusok, kulturális tradíciók. A közösségi identitás szerves részét képezik a szimbólumok és azok értelmezési lehetőségei. Az egyéni identitás megnyilvánul a nyelvhasználatban, a magyar igazolványhoz való viszonyban, és jól tetten érhető a verbális sztereotípiákban.

AZ IDENTITÁS KÖZÖSSÉGI SZINTJE

Kulturális élet

Kárpátalja kulturális – és természetesen gazdasági, társadalmi, politikai – életének szempontjából az 1989-es év fordulópontot jelentett. A '89 előtti kulturális élet meghatározó jellemzője, hogy a különböző programokat, tevékenységeket, a közművelődés különböző formáit (néptáncsoport, énekkar, zenekarok stb.) áthatalta a kommunista ideológia. Az aktív kulturális élet hátterét, intézményrendszerét az állam biztosította, a rendezvények tartalmát és formáját központilag meghatározta, a helyi közösségeknek kevés beleszólásuk volt a kulturális élet alakulásába. A finanszírozásban gyakran fontos szerepet játszott a kolhoz is, amely különböző kulturális csoportokat működtetett.

A Szovjetunió szétesése után, az ukrán állam létrejöttével a korábbi kulturális intézményrendszer összeomlott, az állami finanszírozás jelentősen csökkent. Ennek következtében a művelődési házak működtetésére nem vagy alig jutott pénz, az épületek állagmegóvása elmaradt, ezért a kultúrházak többsége igen rossz állapotban van, alig alkalmas funkciójának betöltésére. Jól példázza ezt a folyamatot a beregi régió legnagyobb művelődési házának sorsa Tiszacsomán, amely egyre több problémával küzd: nincs fűtés, beázik, rohad a padló, penészedik a fal, így a hatalmas épület nagy része használhatatlan. Még rosszabb helyzetben van Mezővári. Itt az árvíz elmosta a kultúrházat, és azóta

sincs pénz az újjáépítésére, ezért a kulturális eseményeket az iskolában vagy a zeneiskolában tartják. A kulturális intézmények rossz állapota mellett legalább annyira fontos probléma a megfelelően képzett szakemberek hiánya, ami nagyban befolyásolja a rendezvények minőségét is. Nincsen magyar nyelvű, modern szemléletű szak- és továbbképzés, nehezen hozzáférhetőek új segédanyagok, pl. a nemzeti ünnepekhez kapcsolódó énekek, vers és prózaszövegek, színpadi jelenetek szöveggönyve, tánckoreográfiák. Ezért gyakran a jól bevált sémákhoz nyúlnak vissza egy-egy ünnep, esemény megszervezésénél.

„Viszont érződik valahol, nem is olyan valahol, hogy is mondjam, nem is a stílusban, nem is annyira a tartalomban, inkább a formában ezeknek a besulykolt évtizedeknek a hatása mai napig. [...] Ámbátor, mivelhogy bizonyos beidegződéseket az illetékeseknek mai napig nem sikerült levetkőzni, ezért a mostani rendezvények is egy picit ebbe a stílusba tendálnak. Értem alatta, hogy külsőségekben a békebeli szovjet idők markáns stílusa több mint fellelhető.”

Annak ellenére, hogy formailag sokat megőriztek a szocialista kultúrpolitika által diktált elemekből, az elmúlt 15 évben fontos változások zajlottak le a kulturális élet terén. A központi irányítás megszűnésével egyre jelentősebbé vált a helyi önszerveződés, és létrejöttek olyan szervezetek, amelyek nagy szerepet vállalnak a lokális és regionális magyar rendezvények megszervezésében. Ilyenek például a KMKSZ (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség), a Rákóczi Szövetség, a Pedagógus Szövetség, a Cserkész Szövetség stb.

A helyi erők bevonása előfordul a finanszírozás terén is, egyes rendezvények alkalmával (pl. falunap) megjelennek a vállalkozók mint szponzorok. Új pénzügyi forrást jelentenek a magyarországi pályázati lehetőségek.

Korábban nem volt lehetőség a magyar nemzeti ünnepek megtartására, mára azonban ezek váltak a legfontosabb ünnepekké. Ezen belül is március 15-ének és augusztus 20-ának van kiemelkedő szerepe. Az általános magyar nemzeti ünnepeken kívül legalább ennyire hangsúlyosak a regionális ünnepek, amelyek a magyar történelemnek Kárpátaljához, a kárpátaljai területekhez kapcsolódó eseményeire emlékeztetnek. Ilyen a július elején Tiszaújlak határában megtartott „Turul-ünnepség”, az ősz folyamán Tiszacsomán megrendezett honfoglalási emlék-ünnepség, valamint a szovjet lágerbe elhurcoltakra való megemlékezés, amelyet minden faluban novemberben tartanak.

A magyar nemzeti és regionális ünnepek mellett jelen vannak még az iskolákban, művelődési házakban megrendezett egyéb ünnepségek. Ezeknek a többsége már korábban is létezett (ilyenek például a nők napja, anyák napja, gyereknapi), és ezekhez kapcsolódik helyenként, mint új jelenség, a Valentin-nap.

Ezen a vidéken a népszokások nagy része már kikopott, néhány hagyományos ünnepi alkalom – például a farsangi és szüreti mulatság – azonban még őrzi emléküket. Ezek az ünnepek azonban inkább csak nevükben, mintsem tartalmukban vagy formájukban emlékeztetnek az egykori népszokásokra. Az igény azonban megvan a hagyományápolásra és hagyományteremtésre. A hagyományteremtés egyik jó példája az egyre népszerűbbé váló falunapok megrendezése. A hagyományos falusi ünnepi alkalmak háttérbe szorulásával a kö-

zösségi együttlét színterei megváltoztak, visszaszorultak – ennek helyét vette át például a falunap. A falunapokon a hagyományos elemek (felvonulás, az ételek és az étkezés kiemelt szerepe) mellett megjelennek újítások is, mint például a „tátika” vagy a mazsorettek felvonulása. Ezeken a rendezvényeken erőteljesen érződik a populáris kultúra hatása, amely a magyarországi kereskedelmi televíziók műsoraiból táplálkozik.

„Tehát ez a tátika, ami tetszik mindenkinek, amit a tévébe látnak. És tetszik nekik egy szám, hasonlít is rá, és akkor szól a magnó, alá megyen a magnó, és akkor a gyerekek a színpadon ugyanazt csinálják. Mondjuk a Kozsót imádják, van, aki a Zámbo Jimmyt, még a parókát is meg kell vegye a szülő, mert ő az akar lenni.”

A hagyományápolás jellegzetes példái egyrészt a tárgyi kultúra elemeinek megőrzésére irányuló tevékenységek: hímzőkör, gyékényszövés és -fonás, másrészt a szellemi kultúra felelevenítése. A népszokások közül egy emelkedik ki ezen a területen, a betlehemezés, amely egyre hangsúlyosabb identitástényezővé válik Kárpátalján.¹ Ez főleg annak köszönhető, hogy évente megrendezik Beregszászon a Kárpátaljai Betlehemes Találkozót, és az ott helyezést elért csapatok a budapesti betlehemes találkozón is részt vehetnek. Ez a tény adott ösztönzést arra, hogy több faluban (Csetfalva, Macsola, Mezővári) is visszanyúljanak ehhez a hagyományhoz. A beregszászi találkozón való részvétel a szereplőkben életre hívja és erősíti a közösségükhöz kapcsolódó lokális identitást, a budapesti találkozón azonban már kárpátaljai identitást képviselnek.

A közösség tudatos öndefiníciós törekvései megjelennek a kulturális eseményekben, elsősorban a magyar nemzeti és regionális ünnepekben. Ezek a rendezvények kiválóan alkalmasak a magyar identitás reprezentálására, és gyakran szimbolikus terekben történnek (például Honfoglalási emlékpark, Turul-emlékmű), felhasználva a nemzeti szimbólumokat. A részvétel erősíti a helyi közösség kohézióját, a kitüntetett időben és térben zajló rítus lehetővé teszi, hogy az emberek intenzívebben megéljék nemzethez való tartozásukat, magyarságukat. Az ünnepségek identitásmegőrző funkciót töltenek be, és reprezentálják a magyar kulturális és történelmi tradíciókat; a közös múlt felidézése aktivizálja és összeköti a közösség tagjait.²

SZIMBÓLUMOK

Az egyes közösségek különböző helyszíneket, tárgyakat emelhetnek szimbólummá. Ezek hordozhatnak tágabb, akár nemzeti szinten szimbolikus tartalmakat, de vannak, amelyeknek csak az adott közösségben van jelentésük. Kárpátalján azok a terek váltak jelképpé, amelyek kifejezik a magyar történelemhez, a magyarsághoz való tartozást.

¹ Hasonló identitásmegőrző szerepe van a betlehemezésnek a Délvidéken is. Amburs 2004, 117–125 és Szőke 2004, 127–137.

² Bindorffer 1996, 22.

Szimbolikus terek: emlékművek, emléktáblák

Azok az emlékhelyek, amelyeket a magyar történelem egy-egy kiemelkedő eseményének tiszteletére állítottak, a határon túli magyarság számára nemcsak az adott történelmi ténytet reprezentálják, hanem egyúttal kapcsolódási pontot is jelentenek az egész magyar nemzethez.³

Kárpátalja egyik legfontosabb magyar emlékhelye a tiszaujlaki Turul-emlékmű, ami földrajzilag ugyan kívül esik az általunk vizsgált mikrorégió határán, de az évente megrendezett ünnepségen a beregszászi járás falvai is nagy számban képviseltetik magukat, nemcsak nézőként, hanem fellépőként is. A Turul-emlékmű a Kárpátalján igen élénk Rákóczi-kultuszhoz kapcsolódik, a Rákóczi-szabadságharc első győztes csatájának emlékére állították 1903-ban.

A beregi mikrorégió legújabb és legjelentősebb emlékhelye a tizacsomai Honfoglalási Emlékpark. A falu határában 1986-tól kezdtek feltárni a honfoglalás kori magyar temetőt, melynek helyén 1996-ban emlékparkot avattak. Az emlékhely szimbolikus, szent tér, amelyet a szobrok és egyéb jelképek is kifejeznek. Az emlékművön, amely egy tizacsomai születésű művésznő, Csirpák Viktória alkotása, honfoglalás kori motívumok találhatók. Az alkotó ezzel is követi a Magyarországon is divatos nemzeti szimbolikát, melyet kopjafákkal tovább hangsúlyoz. Az egész magyarsághoz való tartozást erősíti az emlékművön látható kolomp, amelyet a művésznő erdélyi származású férje adományozott a falunak. Az emlékmű két oldalán Árpád fejedelem és Szent István faszobra áll. A parkot ösvény határolja, amely az ezeréves magyar határt mintázza. Külön érdekessége, hogy ezt a területi adottságok miatt valójában nem lehet látni, de a helyiek mindig felhívják erre a látogatók figyelmét.

A park több szinten reprezentálja a magyarságtudat kifejeződését. A megjelenített jelképi világ a magyar nemzethez való tartozást képviseli. A Honfoglalási Emlékpark ugyanakkor kiemeli Tizacsomát a régióból, az itt tartott ünnepségekre nemcsak a faluból és szűkebb régióból, hanem Kárpátaljáról és az anyaországból is jönnek vendégek. A tizacsomaiak számára a park a lokális identitás fő elemévé vált, büszkeséggel tölti őket el, saját magyarságuk bizonyítékát és kifejeződését látják benne.

Szinte minden faluban található az elhurcoltaknak, a háborúban elesetteknek, a lágerek áldozatainak emlékére állított emlékművek. A falvak szimbolikus térszerkezetében fontos helyet foglalnak el ezek az emlékművek; általában a település központjában állnak, hiszen a helyi történetekre, az ott élt emberekre utalnak. A kilencvenes évekre volt jellemző az a törekvés, hogy emléktáblát állítsanak a magyar történelem és kultúra nevezetes alakjainak, akik az adott településen megfordultak. Rákóczi-emléktáblát találhatunk például Mezőváriban, Csetfalván, Esze Tamás-emléktáblát Mezőváriban, Széchenyi-emléktáblát Csetfalván, Petőfi-emléktáblát Badalón, Móricz Zsigmond-emléktáblát Csetfalván stb.

³ Papp 2003a, 280–294.

Műemlékek

Az utóbbi évtizedben létrehozott emlékhelyek mellett szimbolikus tartalmuk van a templomoknak, történelmi műemlékeknek is. Néhány, Magyarországon is számon tartott műemléki templom emblematikussá vált, s így a magyar kultúrához és történelemhez kötődik a kárpátaljai területet. A kárpátaljai régió mellett a saját település jelképe is egy-egy templom, például Csetfalván, Benén, Mezőváriban.

Szimbolikus tárgyak

Zászló

A szimbolikus tárgyak közül a legjelentősebb a zászlók használata, ezen belül is a magyar zászlóé. A községházán, az iskolákban, tehát az intézményekben az ukrán mellett a magyar zászló is mindenhol megtalálható. Igazi szimbolikus jelentéstartalmat a magyar nemzeti és regionális ünnepek alkalmával nyernek.

Ezen a területen nem jellemző, hogy a templomokban nemzeti zászlót tegyenek ki, kivéve Csetfalvát, ahol 2004 őszétől látható egy magyar zászló. Ez a Rákóczi Szövetség helyi vezetőjének kezdeményezésére történt, aki erdélyi útja során látott erre példát, amelyet követendőnek tartott. A csetfalvi Rákóczi Szövetségnek több saját zászlaja is van, amelyeken a Rákóczi-hagyomány és a csetfalvi jelképek (templom harangtornya) ötvöződnek. De ezek a zászlók csak annak a szűk körnek hordoznak különböző jelentéstartalmakat, amely megalkotta. Az egész faluközösség nem azonosul olyan mértékben ezekkel a szimbólumokkal.

Kiemelkedő funkciója van a tiszacsomai millenniumi zászlónak. Kárpátalján egyedül Tiszacsoma kapott 2000-ben a magyar államtól ilyen zászlót, amelyet a honfoglalás kori temető és a Honfoglalási Park nemzeti jelentősége miatt ítéltek oda a falunak. A zászló a görög katolikus templomban kapott helyet, így nemzeti tartalma kiegészül a szakrális funkcióval.⁴ A zászló vallási jelentőségét erősíti az is, hogy a templomi körmenetek alkalmával is használják.

„Magyar ruha”

Ezen a vidéken a tradicionális népviselet soha nem volt díszes és reprezentatív, és az itt élő emberek hamar ki is vetkőztek. Már a két világháború között megjelent az az igény, hogy a magyarságukat a viseletben is kifejezzék. Ekkor honosodtak meg az úgynevezett „magyar ruhák”.

⁴ A vallási és nemzeti tartalom összefonódása figyelhető meg a vajdasági Bácskossuthfalván is, ahol a millenniumi zászló a református templom kiemelkedő helyén található. Papp 2003b, 7–22.

„Hát fehér, bő ráncos, akkor kis mellény hozzá. Magyar, szóval ilyen lobogós ujj, gumi benne, és arra is vót nemzeti szalag, az alján a ruhának körül. Vót az a nemzeti szalag téve, piros blúz hozzá, piros kötő, azon is körül vót a nemzeti szalag, úgy vótunk a lányok. Úgy a nagylányok, mint az izé. A fiúk meg lobogós ingbe, lobogós ingbe, bő gatyába, bő gatyába és fekete mellény rajtuk és a kalapjukon mindegyiknek nemzeti szalag vót kötve.”

A nyolcvanas években, amikor reneszánszukat élték a különböző néptánc-csoportok, citerazenekarok, népdalkörök, megfelelő ismeretek hiányában – hasonlóan a két világháború közötti időszakhoz – magyar ruhát „kreáltak”. Többségében ezeket használják ma is a kiemelkedő ünnepi alkalmakkor.

AZ IDENTITÁS EGYÉNI SZINTJE

Nyelvhasználat

Felméréseinkből az derült ki, hogy ezekben a falvakban kevesen beszélnek ukránul vagy oroszul. Etnikailag homogénnek számít ez a terület, ezért az embereknek a mindennapi kapcsolatrendszerükben a saját falusi közegükben nincsen szükségük az ukrán nyelv ismeretére. A magyar többségű falvakban élő ukránok (vagy ruszinok) többsége ért és jól beszél magyarul.

Az ukrán (orosz) nyelv ismeretében generációs különbségek figyelhetők meg. A legidősebb korosztály egyáltalán nem beszél idegen nyelveket. A középgeneráció tagjai, ha egyáltalán beszélnek valamilyen nyelvet, akkor inkább az orosz, a fiatalabb generáció viszont az ukránt beszéli. Az ukrán/orosz nyelvet leginkább azok ismerik, akik letöltötték katonai szolgálatukat, illetve akik ukrán/orosz oktatásban vettek részt. Azok számára is elengedhetetlen a nyelv ismeret, akik a közigazgatásban vagy olyan munkahelyen dolgoznak, ahol napról napra szükség van az állam nyelvére.

E falvak lakóinak alig van ismeretük az ukrán kultúráról, történelemről; amennyit tudnak, azt az általános iskolai tanulmányaikból merítik. Ukrán nyelvű kulturális élet gyakorlatilag nincsen, ezért a magyarok között élő ukrán gyermekek is a magyar nyelvű kulturális csoportokba járnak. Az ukrán sajtótermékeket, médiát nem követik figyelemmel, ez alól kivételt jelenthetnek az ukrán kereskedelmi rádióadók, amelyek a zenei kínálatuk miatt népszerűek a magyar fiatalok körében is. A tévézési szokások tekintetében nincsenek generációs különbségek, legkedveltebbek a magyarországi kereskedelmi csatornák,⁵ ezzel szemben a rádiózási szokások korosztályfüggők: az idős és középgeneráció elsősorban a Kossuth rádiót, míg a fiatalabbak a kereskedelmi rádiókat részesítik előnyben. A kereskedelmi média show-műsorai, sorozatai hamar érdeklődésre találtak, és hatottak a szórakozásról, szórakoztatásról alkotott képre (lásd Tátika). A háztartások többségébe eljut valamilyen kárpátaljai magyar nyelvű újság.

⁵ A Duna Televízió és az M2 – mivel csak műholdvevő antennával fogható – csak nagyon kevés háztartásban nézhető.

A nyelvhasználat színterei

A családi és falusi közegben a magyar nyelv domináns használata jellemző, eltekintve néhány vegyes házasságtól, ahol mind a két nyelv használata megszokott. Városi környezetben, amíg egyszerűbb, a mindennapi élethez kapcsolódó tevékenységet végeznek (helyi utazás, piacozás stb.), a beregi magyarok könnyen elboldogulnak a magyar nyelvvel is. Beregszász az utóbbi évekig magyar többségű város volt, és a mai napig is magyar kulturális központ. Amikor azonban hivatalos ügyeket kell intézni, vagy kórházi ellátásra szorulnak, gyakran kényszerülnek arra, hogy ukrán nyelven szólaljanak meg.⁶ Ez azonban a többségnek komoly problémát okoz az ukrán nyelvismeret hiánya miatt.

A beregi mikrorégió lakosai saját közegükben, családi vagy falusi szinten pozitívan élik meg a magyarságukat, büszkéek az anyanyelvükre, nemzeti hovatartozásukra, azonban amikor kilépnek ebből a védett közösségi térből, a nyelvtudás hiánya, valamint a nyelvhasználat bizonytalansága miatt a saját etnikumhoz fűződő pozitív viszonyulás meggyengül. Kiszolgáltatottnak érzik magukat, és szembesülnek kisebbségi létük hátrányaival.

AZ ANYAORSZÁGHOZ VALÓ VISZONY, A MAGYARIGAZOLVÁNY

Az anyaország megítélésében kettősség figyelhető meg: egyrészt igen erős kötődés, ami tetten érhető a magyarigazolványt kérők magas számában is, másrészt a keserűség és csalódottság a magyarországiak hozzájuk való viszonya miatt.

A magyarigazolványt Kárpátaljáról igényelték a legtöbben: 148 000 magyarból 110 000-en nyújtottak be kérelmet. Átlagosan a falusi lakosság 80%-a adta be igényét.⁷ Az általános vélekedés szerint a magyarigazolvány olyan dokumentum, amellyel bizonyíthatják magyarságukat önmaguk és a magyarországiak számára.

Erős érzelmi kötődés figyelhető meg a magyarigazolvánnyal kapcsolatban, de a használatának van praktikus oldala is. Az érzelmi kötődés és a praktikum szempontjából jelentős generációs különbségek vannak, amelyet az 1. táblázat foglal össze.

Legerősebb az érzelmi kötődés az idős generációnál, akik a legtöbbet megélték abból, hogy mit jelent kisebbségi létben élni. Ezért nekik a magyarigazolvány különösen fontos önigazolás. De ők azok, akik az igazolvány nyújtotta kedvezményeket a legkevésbé tudják igénybe venni. *„Ezzel próbáljuk meg inkább igazolni saját magunk számára is a magyarságunkat. Sok nyugdíjas is megcsináltatta, annak ellenére, hogy nem tudják kihasználni.”*

⁶ Tiszaújlaki felmérés is igazolja azt, hogy a hivatalokban, bankokban, az orvosi ellátásban, vendéglátásban az ukrán nyelv válik egyre dominánsabbá. Karmacsai 2003, 347–374.

⁷ Bakancsos László, a KMKSZ járási vezetőjének személyes közlése alapján.

1. táblázat

A magyarigazolvány használata a generációk szempontjából

	Érzelmi kötődés	Használat
Nyugdíjasok	nagyon erős	soha vagy ritkán, utazásra
Középgeneráció	erős	utazás, munkavállalás, szakmai jellegű program. Férfiak jobban kihasználják
Fiatalok	erős	tanulás, támogatás, utazás, munkavállalás

A közép- és fiatal generáció számára több gyakorlati haszna van, elsősorban a Magyarországon történő utazás és munkavállalás, tanulás és kedvezmények igénybevétele szempontjából.

A magyarigazolvány lehetőségét a többség gesztusértékűnek tartja a magyar állam részéről a határon túliak felé, azonban a magyarországiakkal kapcsolatban nagyon sok személyes rossz tapasztalatuk van. Nemcsak Ukrajnában, hanem Magyarországon is meg kell élniük kisebbségi létüket. A konfliktusok elsősorban a munkavállalás során érzékelhetők. Többször kell azzal szembesülniük, hogy nem tekintik őket teljes értékű magyaroknak, „leukránozzák” őket. *„Mi meg tudtuk tartani a magyarságunkat. Magyarországon a külföldiekkel barátkoznak, mi nem kellünk nekik. Lenéznek minket, azt mondják, ukránok vagyunk.”*

A magyarságukhoz való viszonyuk kifejeződik a verbális sztereotípiákban is, amelyekben látványosan megnyilvánul etnikai hovatartozásuk érzelmi vetülete.

„Én magyar vagyok, engem ebből ki nem vernek.” „Mi is csak magyarok vagyunk, magyarnak születünk.” „Mindig borzongással tölt el, ha a magyar Himnusz hallom. Mindig büszkeséggel jelentettük ki, hogy magyarok vagyunk.”

A verbális sztereotípiákban megfogalmazódik az a gondolat is, hogy a magyarországiak és a határon túliak kötődése nem azonos mértékű, válaszul arra, hogy őket gyakran lenézik.

„Magyarabbak vagyunk a magyarnál.” „Nekünk itt nehezebb magyarnak lenni, mint nálatok.”

Általános vélekedés a határon túli magyarok körében, hogy Magyarországon magyarnak lenni nem jelent nehézséget, míg a kisebbségi létben ennek vállalása – különösen a múltban – jelenthetett konfliktust. Éppen ezért a kisebbségben élő magyarok sokkal mélyebben élik meg magyarságukat.⁸

JÖVŐKÉP – TÚLÉLÉSI STRATÉGIÁK

A beregi mikrorégióban, annak ellenére, hogy magyar többségű terület, jelen van a félelem az elukránosodástól. A legtöbb állás betöltésének feltétele az ukrán nyelv ismerete, ezért a helyi munkaerőpiacon az ukrán anyanyelvűek lényegesen előnyösebb helyzetben vannak. Az ukránok hamar „pozícióba” kerülnek, háttérbe szorítva a magyarokat. Ezért az ukrán nyelv ismerete a magyarok számára nagy lehetőség arra, hogy könnyebben találjanak munkát

⁸ Medvecz 2003, 97–110.

Kárpátalján, ezzel megelőzve az elvándorlást és a szegregációt, ami a magyarság fogyásához vezet.⁹ Az általános munkanélküliség, a rossz gazdasági helyzet arra kényszeríti elsősorban a férfiakat, hogy családjukat otthon hagyva Magyarországon vállaljanak munkát. Ez a családi élet szempontjából komoly problémákat vet fel, mert meglazul a családtagok közti kapcsolat, megváltozik a család szocializációs szerepe, és a hosszan távol maradó férfiak kiesnek a falu kommunikációs hálójából.

A helyi értelmiségi elit – felismerve ennek a folyamatnak a veszélyeit – abban látná a megoldást, hogy helyben teremtsék meg a magyarság számára a jobb életfeltételeket. Kétféle életstratégia körvonalai rajzolódnak ki ebben a régióban. Az első a Magyarországon és más határon túli vidékeken is népszerű falusi turizmus fellendülése. Térségünkben ennek fő központja Bene. Néhány más faluban, például Nagymuzsalyon és Csetfalván is kezdik meglátni az ebben rejlő lehetőségeket. Ez összefüggésben van azzal, hogy Magyarországon most kezdik felfedezni Kárpátalját, és felértékelődnek a helyi nevezetességek, műemlékek és a beregi táj. A turizmus megjelenése egyben visszaigazolás is az itt élők számára, és ez ösztönzést ad a helyi vezetőségnek, hogy nagyobb gondot fordítson a műemlékvédelemre. Benén és Csetfalván például magyarországi támogatással felújították és újracsindelyezték a templomot.

A helyben megmaradás másik stratégiája a határon átnyúló kistérségi együttműködés. Ez a kezdeményezés Tiszacsoma vezetőségétől indult, és lényege, hogy négy magyarországi és négy kárpátaljai település alkosson egy kistérséget. 1920 előtt ez a nyolc falu¹⁰ gazdaságilag, kulturálisan, ökológiailag egy egységet képezett a beregi térségben, s ez az ott élők emlékezetében a mai napig is elevenen él. A kistérségi együttműködés létrehozásával a közös múltat szeretnék újraéleszteni. Első lépésként Tiszacsoma felvette a testvértelepülési kapcsolatot Csarodával, és 2004 őszén a honfoglalási ünnepség alkalmával együttműködési megállapodást írtak alá. A szerződés értelmében Csaroda hozzájárul az iskolai könyvtár fejlesztéséhez. Az együttműködés további formája lehet az, hogy ez a térség közösen pályázik európai uniós forrásokra a terület fejlesztéséhez.

Érdekes módon összetartozásuk bizonyítékát egy falucsúfolóban látják: „*Gecse, Csoma, Macsola, Márok, Papi, Csaroda, Asztély, Surány, Tákos, ez a kilenc város, haj de igen sáros*”. Ez a versike, amely egykor még szégyellnivaló volt, napjainkban pozitív értéktartalommal telítődött.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy a beregi mikrorégióban az identitás milyen szinteken nyilvánul meg. Az identitás közösségi és egyéni szintjeit járjuk körbe, megvizsgáltuk, hogy ezek komponenseinek milyen identitásmegőrző és -elmélyítő szerepük van.

⁹ Karmacs 2003, 347–374.

¹⁰ Eredetileg ez kilenc falut jelentett, de Márok és Papi ma már egy település.

Megállapíthatjuk, hogy a beregi mikrorégióban élőknek hármas identitás-tudatuk van: magyar, kárpátaljai és lokális. Nem lehet feltétlenül elválasztani egymástól őket, e három identitás együtt határozza meg az egyén és a közösség öndefinícióját. Egy földrajzilag jól körülhatárolható területet kutattunk, amit mikrorégióként értelmeztünk, de a domináns identitásforma nem a „beregi”, hanem meghatározóbb a „kárpátaljai magyar”.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ambrus Vilmos 2004. A betlehemezés szerepe az identitás megőrzésében. In Verebélyi Kincső (szerk.): *Szabad-e bemenni betlehemmel?* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék.
- Bindorffer Györgyi 1996. *Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 13.
- Karmacs Zoltán 2003. Tiszaújlak lakosságának identitásmutatói. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Medvecz Andrea 2003. Egy kárpátaljai mélyinterjú felmérés tapasztalatairól. Adalékok a régió magyarsága identitástudatának alakulásához. *Acta Beregsiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Közleményei*, 3. szám, III. évfolyam.
- Papp Richárd 2003a. „Mindennapi kenyérünk”. A millennium jelentései Zentán. In Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében.* Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Papp Richárd 2003b. Rítus és nemzet a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből II.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szőke Anna 2004. A vajdasági betlehemezés sokszínűsége. In Verebélyi Kincső (szerk.): *Szabad-e bemenni betlehemmel?* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék.

SUMMARY

Identity in the Transcarpathian Bereg region

This article examines questions of identity among the Hungarian inhabitants of a microregion south of Beregszász in the Carpathian Ukraine (Transcarpathia). Our research was based on questionnaires and interviews about national identity including cultural life and collective symbols as well as personal emotions. We could distinguish three levels of self-definition: a general Hungarian, a regional (Transcarpathian), and a local identity, that is the affection towards one's own village. The Bereg region is geographically defined and there is no microregional identity, the dominant kind of identity being “Hungarian in Transcarpathia”.

Őrvidék

AZ IDENTITÁS „MORZSÁI”. ŐRVIDÉKI CIVIL SZERVEZETEK A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA FENNMARADÁSÁÉRT

Szoták Szilvia

BEVEZETŐ

A rendszerváltás utáni események a kisebbségi lét értelmezésének új szakaszát nyitották meg a Kárpát-medencében, így a burgenlandi magyarság körében is. Az őrvidéki magyar autochton népcsoport már a 11. század óta helytáll a történelem viharában. A 20. században a saint-germaini békeszerződés teremtette feltételekkel integrálódott az Osztrák Köztársaságba, majd ezt a diktátumot az 1921. január 25-én hatályba lépett szövetségi törvény, az 1921. október 13-ai Velencei jegyzőkönyv, illetve a decemberi soproni népszavazás pontosította.

A szocialista időszak végét jelentő első jeles események egyike 1989. augusztus 19-e, a páneurópai piknik, amelynek következtében a keletnémet turisták szabadon átléphették az osztrák–magyar határt, a kelet-európai térségben pedig kezdetét vette a rendszerváltás, a szocialista diktatúra felbomlása. „A földünkre vasfüggöny nehezedik” mondás elvesztette jelentőségét. A határ megnyitásával Burgenland a szomszédos keleti régiókkal elkezdte kialakítani jószomszédi kapcsolatait. A későbbiekben Ausztria európai uniós tagsága is jó lehetőségeket kínált a tartománynak arra, hogy az EU keleti bővítésében a közép-európai és a pannon térség között összekötő láncszemként is betöltse szerepét.

NYELVMENTÉS SZÓRVÁNYBAN

Mindenki számára ismerős az a gondolat, hogy a határon túli szórványközösségek nyelvének és identitásának megőrzésében a *család* kultúraátörökítő szerepe a legfontosabb, a nyelvátadást ebben a közösségben lehet/kell megalapozni. Ezt Burgenlandban elmulasztották. Másodsorban az óvodától az egyetemig gondoskodni kell az *anyanyelvi oktatásról* ahhoz, hogy erősítsük a nyelvmegmaradást. Erre vannak törvényes lehetőségek, de a magyar nyelvoktatás a gyakorlatban mégsem valósul meg az oktatás minden szintjén.

Következésképpen az anyanyelvu kultúra fennmaradását szolgálják a kisebbségi közösségek és szórványok által fenntartott *intézményrendszerek és civil szerveződések*; ilyenek a kulturális egyesületek, olvasóköri, kórusok, színjátszóköri, dalárdák, táncsoportok stb. Ezek a szervezetek nemcsak az anyanyelvi kultúra megőrzésében és átörökítésében vállalnak fontos szerepet,

hanem közösségszervező tevékenységük is domináns, nem beszélve arról, hogy lehetőséget adnak az anyanyelv használatára és a kapcsolatteremtésre. Burgenlandban a civil szerveződéseknek komoly hagyományuk van, de működésük mindig egy-egy személyhez kötődött, és így nem lehetett folyamatosan aktív és meghatározó.

Nagy szerepe lehet a magyar nyelv fennmaradásában és védelmében a kisebbségi magyar *egyházaknak*, lelkészeknek, papoknak. Domináns szerepet tölthetnek be a nyelvmentésben, ha az egyházi iskolákban az anyanyelv az oktatás nyelve, másrésztől, ha a vallásgyakorlás nyelve is a kisebbségi nyelv. Burgenlandban a hagyományosan egyházi iskolák vitték a magyar nyelvű oktatás ügyét egészen 1938-ig. Napjainkban azonban az Őrvidéken nem működik magyar oktatási nyelvű egyházi iskola (állami sem), de az oktatási törvény lehetővé teszi a magyar nyelvű hitoktatást, amely a dél-burgenlandi településeken a gyakorlatban is működik. Az oktatáson kívül az egyházak nyelvfenntartó tevékenysége nyilvánul(hat) meg az anyanyelvű istentiszteletek, a templomi prédikációk, a temetői gyászszertartások, a menyegzői fogadalmak, a gyermek istentiszteletek stb. megtartásában is, valamint az egyházi közéletnek és a karitatív tevékenységeknek köszönhetően. Az őrvidéki magyarok esetében legtöbbször olyan domináns személyiség állt a gyülekezet élén, aki a nyelvmentést küldetésének érezte (van ellenpélda is!).

Vallási-felekezeti szempontból a magyar szórvány összetétele heterogén, az őri magyarok három felekezethez tartoznak: a római katolikushoz (Alsóőr, Közép-Burgenland), az evangélikushoz (Őrisziget) és a reformátushoz (Felsőőr). Az Anschlussig a burgenlandi zsidók nagy része is magyarul beszélt. Ez a vallási sokszínűség azonban nagymértékben közrejátszott abban, hogy az összetartozás, az összefogás ne valósuljon meg. A különböző felekezethez tartozás akadály volt a házasodásnak a magyar népcsoporton belül annak ellenére, hogy szomszédos falvakról volt szó.¹ Inkább házasodtak egy osztrák katolikkal, mint egy magyar evangélikussal, s ezzel a vegyes házasságok száma növekedett. Éppen ezért az egyház nyelvmentő szerepe kettős volt a térségben.

Támogatólag hathat a nyelv megtartására, ha az adott kisebbségnek van anyanyelvű nyomtatott vagy elektronikus *sajtója*, illetve anyanyelvén hallgathat kisebbségi híreket a rádióban és televízióban. Az őrvidéki magyarok részére a BMKE (Burgenlandi Magyar Kultúregyesület) ad ki szinte minden korosztály számára sajtótermékeket (*Őrség, Napocska, Őrvidéki Hírek*), illetve az ORF burgenlandi stúdiója sugároz percben mérhetően minimális magyar adást, valamint a Rádió Burgenlandban mindennap 5 perces magyarnyelvű híreket hallgathat az érdeklődő. Az ORF Burgenland ötletes, gesztusértékű kezdeményezése volt például a *100 szó 100 nap* néven futó internetes nyelvtanfolyam, amelynek célja, hogy a tartomány nyelvi és kulturális sokszínűségére hívja fel a figyelmet. A 100 napon át tartó nyelvtanfolyamot az MTV soproni stúdiója segítette. A forgatókönyv szerint mindennap egy új szót tanulhatnak meg az érdeklődők horvát, magyar és német nyelven.

¹ Vö. Baumgartner 1989; Szoták 2002, 2003.

AZ ŐRVIDÉK

A kutatás terepe a hajdani Moson, Sopron, Vas vármegyék területéből létrejött Burgenland, amely Ausztria 9 szövetségi tartománya közül a legkeletibb és legifjabb. Szűkebb értelemben a tartomány két járásának négy települését vizsgáljuk, a közép-burgenlandi felsőpulyai járásban Felsőpulyát, és a dél-burgenlandi felsőőri járásban Alsóőrt, Felsőőrt és Őriszigetet, illetve közvetve az észak-burgenlandi régiót. Ezek a települések a burgenlandi magyar szóróvándorlás reprezentáns színhelyei is egyben.

A burgenlandi magyarság száma a legutóbbi népszámlálások szerint alig változott, országos szinten viszont jelentősen – 33 459-ről 40 583-ra – megnövekedett minden tartományban, kivéve Burgenlandot (lásd 1. táblázat). Ennek oka, hogy a 80-as évek migránsai 10 éves ausztriai tartózkodás után megkapták az állampolgárságot.

1. táblázat

Magyar ajkúak számaránya a tartományokban²

Tartományok	1991	2001	1991–2001
			Változás
Burgenland	6 763	6 641	–122
külföldi	4 973	4 704	–269
belföldi	1 790	1 937	147
Bécs	13 519	15 436	1 917
külföldi	8 930	10 686	1 756
belföldi	4 589	4 749	160
Alsó-Ausztria	5 440	8 083	2 643
külföldi	2 389	4 790	2 401
belföldi	3 051	3 293	242
Stájerország	1 863	3 115	1 252
külföldi	836	1 652	816
belföldi	1 027	1 463	436
Felső-Ausztria	3 218	3 849	631
külföldi	1 182	2 344	1162
belföldi	2 036	1 505	–531
Karintia	490	738	248
külföldi	247	313	66
belföldi	490	425	–65
Salzburg	793	1 095	302
külföldi	432	551	119
belföldi	361	544	183
Tirol	671	956	285
külföldi	347	469	122
belföldi	342	487	145
Vorarlberg	702	671	–31
külföldi	302	375	73

² Forrás: www.statistik.at

1. táblázat (folytatás)

Tartományok	1991	2001	1991–2001
			Változás
belföldi	400	296	–104
Ausztria	33 459	40 583	7 124
külföldi	19 638	25 884	6 246
belföldi	13 821	14 699	878

Az 1994-es, az osztrák állami és a burgenlandi tartományi statisztikai hivatal által közösen végrehajtott mikrocenzus eredményei szerint pedig 14 ezer burgenlandi beszél – különböző szinten – magyarul. Ebből is látszik, hogy viszonylag magas a magyarul tudók aránya Burgenlandban és ez lehetővé teszi, hogy egyszer magyar nyelvűnek, másszor német ajkúnak vallhassák magukat a társadalmi környezet és a politikai attitűdök függvényében.³

2. táblázat

Magyar nyelvű osztrák állampolgárok Burgenland négy – legnagyobb részarányú – járásában 1991–2001 között⁴

Járások	Összlakosság		Magyar lakosság		Százalékos arány	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Felsőpulyai/Oberpullendorf	38 462	38 096	817	828	2,2%	2,2%
Felsőőri/Oberwart	53 783	53 365	2742	2154	5,2%	4,2%
Kismartoni/Eisenstadt	36 096	38 752	483	542	1,0%	1,1%
Nezsider/Neusiedl am See	49 397	51 730	599	759	1,3%	1,5%
Burgenland összes	270 880	277 569	6763	6641	0,024%	0,023%

Noha összességében a burgenlandi magyarok száma alig változott (lásd 2. táblázat), az osztrák állampolgárok száma 4973-ról 4704-re csökkent, amely éppen a őshonos kisebbség létszámának fogyását jelenti. A különbséget a bevándorlások kompenzálták.

3. táblázat

1991–2001-es népszámlálások községsoros adatai⁵

Település	Magyar lakosság		Százalékos arány	
	1991	2001	1991	2001
Kismarton/Eisenstadt	245	228	2,4	2,1
Nezsider/Neusiedl am See	48	70	1,1	1,3
Boldogasszony/Frauenkirchen	179	191	7,0	7,0
Alsóőr/Unterwart	617	499	86,3	74,4
Felsőőr/Oberwart	1514	1044	25,6	17,5
Felsőpulya/Oberpullendorf	608	599	23,7	21,5
Órisziget/Siget i. d. Wart	217	183	81,9	70,4

³ Baumgartner 1993, 215–235.

⁴ Forrás: www.statistik.at

⁵ Forrás: www.statistik.at

SZERVEZETEK, ÜNNEPEK, EMBEREK

Mielőtt rátérnénk az intézmények konkrét működésének bemutatására, néhány gondolat erejéig tekintsük át az őrvidéki intézményrendszer múltját és jelenét, amely szükséges része a teljességnek. A civil szerveződéseknek (néptáncsoportoknak, színjátszó csoportoknak, olvasóköröknek, dalárdáknak stb.) múlt századig visszanyúló hagyományai vannak az Őrvidéken. E hagyományápoló csoportok némelyike azonban a társadalmi, politikai változások hatására – érdeklődés hiányában – feloszlott.

Az intézmények színvonalas működése, de egyáltalán működése szempontjából mindig is meghatározó volt, hogy kik a kezdeményezők, kik állnak az egyesületek élén. Őrvidéken a vezetők s általában a magyar kultúra és hagyomány fennmaradásáért tevékenykedők a következő három csoportba sorolhatók:

- a) Tanítók, tanárok, akik 70%-ban Magyarországról, illetve a határon túlról települtek át, az irodalmi nyelvet és nem a helyi dialektust beszélik. Számukra a magyar nyelv védelmében tevékenykedni egyben megélhetési forrás is, ugyanakkor ehhez értenek, s hatékonyan működnek. Az egyesületekkel együttműködve ők tanítják be az óvodás és iskolás gyerekeknek a magyar dalokat, versikéket, ők készítik fel őket az ünnepeken való szereplésre. A magyar nyelvű kultúra ápolásában, a nyelv iránti érdeklődés felkeltésében nagy szerepük van.
- b) A helyi értelmiség azon része, amelynek fontos az Őrvidékhez tartozás, a múlthoz, az ősökhöz való kötődés, a magyar nyelv.
- c) Az egyházak élén álló lelkészek, akik küldetésüknek tartják a nyelv és kultúra védelmét. A mostaniak mindegyike kívülről került a közösségbe: Magyarországról Erdélyből és Németországból.

Burgenlandban is kezd általánossá válni az a tendencia, amely szinte a legtöbb magyar diaszpórára igaz, s a bécsi magyarság soraiban is megmutatkozott. Az 1980-es évek jóléti migránsai (főleg a Magyarországról, Erdélyből, Felvidékről érkezők) vették át a vezető pozíciókat a civil szervezetekben szerte a világon. „Ők – az őshonosokkal szemben – ugyanis jobb nyelvtudással és klasszikus magyar nemzeti identitással rendelkeznek.”⁶

HATÁROK...

A település határa egy adott keret a csoport részére, amely egyrészt átjárható, másrészt a benne élő lokális csoport saját keretein belül kialakíthatja hagyományait, szimbolikus tereit, szokásait. A burgenlandi vizsgált négy község esetében vallási szempontból a közigazgatási határok teljesen zártak, átjárhatat-

⁶ Gerhard Baumgartner: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. Elhangzott 2003-ban a BMKE megalakulásának 35. évfordulóján.

lanok voltak. Ez a „szokás” megakadályozta a szomszédos falvak különböző felekezetű magyar lakosainak házasodását, ugyanis az egyház inkább a katolikusságot, az evangélikusságot, a lutheránusságot erősítette, mint a kisebbségi öntudatot, s ezzel asszisztált a vegyes házasságok létrejöttéhez. Változást a 60-as évek hoztak, amikor a falvak elitjének összefogása a BMKE 1968-as megalakulásában realizálódott. Mára megszűntek a vallási ellentétek, a három felekezet évente tart közös ökumenikus istentiszteletet, amikor a három lelkész valamelyike celebrál.⁷ A BMKE lapja, az *Őrség* évtizedek óta beszámol a három egyházat érintő kérdésekről, problémákról.

A zárt paraszti közösségek felbomlásával sok ingázó dolgozik Bécsben, s ez újabb határnyitást jelentett az itteniek életében csakúgy, mint a vassfürgöny leomlása, amely virágzó határ menti gazdasági kapcsolatokat eredményezett, de az anyaországgal való kapcsolatfelvétel lehetőségét is megteremtette.

FELSŐPULYA

A közép-burgenlandi Felsőpulya helyzete több szempontból is sajátos. Az 1975-ben városi rangot kapott település közigazgatásilag két falu, Közép- és Felsőpulya egyesüléséből jött létre. A két „települést” egy körforgalom választja el egymástól, s az ebből elágazó Ungarngasse egyenesen a középpulyai katolikus templomhoz vezet, amelyben 2000-től egyre kevesebb alkalommal hallani magyar szót a templomi szertartások alakalmával. Ennek a gyülekezetnek az élén soha nem állt olyan domináns személyiség, aki a magyar nyelv védelmét és fenntartását éppoly fontosnak tartotta volna, mint a három dél-burgenlandi településen élő lelkészek. A világháború után alakuló és működő civil szerveződések (például a Piroska táncegyüttes) itt sorra megszűntek, a hagyományok ápolása teljesen háttérbe szorult a 70-es évek végére. A BMKE-nek itt működő fiáléja próbálta újra bevonni a pulyaiakat a vérkeringésbe, s a településen tanítók sokat tettek a magyar nyelvű kultúra felelevenítéséért. A település a dél-burgenlandi három falutól viszonylag távol helyezkedik el, így 2003-ban megalakult a *Közép-burgenlandi Magyar Kultúregyesület*, amely Pulya és környéke magyarságának szervez programokat, de a helyi öntudatot is erősíti. Tulajdonképpen folytatja a megkezdett hagyományt: a nemzeti ünnepek megtartását, a hagyományos anyák napi és karácsonyi ünneplést a Domschitz

⁷ „1990 óta a burgenlandi Őrségben is minden évben megtartjuk a januári „Ima nyolcad a keresztények egységéért” keretében a közös ökumenikus istentiszteletünket. Rendszerint a január 18. és 25. közé eső vasárnap délutánján. Vetésforgószerűen váltokozva, Alsóőr katolikus, Sziget evangélikus, Felsőőr református és katolikus templomában, változatos, gazdag tartalommal és szépszájú résztvevővel. A templomi együtlét agapéval, étel és ital melletti kedélyes együtléttel folytatódik az egyházközösségek, gyülekezetek nagytermében.” Idézet Galambos Ferenc Iréneusz atya előadásából, amely Hét egyház és felekezet határon túli és hazai lelkipásztorainak, világi előljáróinak 2000. január 27–28-án Esztergomban tartott tanácskozásán hangzott el.

vendéglőben. A frissen alakult egyesület kórust és néptáncsoportot alapított és nyelvtanfolyamokat szervez.

A település rendszeresen megünnepli a városi rang elnyerésének évfordulóit, amely jó alkalom arra, hogy találkozzanak a népcsoportok és a többségi nemzet, a hétköznapi emberek és az előljárók, de megtisztelik az eseményt magyarországi vendégek is.

Eddig öt alkalommal adott otthont a település az ún. *Kufsteini Tanácskozás*-nak, amelyet az Ausztriai Magyar Szervezetek Központi Szövetsége, a Nyugat-európai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége és a Közép-burgenlandi Magyar Kultúregyesület szervez. Ez a legrepresentatívabb esemény a burgenlandi magyarság körében, így fontos, hogy mindenki ott legyen: a helyi magyarok, a tartományi előljárók, a magyarországi politikusok, tudósok, a világ magyarságának képviselői, a határon túli magyarság vezetői, az ausztriai népcsoportok képviselői és a határ menti települések vezetői, amelyekkel a pulyaiak szomszédi kapcsolatokat alakítottak ki. A konferencia megszervezésére büszkék is a pulyaiak. A tanácskozás mindig valamilyen aktuális téma köré szerveződik, amely a kisebbségekkel kapcsolatos (*Az ausztriai népcsoportok és anyaországuk*; „*Mit ér az ember, ha magyar?*”; *Az Európai Unió és az etnikai kisebbségek*; *Jövőképtervezet Európáért*). Meg kell azonban jegyezni, hogy eddig minden alkalommal megfélekeztek a szervezők a számban legnagyobb ausztriai „kisebbségről”, a török és volt jugoszláv migránsok csoportjáról és problémáiról.

Felsőpulyának több cikluson keresztül volt kétnyelvű polgármestere, aki aktív szerepet vállalt a közéletben, de politikai fórumokon is kiállt a kisebbség ügye mellett. Mind a mai napig ő a vezetője a Magyar Népcsoporttanácsnak, amely 16 fővel dolgozik mint tanácsadó testület. A négy település közül ma csak Alsóórnek van kisebbségi polgármestere. Az önkormányzatok tolerálják a tartomány kulturális és nyelvi sokszínűségét, és igyekeznek előnyt kovácsolni belőle.

FELSŐÖR

A Pinka folyó völgyében fekvő Felsőőr Burgenland második legnagyobb városa, a dél-burgenlandi magyarság központja, Ausztria legnagyobb református gyülekezetének otthona. Civil szervezetei a Burgenlandi Magyar Kultúregyesülethez vagy a helyi református egyházhoz tartoznak. Fennmaradásukhoz osztrák és magyar részről is kapnak állami támogatást. A szervezetek összefogva, egymás munkáját erősítve ápolják a magyar nyelvű hagyományokat.

A intézményeken és civil szervezeteken kívül a lokális ünnepek és programok képesek megmozgatni a közösséget. Ezeknek az ünnepeknek a megszervezése azonban a szervezetek érdeme, ezért együttesen számolok be róluk.

A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület sajnos csak 1968-ban alakult meg Felsőőrben. Jelentősége azért nagy, mert a helyiek ismerték fel egy olyan szervezet megalakításának szükségességét, amely az őrvidéki magyarságot hivatalo-

san is képviselni tudja a közéletben. Az egyesületnek nem volt könnyű dolga, hiszen egy olyan, viszonylag kis létszámú, de sok településre tagozódó magyar szórványközösséget kellett összefognia, amely nemcsak felekezeti, de társadalmi szempontból sem volt soha egységes. Ezek a különbségek csökkentek ugyan, de továbbra is léteztek.⁸ Az egyesületnek szembe kellett néznie a helyiek ellenállásával, miszerint mindenféle *gyűttment* ne parancsolgasson nekik, azaz nehezen fogadtak be bárkit is. A bécsi emigráns magyarokkal is hosszú évek alatt alakult ki jó viszony, mert az elcsatolt országrész autochton magyar kisebbsége és az emigráns magyarság nem tartozott egy kategóriába. Ezt a hivatalos álláspont is csak erősítette, különbséget tettek ugyanis az ausztriai magyarok között: a burgenlandi magyarokat 1976-tól, a bécsi magyarságot csak 1992-től ismerték el törvényesen ausztriai népcsoportként.

Az egyesület ma több mint 600 tagot számlál. A fiókintézményeivel és egyéb csoportjaival közösen és eredményesen végzett tevékenységeivel hívta fel magára az Illyés Közalapítvány figyelmét, amely a határon túli régiók sorában utolsóként Ausztriában is létrehozta alkuratóriumát. Az egyesület égisze alatt működik az alsóőri *Virgonc Néptáncsoport*, az *Óriszigeti Néptáncsoport*, a *Szeberényi Lajos citerazenekar* s az egyesület 2004-ben alakult színjátszóköre, amelynek alsóőri és felsőőri fiatalok, felnőttek a tagjai.

A BMKE 1990-től évről évre bővülő repertoárral igyekszik kiszolgálni a magyar nyelvű kulturális események iránt érdeklődők igényeit. Rendezvényei a következő csoportokba sorolhatók:

- a) magyar ünnepek megszervezése: március 15., október 23. stb.,
- b) jeles ünnepnapok megtartása: farsang, anyák napja, karácsony,
- c) helyi, lokális ünnepek, hagyományos rendezvények: Tarka zenés est, könyvbemutatók, megemlékezések helyi születésű híres emberekről, évfordulók megtartása, mesemondó és versmondó versenyek gyerekeknek, bál.

Az egyesület jó kapcsolatot alakított ki az iskolákkal, így a jeles eseményeken a gyerekek szolgáltatják a műsort, de fellépnek a BMKE-hez tartozó egyesületek is valamilyen produkcióval, színesebbé téve az ünnepet. A dél-burgenlandi falvak vezetői, lelkészei, az BMKE tagjai együttesen ünnepelnek. A Tarka zenés estet a Felsőőri Református Egyház dísztermében tartják. A hagyományosan évente egyszer megrendezendő programban operettsláger, populáris magyar dalok hangzanak el, amelyet a főleg az idősebb generáció tagjai hallgatnak nosztalgiával. A szervezet évről évre új programokat indít az igények figyelembevételével. Terveik között szerepel egy népzenei iskola megszervezése, amely olyan tehetséges zenészeket nevel majd, akik képesek lesznek a jelenlegi néptáncgyűttesek zenei kíséretére.

⁸ „Burgenland Ausztriához csatolásáig az itteni magyar népességnek teljes társadalmi struktúrája volt. Ez azonban egyáltalán nem volt átjárható. A főnemesség, a „magyarónok”, a kismesesi-paraszti népesség és a földművesek nemcsak térbelileg, hanem társadalmilag is egymástól elkülönülő világban éltek” (Holzer–Münz 1997; vö. Suppan 1983; Gaál 1985; Baumgartner 1989).

A BMKE anyanyelvű sajtótermékek kibocsátásával is ápolja a magyar nyelvet. Kiadványai minden korosztályt megszólítanak. Az *Őrség/Die Wart* tájékoztató lap. Az egyesület már a megalakuláskor szükségét érezte egy kiadványnak megjelentetésének, így a 6. első száma a megalakulást követően, 1968 áprilisában megjelent. A borítót a négy magyar község címere díszíti. Az egyes magyar községeknek különszámokat is szenteltek, amelyek igényesen mutatták be a települések múltját, jelenét, hagyományait, szimbólumait, közéletét, híres személyiségeit, problémáit. Később állandó rovatokat vezettek be: „Élő hagyományaink”, interjú fiatalokkal és a községek polgármestereivel, beszámoló a nyaraltatásokról, kirándulásokról. A cikkek általában a magyar népcsoport életéről, múltjáról, hagyományairól és az érintőlegesen aktuális eseményekről adnak tájékoztatást. A lap magyar nyelvű, de tartalmazza az írások rövid német nyelvű összefoglalóját is.

1986 óta alkalmanként jelenik meg az *Őrségi füzetek/Warter Hefte* magyar és német nyelven. Ez a füzet mindig aktuális és a népcsoportot érintő fontos témákat vitat meg, valamint beszámol a tudományos tanácskozásokról, előadásokról. 1990-ben indították el az *Őrvidéki Híreket*, amelyből az aktuális eseményekről, rendezvényekről értesülhet az olvasó. Ennek jeles példája az 1995-ben megjelent szám, amelyet a magyar nyelv hetének szenteltek. A kiadvány arról a tudományos tanácskozásról számol be, amelyet Imre Samu és Lőrincze Lajos emlékére rendeztek meg. A színvonalas előadás-sorozat nagy sikernek örvendett. A programok több helyszínen zajlottak, mindhárom őrségi településen, s a távolabbi Felsőpulya sem maradt ki a sorból. Az előadások mindegyike sugallta, hogy a „megmaradás legfontosabb tényezője a nyelv”. Az előadók között szerepelt Nemeskürty István, Hetényi István, Szabó Géza, Pomogáts Béla, Pusztay János, Grétsy László és Szathmári István.

Gyerekeknek szól az 1992 óta megjelenő *Hírhozó* című újság, amely versikéket, meséket, vicceket, érdekes történeteket és rejtvényeket tartalmazott. A lapot frissítették, színesítették, s 2005-től megújulva *Napocska* néven jelenik meg. A BMKE új magyar nyelvű gyermekmagazinját az általános iskolákban magyarul tanuló diákok számára szerkesztik. Elsősorban a környezetismeret órák anyagát igyekszik kiegészíteni, de emellett aktuális híreket, játékos verseket, dalokat, fejtörőket is tartalmaz.

Gúthy László 1992-ben Szatmárcsekéről érkezett a felsőöri gyülekezet élére családjával. A presbitérium többfordulós megmérettetés után választotta ki őt. A felsőöri református gyülekezet a legrégebbi protestáns közösség Ausztriában, amely kb. 1400 főt számlál. Az istentiszteletek magyar, a hónap első vasárnapján német és magyar nyelven folynak. Még 1889-ben alakult az a *Református Ifjúsági Olvasókör*, amelynek hagyományait Gúthy László is folytatja. Az olvasókör keretein belül könyvtár, táncsoport, színjátszó kör működik, amelyek előadásaiskal és fellépéseikkel számos rendezvény színvonalát emelik. Feladatuknak a magyar nyelv ápolását és megtartását tekintik. Éves rendezvényeik egyike az ifjúsági bál, amelynek nagy a népszerűsége a magyarság körében. A színjátszó kör a 20-as 30-as években alakult, de még a világháború után

is népszerű volt Felsőőrben. Hosszabb szünet után a 70-es évektől ápolták újra nagy lelkesedéssel a színjátszást, azóta szinte minden évben bemutatnak egy újabb népszínművet. A kórus a templomban lép fel ünnepi alkalmakkor, valamint számos őrri rendezvényen bemutatkozik.

A népfőiskoláknak Ausztriában is nagy hagyományuk van. Ebbe a szervezetbe integrálódott a *Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája*, amely a vasfüggöny leomlása után, a 90-es évek elején alakult. Vezetője egy fiatal, agilis helybéli tanár, aki a magyar nyelvi kötődését otthonról örököltette. A szervezet az egyik legaktívabb programszervező az Őrvidéken, és főleg a fiatalabb generációra fókuszál. A főiskola százakat megmozgat rendezvényeivel. Népszerű előadássorozatokot és nyelvtanfolyamokat szervez. A legnagyobb szabású program a Burgenlandi Magyarok Népfőiskolájának Nyári Szabadegyeteme, amely a többi határon túli rendezvény analógiájára szerveződik. A nyári egyetemnek Őrsziget ad otthont, s ez példája a dél-burgenlandi települések közötti jó kapcsolatnak. A rendezvény több szempontból is jelentőségteljes: egyrészt megmozgatja az őrvidéki szóránymagyarság minden generációját, másrészt lehetőséget ad a magyar nyelv használatára. A tér teljesen kitágul: ez nem lokális rendezvény – minden határon túli régióból érkeznek vendégek. A rendezvénynek a községháza ad otthont. A program széles spektrumú, a foglalkozások népzenei hagyományokra épülnek. A szervezők megmutatják a burgenlandi magyarság életének fontosabb szimbolikus helyszíneit (alsóőri falumúzeum, felsőőri kétnyelvű gimnázium, a helyi Szt. László templom, amely ritka falfestményeiről híres stb.), s nem mulasztják el bemutatni a helyi táncegyüttesek produkcióit sem, amelyek a magyar kultúrához való kötődést bizonyítják.

ALSÓÓR

Alsóór Felsőőr szomszédságában, a Pinka folyó mentén fekszik. Ausztriának egyetlen, többségében magyar nyelvű községe, magyar polgármesterrel. 1965-ben alapított múzeuma az Őrvidék néprajzi hagyományainak állít emléket. Hogy mennyire fontos, ki áll a közösség élén, azt Alsóór esete is példázza. Az alsóőri plébánia a pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főapátság joghatósága alá került 1988-ban. Galambos Ferenc Iréneusz atya vezetésével a falu a magyar nyelv és kultúra ápolásában regionálisan központi szerepet töltött be már a 70-es évektől. Az atya alsóőri éveiben számtalan program megszervezésével hívta fel a burgenlandi magyarokra a figyelmet. Célja a magyar nyelvű hagyományok védelme és ápolása volt. Felhívta a helyiek figyelmét a körülöttük levő értékekre. Az *Őrségi Magyar Intézetet* 1988-ban alapította az egyesület keretein belül folyó tudományos munka koordinálására. Elsődleges feladatának a burgenlandi magyarokról szóló történelmi, nyelvészeti, néprajzi írások összegyűjtését és nyilvántartását (1970-től folyik a munka), valamint további kutatások elősegítését tekinti. Eleinte az alsóőri plébánia harmadik szintjén működött, de 1998 óta a felújított Öreg Iskolában kapott helyet, ahol modern

lehetőségek között folytathatja munkáját. Az intézetnek kutató- és vendégszobái is vannak. A könyvek mellett (itt megtalálható a burgenlandi magyarságról összegyűjtött, teljességre törekvő anyag magyar, illetve német nyelven) a kutató rendelkezésére áll a világ minden részéről járó több mint 40 folyóirat és a számottevő kéziratgyűjtemény, valamint több ezer fénykép, képeslap, hangszalag, film és videokazetta; mind-mind a helyi magyarsággal kapcsolatosak.

Az intézet tudományos munkáját az évente megrendezett önálló tudományos tanácskozás mutatja be, amelyre neves előadókat hívnak meg. A tanácskozások témái a kisebbségi léttel kapcsolatosak: 1988-ban *Szent István-i örökségünk*, 1989-ben *Kisebbségi jogok és lehetőségek, a továbbiakban pedig Nevelés és oktatás a kisebbségben, Burgenland magyar öröksége, Magyar kisebbségek útja a közös Európába, Osztrák–magyar kapcsolatok, A magyar nyelv hete, Magyar népi színjátszás, A magyar néptánc, A magyar népdal* címmel rendezték meg. Az intézet támogatja a szakdolgozatot vagy tudományos értekezést író kutatók munkáját. Feladatának érzi, hogy tartsa a kapcsolatot azokkal a kutatókkal, akik a burgenlandi magyarsággal foglalkoznak. Rendszeresen szervez magyar történelmi és irodalmi előadásokat. Az atya nyugalomba vonulásával a BMKE próbálja folytatni az intézet munkáját.

Hosszas előkészületek után 2001. június 8-án hivatalosan is megnyitották Alsóőrött a *Magyar Média és Információs Központot*. Ausztria legnagyobb magyar nyelvű könyvtárosa 30 év alatt gyűlt össze, és online kapcsolatban van a szombathelyi Berzsényi Dániel megyei könyvtárral. Ma több mint 30 ezer kötetes állomány, 400 hanghordozó és 30 magyar nyelvű folyóirat áll az érdeklődők rendelkezésére. A modern, internetes kapcsolattal is ellátott intézmény ki tudja majd szolgálni a környék magyar nyelvet tanuló diákjainak, valamint az érdeklődő egyetemistáknak az igényeit. A kétnyelvű honlap széles körű információkat szolgáltat: burgenlandi intézményi adatbázisok, helységnévtár, népszámlálási adatok, szótárak, örvidéki hírek állnak az érdeklődők rendelkezésére. Az MMTK rendezvénye volt a „80 év Burgenland” előadásorozat 2001-ben, amelyben a tartomány történetének több szempontú bemutatására törekedtek. Az alsóőri Öreg Iskola volt helyszíne az MTA Magyar Tudományos Külföldön Elnöki Bizottság kihelyezett ülésének 2003-ban. A magyar nyelvű kultúra ápolását és terjesztését szolgálják a magyar nyelvtanfolyamok, irodalmi estek (például Csokonai-est) is.

Az alsóőri *Virgonc Néptánc csoport* szervezett néptánc csoportként 1950 óta működik kisebb-nagyobb szünetekkel. Ekkor még hegedűszó szolgáltatja a zenét. A *Virgonc* nevet 1980-ban vették fel, amikor is a fiatalság szervezte újra az együttest. A táncok betanítására Szeberényi Lajost kérték meg. A kezdeti sikerek fellelkesítették a táncosokat, a ruháikat maguk a táncoslányok készítették el szakszerű irányítással, Rába menti viselet alapján. A költségeket (ruha, fellépések, felszerelések) a csoport fenntartója, a BMKE állja. Az egyesület, illetve a Magyarok Világszövetségének támogatásával vett részt az együttes magyarországi tanulmányutakon, továbbképzéseken. A együttes fellépett különféle rendezvényeken, és szinte minden évben szerepelt a Pécs

megrendezett Határon Túli Magyarok Fesztiválján. Tagjai olyan lelkes fiatalok, akik fontosnak érzik a hagyományok megtartását. Nagy élményt jelentett számukra, hogy 1999-ben eljuthattak a marosszéki Néptánc táborba Erdélybe, ahol megismerkedhettek az élő hagyományokkal: pl. nyárárdmenti táncokkal, dalokkal, népzenevel, s ezenfelül a Jobbágytelkén élő emberek életével is, az erdélyi magyarság egy kis szeletével.

ŐRISZIGET

Őrisziget a vizsgált legkisebb települések egyike, amely a Szék patak völgyében fekszik, Burgenland második legnagyobb városától, Felsőőrtől alig 10 percre. A szigetiek életében 1992 volt a változás éve. Erdélyből fiatal lelkész-házaspár érkezett az Őrvidék legkisebb magyar falujába (amelyet közigazgatásilag Vörösvárhoz csatoltak), akik nemcsak a helyi elitet fogták össze, de az egész falut ráébresztették magyarságtudatára. Mezmer Ottó, Őrisziget evangélikus lelkésze családjával együtt új lendületet hozott a kis közösségbe: papi és hitoktatói munkája mellett lapot szerkeszt, énekkart vezet, felesége pedig a kántorizálás mellett megszervezte a néptáncsoportot, melynek most már három korcsoportja is van.

Az ötéves évforduló programjai már teljesen felforgatták a falu életét. Az eseményen a környező falvak lakosai, de külső vendégek is részt vettek. A helybeliek így élték meg az elmúlt öt évet:

„Nem is álmodtunk arról, hogy itt valamikor háromgenerációs táncgyűttes fog működni. [...] Kezdetben nem volt könnyű a dolgunk, utánuk kellett járni: gyere velünk, táncolj velünk! Ma meg már elkergetni se lehetne őket.” „Most három táncsoportunk van, a legkisebbek három–kilenc évesek. Ők egyáltalán nem tudnak magyarul. Nekik gyerekdalokat, mondókákat, játékokat tanítok, hogy egy kicsit szokják a magyart, ismerkedjenek vele, ne ijedjenek meg, ha valaki magyarul szól hozzájuk. A tizenkét-tizenhárom évesek értenek magyarul, de nem beszélnek. A felnőttek már mind beszélnek és használják is a nyelvet.” „Most már beszélnek a fiatalok a nyelvet. Nekem is négy unokám van, mind a négy táncol, és mind a négy beszél magyarul”⁹ – büszkélkedik az idős néni. „Micsoda nagy dolog ez egy ilyen kis faluban!” – mondja az egyik néni, s több szempontból is igaza van. A faluban évtizedekkel ezelőtt volt utoljára ilyen sürgés-forgás! A parányi kis település megalkotta saját lokális ünnepét, s erre a jeles alkalomra idelátogattak a többi burgenlandi község magyarjai, előljárói, híres emberek, ugyanakkor osztrák vendégek is. Az ünnep mégis magyar ünnep volt, magyar szóval és magyar hagyományok felelevenítésével a többségi osztrák társadalomban. Nem oly rég harangszentelés volt Őriszigeten. Az ünnepen a hívek mellett az osztrák és a magyar püspök is jelen volt.

⁹ In *Népszabadság*, 1999. július 14. Magyar sziget a határ túlsó oldalán.

ÖSSZEGRZÉS

A határok megnyitása óta 15 eredményes, eseményekben bővelkedő évet tudhat maga mögött a burgenlandi magyarság. Megerősödött a Magyar Népcsoporttanács, megerősödtek a civil szervezetek, amelyek egyre több, érdekesebb és színesebb programmal várják az érdeklődőket. Az általuk szervezett nyelvtanfolyamok résztvevői többnyire a magyar nyelv iránt érdeklődő osztrákok, akiknek szemében a magyar nyelv presztízse Magyarország EU-s tagsága, valamint a határközeli gazdasági kapcsolatok következtében növekedett meg. Megvalósulni látszik a BMKE 1968-as célkitűzése: ápolni a magyar hagyományokat s összefogni a burgenlandi szórványmagyságot.

Kitágult a tér, kitágultak a határok. Az őrvideki magyarok jó kapcsolatokat ápolnak a bécsi emigráns magyarokkal, a határközeli településekkel, de a távolabbi, határon túli magyar közösségekkel is. Burgenlandban a magyart mint idegen nyelvet tanulják a diákok, azaz nincs igazán nyelvmentő oktatási program a gyakorlatban. Az iskolatörvény lehetővé tenné az egynyelvű oktatást, amelynek keretein belül az állam nyelvét heti hat órában kellene tanulni, de erre egyelőre nincs igény, mert a szülők attól félnek, hogy így a gyermekeknek nem lesz megfelelő német nyelvi kompetenciájuk. A fentiek alapján a helyzet pozitívnak tűnik, mégis minden viszonyítás kérdése. A 90-es évek előtti állapothoz képest javult a helyzet. De elegendő-e ez az eredmény a nyelvmentéshez?

A burgenlandi magyarok száma az elmúlt három népszámlálás alkalmával alig változott, mert számukat az elmúlt két évtized emigránsai is gyarapították. Az iskolákban egyre többen tanulnak magyart, de ezek a gyerekek nem a népcsoporthoz tartoznak, hanem többségükben osztrákok. Hogy az elmúlt 15 év munkája mennyire volt eredményes, majd a következő népszámlálás adatai igazolják. A felsőőri történész szerint „bár egyre több a magyarok száma Ausztriában, az »ausztriai magyarság« mégis el fog tűnni...”¹⁰

Ma divat a társadalomtudományokban az identitáskutatás, s e téma köré szerveződött az a szimpózium is, amelyen a tanulmányom alapját képező előadás elhangzott: „Magyarlakta kistérségek, kisebbségi identitások a Kárpát-medencében”. Vizsgáljuk meg, van-e a burgenlandi szórványmagyságnak identitástudata? Mennyire érzik az őrvidekiek magukat magyarnak?

„*Magyar vagyok, de osztrák.*”¹¹ – vallották beszélgetőpartnereim 2000-ben Felsőpulyán. E mondat kettős identitástudatot feltételez.¹² Fontos a hagyományok őrzése, a szülők tisztelete. Meghatározók a gyermekkori élmények, amelyek a magyar nyelvhez kötődnek. Fontos a többségi nemzethez való tartozás is, ahol az egyén él, mert a jelenlegi élete ebben a kultúrkörben pereg. Az egyén túl akar élni, s ehhez praktikus több nyelvet beszélnie.

Egy régi történet szerint valamikor a 20. század elején egy utazó járt Alsőőri határában, és éppen az utat akarta megtudakolni a réten kaszáló embertől.

¹⁰ Baumgartner 2003.

¹¹ Vö. Szoták 2003.

¹² Vö. Cserján 2004, 46.

A vidék nyelvi sokszínűségét megtapasztalva először németül próbálkozott: „Német maga?” „Nem én” – hangzott a válasz. „Hát akkor ugye magyar?” „Nem én.” „Hát akkor miféle ember maga?” – kérdezte a csodálkozó idegen. „Én, kérem, idevalósi vagyok, a faluba.”¹³ Az alábbi a történet az őrvidékiek lo-kálpatriotizmusát jelzi: a helyhez, a szülőfaluhoz való kötődést. Ragaszkodnak az elődök hagyományaihoz, amelynek része volt a magyar nyelvű kultúra. Ezt a hagyományt ápolják a fent bemutatott egyesületek és civil szervezetek. Ezek az identitás „morzsái”.

Felhasznált irodalom

- Baumgartner, Gerhard 1989. Idevalósi vagyok. Einer, der hierher gehört. Zur Identität der ungarischen Sprachgruppe des Burgenlandes. In Baumgartner, G. – Müllner, E. – Münz, R. (Hrsg.): *Identität und Lebenswelt. Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*. Eisenstadt, Prugg, 69–84.
- Baumgartner, Gerhard 1993. Prolegomena zum Sprachverhalten ungarischsprachiger Burgenländer. In Holzer, W. – Münz, R. (Hrsg.): *Trendwende? Sprache und Etnizität im Burgenland*. Wien, 215–235.
- Cserján Károly 2004. Magyar identitás Ausztriában. In Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 41–49.
- Éger György – Szesztay Ádám 2002. *Alsóőr*. Száz magyar falu sorozat.
- Gaál Károly 1985. *Kire marad a kisködmön?* Szombathely, Vas megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Holzer, Werner – Münz, Rainer 1997. A magyar nyelvcsoporthoz Burgenlandban. *Regio*, 1997/1.
- Suppan, A. 1983. *Die österreichische Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert*. Wien.
- Szoták Szilvia 2002. A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület. *Nyelvünk és Kultúránk*, XXXII. évf., 120, 80–97.
- Szoták Szilvia 2003. A burgenlandi Felsőpulya (Oberpullendorf). In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 259–283.
- www.ref-kirche-oberwart.com
- www.bukv.at
- www.statistik.at
- www.umiz.at

¹³ Vö. Éger–Szesztay 2002, Baumgartner 1989.

SUMMARY

The morsels of identity. NGOs for preserving the Hungarian language and culture in Burgenland

Hungarians in Burgenland have had 15 successful and eventful years since the opening of the borders. The Hungarian Minority Council and the NGOs became strong and they organize a lot of interesting and exciting programs. The participants of their Hungarian language courses are mostly Austrians, who became interested in the Hungarian language, whose prestige increased especially after Hungary had become an EU members country, and economic activities near the border had accelerated.

The objective set by BMKE (Cultural Association of Hungarians in Burgenland) in 1968 appears to succeed: the observation of Hungarian traditions and keeping together the Hungarian Diaspora in Burgenland. Closed communities opened up, which resulted in broader horizons. Hungarians in Burgenland keep good contact with Hungarian emigrants in Vienna and settlement near the border, but moreover they have got good relations with any other Hungarian communities in Diaspora.

In Burgenland Hungarian is taught as a foreign language to students, which means that there is no special educational program, which aims at preserving the Hungarian language in practice. Austrian legal measures could make monolingual education possible in the framework of which German would be taught in 6 lessons, but there is no demand for this since the parents are afraid that their children will not have adequate competence in German.

The above mentioned facts reflect positive changes, however everything is relative. The present situation is definitely better than it was before 1990. But is it sufficient for preserving the language? The number of Hungarians in Burgenland has hardly changed during the last three censuses, because of the emigrants of the last two decades. There is a growing interest in learning Hungarian at school, but the students are mostly Austrians. Only the next census will prove how successful the last 15 years' efforts were. According to a historian from Felsőőr, despite the increasing number of Hungarians in Austria, Hungarians will still disappear. Today there is a trend in social sciences, which focus on identity search and this symposium also centered around these issues: Hungarian minorities and minority identities in the Carpathian Basin. Does the Hungarian minority in Burgenland have a Hungarian identity? To what extent are Hungarians living in Burgenland feeling Hungarian? "I am Hungarian, but Austrian." As one of my interviewees in Felsőpulya said in 2000, which is an evidence to double identity.

The preservation of traditions as well as respect for parents is still important. Childhood experiences with the Hungarian language are relevant. Belonging to the Austrian majority is also essential for individuals since they are part of this civilization. The individuals want to survive, and in order to achieve this it is practical to speak several languages.

According to an anecdote dating back to the early 20th century a traveler asked a local farmer for instructions in Alsóőr. Being aware of the multilingual environment first he spoke German: “Are you German?” “No, I’m not” – he replied. “You are Hungarian then, aren’t you?” “No, I’m not.” “What nationality are you then?” – asked the surprised stranger. “I’m just from the village nearby”. This story makes it obvious how strongly Hungarians living in Burgenland are linked to their birthplaces. They insist on their Hungarian ancestors’ tradition which forms part of the Hungarian language and culture. The observation of Hungarian traditions is encouraged by Hungarian Associations which I have been lecturing about. These are the morsels of identity.

A KÖTET SZERZŐI

Bakó Boglárka Brassóban született 1970-ben, 1976 óta Magyarországon él. A budapesti I. László Gimnáziumban érettségizett 1989-ben. 1990-től a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–történelem szakára járt, majd az ELTE magyar–kulturális antropológia szakán végzett. 2003-ban kezdte az Európai etnológia doktori programot az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 2000-től az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. Szakmai érdeklődése a lokális-regionális identitás, az interetnikus kapcsolatok és a kisközösségi női szerepek kérdésköreinek kutatására irányul.

Címe: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: bako@mtaki.hu

Bálint Blanka Csíkszeredában született 1976-ban. A csíkszeredai Márton Áron Gimnáziumban érettségizett 1994-ben. Felsőfokú tanulmányait a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végezte. 1998-ban diplomázott szociológia szakon, majd ugyanott elvégezte a Közösség és Területfejlesztés magiszteri képzést. 2000-től részt vesz a Budapesti Corvinus Egyetem szociológia doktori programjában. A csíkszeredai Sapientia EMTE Társadalomtudományi Tanszékén adjunktus. A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjánál tudományos kutatói munkát végez. Kutatási területe: munkaerő-piaci folyamatok, demográfiai folyamatok.

Címe: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, 530210 Csíkszereda, Petőfi Sándor u. 8 sz. Hargita megye, Románia
E-mail: balintblanka@sapientia.siculorum.ro

Bíró A. Zoltán Székelyudvarhelyen született 1955-ben. A székelyudvarhelyi Elméleti Líceumban érettségizett 1974-ben, majd felsőfokú tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Filológia Karán, magyar–orosz tanári szakon 1978-ban fejezte be. 2003-ban doktorált a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. A csíkszeredai Sapientia EMTE Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettes és kari kancellár. 1990-től a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjánál társadalomkutató és intézetvezető. Kutatási területe: interetnikus kapcsolatok, kommunikáció és kulturális antropológia, joking relationships (tréfás nyelvi kapcsolatok), kisebbségi magyar intézményi struktúra, migrációs folyamatok, szociolingvisztika.

Címe: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, 530210 Csíkszereda, Petőfi Sándor u. 8 sz. Hargita megye, Románia
E-mail: dekanmtt@sapientia.siculorum.ro

Bodó Barna Sepsiszentgyörgyön született 1948-ban. A Székely Mikó Kollégiumban érettségizett, majd a Temesvári Egyetemen végzett fizika szakon. 2003-ban doktorált a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudomány-

egyetem Politikatudományi Karának adjunktusa, valamint a temesvári Kisebbségi-Szórványkutató Központ programigazgatója. Kutatási területe: kisebbségi kérdés (szórványlét), regionalizmus, közigazgatás. Az oktatás mellett újságírói tevékenységet is folytat: riportok, szociográfiák és tudományos publicisztikák írója, egy fizikaszakkönyv szerzője; filozófiai, szociológiai munkák társszerzője. A *Diaszpóra Könyvek* sorozatnak és a *Romániai Magyar Évkönyvnek* 2000-től szerkesztője.

Címe: Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Mihail Kogalniceanu nr. 1 400084 Cluj-Napoca

E-mail: bodob@mail.rdstm.ro

Farkas György a szlovákiai Vágsellyén született 1969-ben. A zselizi Magyar Tannyelvű Gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait a pozsonyi Komenský Egyetem Természettudományi Karának Regionális Földrajzi Tanszékén folytatta. Doktori képzésben az ELTE TTK-n vett részt. Kutatási területe: népességföldrajz; etnikai földrajz. Jelenlegi munkahelye: ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék.

Címe: 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.

E-mail: fagyongy@ludens.elte.hu

Gesztzi Zsófia Budapesten született, 1996-ban érettségizett a budapesti Városmajori Gimnáziumban. Az ELTE BTK néprajz szakán 2002-ben végzett, kulturális antropológián 2003-ban diplomázott. 2002–2005 között az ELTE Magyar és összehasonlító folklorsztika doktori iskola hallgatója volt. 1998 óta végez kutatásokat Kárpátalján PáKay Viktóriával közösen. Első terepük az egykori Ugocsa megyéhez tartozó Tisza-bölkény volt, itt két nagyobb témában folytatott vizsgálatokat: a görög katolikus és pravoszláv felekezet között feszülő ellentéteket tanulmányozta, illetve a betlehemezés szokását és annak történeti, felekezeti és funkcionális változásait. Doktori kutatásainak témája a kárpátaljai betlehemes játékok, azok történeti alakulását, funkcióit, napjainkban betöltött szerepét vizsgálja. Kutatott témái közé tartozik a magyarságtudat, az identitás kérdésköre is, valamint készített interjúkat a történelmi emlékezetre vonatkozóan is.

E-mail: gesztizs@hungarnet.hu

Ilyés Zoltán Budapesten született 1968-ban, majd ugyanitt érettségizett a Steinmetz Miklós Gimnáziumban. Felsőfokú tanulmányait a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem biológia–földrajz szakán végezte el, majd a KLTE Földtudományi doktori programjában vett részt. 1999-ben védte meg disszertációját a romániai Gyimes történeti földrajza témakörében. Szakmai érdeklődése a történeti kultúrtájfejlődés, az etnikai, vallási és kulturális térbeliség, valamint az etnicitás, az asszimiláció és a nemzetváltás kérdéseire irányul. 1992 óta az egri Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékén, 1993 óta a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékén oktat. 2002 óta az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa.

Címe: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.

E-mail: ilyes@mtaki.hu

Lelkes Gábor szülővárosa és lakhelye Dunaszerdahely. A dunaszerdahelyi Vámbéry Ármin Gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Komenský Egyetem Természettudományi Karán végzett geográfia szakon. A doktori képzésének színhelye a Komenský Egyetem Természettudományi Karának Társadalomföldrajzi Tanszéke. Kuta-

tási területe: Dél-Szlovákia regionális fejlesztése. Jelenlegi munkahelye a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Parková 4, 931 01 Samorin

E-mail: gaborlelkes@yahoo.co.uk

Pákay Viktória 1973-ban született Tapolcán. Az Eötvös József Gimnáziumban német speciális szakon érettségizett. Néprajzi tanulmányait az ELTE-n végezte, ahol 2002-ben diplomázott. Ezt követően az ELTE Magyar és Összehasonlító Folklorisztikai Doktori Programjában vett részt. Kutatási terepe Kárpátalja, ahol 1998 óta végez Geszti Zsófiával közösen gyűjtéseket. Több témában is végeztek vizsgálatokat: húsvéti és karácsonyi szokások; a vallási élet különböző jelenségei; hiedelemvilág; népi orvoslás; a kulturális élet változásai; az identitás megjelenési formái. Kiemelten a népi gyógyítás jelenségeivel, a gyógyító egyéniségek tevékenységének, személyiségének vizsgálatával foglalkozik, doktori értekezését is ebből írja.

E-mail: pakay.viktoria@freemail.hu

Papp Richárd 1973-ban született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karának kulturális antropológia szakán végezte, ahol ma tanársegéd. Jelenleg a debreceni egyetem néprajz szakán végzi doktori tanulmányait. Korábbi terepmunkáit a magyarországi szerbek körében, budapesti, kárpátaljai és izraeli zsidó közösségekben, Erdélyben és a Délvidéken végezte. Jelenleg az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársaként a délvidéki magyarság körében végez kutatásokat elsősorban Zentán, Bácsfeketehegyen és Dobradóban. Érdeklődési területei: vallás és etnicitás, nemzettudat és tradíció, etnikus-kisebbségi identitás és rítus összefüggésrendszerei.

Címe: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 1014 Budapest, Országház utca 30.

E-mail: papp@mtaki.hu; rikivirag@tlkk.org

Sebok László Budapesten született 1955-ben. Az ELTE földrajz-térképész szakának elvégzése után a Kartográfiai Vállalatnál dolgozott térképszerkesztőként, majd termelés-irányítóként. 1985-ben szerzett egyetemi (gazdaságföldrajzi) doktorátust *summa cum laude* minősítéssel. A Magyarságkutató Csoport, majd Intézet munkatársa lett 1987-ben. Ma a jogutód Teleki László Intézetben az EuroGraph térinformatikai kutatási program vezetője, tudományos munkásságának középpontjában a közép-európai térség demográfiai és etnikai arányváltozásainak tanulmányozása áll – elsősorban a 20. század vonatkozásában. Rendszeresen készít etnikai térképeket és etnostatistikai feldolgozásokat.

Címe: Teleki László Intézet, 1125 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 22/c.

E-mail: l.sebok@tla.hu

Szabó Á. Tőhötöm 1975-ben született Székelyudvarhelyen, ugyanitt érettségizett a Benedek Elek Tanítóképzőben. 1999-ben végzett magyar-néprajz szakon a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. 2001-től a Debreceni Egyetem doktorandusza. Jelenleg a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén tanársegéd, emellett a kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társaságnál is dolgozik. Az erdélyi, székelyföldi falvak gazdasága, ezen belül is az önszervező közösségek és a gazdálkodás kapcsolata érdekli. Ezzel összefüggésben vizsgálja a helyi gazdasági szereplők, csoportok lokalitáshoz való viszonyulását és a helyi elitek szerepét a lokalitás és a helyi identitás megteremtésében.

Címe: Kriza János Néprajzi Társaság, 400162 Kolozsvár, Croitorilor u. 15.

E-mail: szabo_tohotom@yahoo.com

Szarka László 1953-ban született. A galántai gimnáziumban érettségizett, majd 1976-ban a pozsonyi Komenský Egyetem történelem–magyar szakán szerzett diplomát. Első munkahelye a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete volt. Ugyanebben az évben áttelepült Magyarországra, ahol a Csehszlovák Tudományos Akadémia budapesti kirendeltségének munkatársaként dolgozott. 1981-től az MTA Történettudományi Intézetének kutatója. A 19–20. századi magyarországi és közép-európai kérdés történetével foglalkozott. Kandidátusi disszertációját a dualizmus-kori szlovák kérdés témakörében 1992-ben védte meg. 1998-tól az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely vezetője, 2001-től az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet igazgatója.

Címe: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: szarka@mtaki.hu

Szoták Szilvia Ricsén született 1971-ben, majd a nagy múltú sárospataki Rákóczi Gimnáziumban érettségizett. Diplomát a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar szakán szerzett, majd az egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Iskolájának programjában vett részt a szociolingvisztika–nyelvpolitika elágazást választva. Jelenleg védés előtt álló doktorandusz. Kutatási területe: ausztriai kisebbségek, őrvidéki magyarság, nyelvi jogok, nyelvpolitika, oktatáspolitikai. 2000-től folyamatosan kutat az Őrvidéken (Felsőpulyán) és az ausztriai kisebbségek körében. Jelenleg a Köztársasági Elnöki Hivatal Kommunikációs és Sajtófélfőosztályán dolgozik.

Címe: Köztársasági Elnöki Hivatal, 1014 Budapest, Szent György tér 1.
E-mail: szotak.szilvia@mail.datanet.hu

Turai Tünde Margittán született 1977-ben. Szilágysomlyón érettségizett, majd Kolozsváron folytatta tanulmányait a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar–néprajz szakán. 2000-ben diplomázott. Utána – ugyanott – elvégezte az Etno- és Szociolingvisztika magiszteri képzést, miközben dolgozott a Román Tudományos Akadémia Folklór Intézetében. 2001-től az ELTE BTK Európai Etnológia Doktori Iskolájába járt. Kutatási területe: társadalomnéprajz (ezen belül: idős generáció, család, generációs kapcsolatok) és múzeumi nyilvántartás. 2005-től a Néprajzi Múzeumban dolgozik muzeológusként.

Címe: Néprajzi Múzeum, 1055 Budapest, Kossuth tér 12.
E-mail: tturai@neprajz.hu

BIBLIOGRÁFIA

- A. Gergely András: A térszerveződés szimbolikus üzenetei. I–II. *Comitatus*, 1996/1, 33–42; 1995/2, 13–21.
- A. Gergely András 1993. *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet.
- A szlovákiai magyar kultúra helyzete*. 2005. Gyorsjelentés és vitaanyag. Kézirat. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
<http://www.foruminst.sk/documents/2-1-266-vitaanyag.pdf>
- Andrásfalvy Bertalan: Néprajzi csoport, kistáj és régió. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, XI–XIII, 39–58.
- Appadurai, Arjun 2001. A lokalitás teremtése. *Regio* (11), 3, 3–31.
- B. Kovács István 1999. Jegyzetek a gömöri magyar nép táji-kulturális tagolódásáról. In *A Gömör–Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve (1995–1997)*. Rimaszombat, 112–132.
- B. Kovács István 2003. *Gömörológia: Írások a történelmi Gömör és Kishont vármegye múltjáról és jelenéről*. Pozsony, Madách–Posonium.
- Bakó Boglárka (szerk.) 2003. *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Balassa Iván 1989. *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Balogh Balázs – Fülemile Ágnes 2004. *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Baranyi Béla 2001. *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bárdi Nándor 2004. *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete. Problémakatalógus*. Pozsony, Kalligram.
- Bekényi József – Bércesi Ferenc – Németh Jenő: *A kistérség fogalma, funkciói, intézményrendszere*. <http://www.b-m.hu/idea/>
- Bene Béla – Szarka László: Kontaktszónák a magyar állam- és nyelvhatárok között. Etnikai változások és a magyar státustörvény. In Kuthy Áron – Nagy Vilmos (szerk.) 2005. *Határesetek*. Balassagyarmat, 32–41.
- Benko George 1999. *A regionális tudomány*. Pécs–Budapest.
- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Bíró A. Zoltán (szerk.) 1998. *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda.
- Bíró A. Zoltán – Bodó Julianna 1998. A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. In Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

- Beregszászi Anikó – Papp Richárd (szerk.) 2005. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Bíró Gáspár 1995. *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest, Teleki László Intézet.
- Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László (szerk.) 2005. *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Bodnár Mónika 2002. *Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Társadalomtudományi Intézet – Liliium Aruum Könyvkiadó.
- Bodó Barna 1994. Bánság és az etnikai diskurzus. *Magyar Szemle* (5), 6, 625–654.
- Bodó Barna 2003. *Talpalatnyi régióink. Politológiai esszék*. Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság.
- Borsos Balázs 2001. A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. In Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- Bourdieu, Pierre 1985. Az identitás és reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*, 1, 7–22.
- Csatári Bálint 1996. *A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége*. Kecskemét, MTA RKK-KTM Phare Iroda.
- Csatári Bálint 2002. A kistérségek a magyar területfejlesztés rendszerében. In Radnóti Éva (szerk.): *Regionális fejlődés Európában és Magyarországon*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ. (Stratégiai Füzetek 12.)
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária 2002. *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén.)
- Csíki Tamás 2002. A régiófogalmak néhány elméleti és módszertani problémája. *Néprajzi Látóhatár*, (11), 1–4, 55–67.
- Danter Izabella – Gudmon Ilona – Csík Zoltán 1995. Mátyusföld. In *Barangoló. Csallóköztől Bodroghöz*. Pozsony, Terra Könyvkiadó, 51–82.
- Dimény Attila 2003. *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. Kolozsvár, Kriza János Társaság.
- Dobos Ferenc 2005. A magyar státustörvény működése. A magyar igazolványt igénylők rétegzettségi elemzése. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás*. (Tér és terep 4.) Budapest, Balassi Kiadó (megjelenés előtt).
- Éger György (szerk.) 2000. *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Osiris.
- Éger György – Langer, Josef (szerk.) 2001. *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Enyedi György 1996. *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember-település-régió.)
- Enyedi György – Horváth Gyula (szerk.) 2002. *Táj, település, régió*. Budapest, Kossuth Kiadó, MTA Társadalomkutató Központ. (Magyar tudománytár 2.)
- Erős Ferenc 2001. *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitásstratégiák*. Budapest, Janus–Osiris.
- Erős Vilmos 2005. *Asszimiláció és retorika. Szabó István: A magyar asszimiláció című munkájának rekonstrukciója*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Fábri István – Fodor Szabolcs (szerk.) 2004. *Határon túli magyar oktatási és nevelési intézmények adattára*. Budapest, Márton Áron Szakkollégium.

- Farkas György 2002. *A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban*. PhD-disszertáció, Kézirat. Budapest, ELTE TTK.
- Feischmidt Margit (szerk.) 2005. *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. (Tábla-könyvek 7.)
- Fejős Zoltán 2002. A regionalizmus és a néprajzi kutatások néhány kérdése. *Néprajzi Látóhatár*, (11), 1–4, 69–84.
- Frisnyák Sándor (szerk.) 1996. *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza.
- Gagy József (szerk.) 1996. *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda, KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.
- Glatz Ferenc – Szarka László (szerk.) 2002. *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Gecse Annabella 2001. A terek használatának etnikai sajátosságai Baracán. *Gömörország* (2), 3. <http://gomorország.host.sk/159.html>
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék, Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén II.)
- Gyurgyik László 2001. A 2001-es szlovákiai népszámlálás első eredményei. *Regio*, (12), 3, 247–260.
- Gyurgyik László – Sebők László (szerk.) 2003. *Népszámlálási körkép Közép-Európából, 1989–2002*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Hajdú Zoltán 2001. *Magyarország közigazgatási földrajza*. Pécs–Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.) 2003. *Regisztrálható-e az identitás? Az identitásválasztás szabadsága és a nemzeti hovatartozás nyilvántartása*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Jogtudományi Intézet.
- Hódi Sándor 1992. *A nemzeti identitás zavarai*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Hofer Tamás 1980. A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségeiről. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. Budapest.
- Horváth Gyula 1996. A magyar regionális politika és az európai kihívások. *Vezetéstudomány*, 1, 17–29.
- Horváth Gyula (szerk.) 2003. *Székelyföld*. Budapest–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó. (A Kárpát-medence régiói 1.)
- Horváth Gyula (szerk.) 2004. *Dél-Szlovákia*. Budapest–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó. (A Kárpát-medence régiói 2.)
- Ilyés Zoltán 1996. Politikai, kulturális-etnikai és természeti határok a Székelyföldön (Kísérlet a XIX. század végi állapot rekonstrukciójára). In Pál Ágnes – Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl*. Szeged, 63–71.
- Ilyés Zoltán 2004. A határfogalom változó tartalmi a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. III. Budapest, Akadémiai Kiadó, 9–16.
- Joó Rudolf 1988. *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Juhász Jácint – Györfy Lehel 2004. Innováció és az erdélyi magyarok régiók gazdasági átalakulása. In Réti Tamás (szerk.): *Közeledő Régiók a Kárpát-medencében*. Budapest, 213–265.
- Katona Judit – Viga Gyula (szerk.) 1996. *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum.

- Keményfi Róbert 1998. *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Keményfi Róbert 2000. A nyelvsziget fogalmának ideológiai háttéréről. *Néprajzi Látóhatár* (9), 1–2, 1–10.
- Keményfi Róbert 2002. Etnikai ütközőzóna Várasfenesen. *Néprajzi Látóhatár* (2), 1–2, 125–142.
- Keményfi Róbert 2002. *A gömöri etnikai térmozzaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák–magyar etnikai határ futására*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó.
- Keményfi Róbert 2003. *A kisebbségi tér változatai*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Keményfi Róbert 2004. *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kiss Dénes 2001. A határon túli magyarok képe önmagukról, a magyarországi magyarokról és a többségi nemzetekről. In Dobos Ferenc (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Budapest, Balázs Ferenc Intézet – Books in Print – Osiris, 335–388.
- Kiss Tamás 2004. *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökség – Kriterion Könyvkiadó.
- Kocsis Károly 1988. A határ menti fekvés hatása egy régió népesedési viszonyaira. *Földrajzi Értesítő* (37), 1–4.
- Kocsis Károly – Kovács Zoltán 1991. A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. Budapest, 78–105.
- Kocsis Károly 1995. Közigazgatási változások Szlovákiában. *Regio* (6), 4, 29–59.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter 1992. *Magyarok a Határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kocsis Károly 2002. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek jelenlegi települési és társadalmi szerkezete. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 38–39.
- Kósa László – Filep Antal 1978. *A magyar nép táj-történeti tagolódása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kósa László 1998. *Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest, Planétás Kiadó.
- Kozma István – Papp Richárd (szerk.) 2003. *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a „Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás-szerkezetében” című konferencia előadásaiból*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Králik Róbert 2004. A partiumi magyarlakta területek gazdasági átalakulása. In Réti Tamás (szerk.): *Közeledő Régiók a Kárpát-medencében*. Budapest, 102–142.
- Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.) 1984. *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc. (A Hermann Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XV.)
- Kuthi Áron – Nagy Vilmos (szerk.) 2005. *Határesetek. Magyarország periferiái, Ipoly Unió*. Balassagyarmat.
- Kürthi László 1996. Interetnikus kapcsolatok kérdései a Kárpát-medencében. In Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, 39–57.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén III.)

- László János 2003. Történelem, elbeszélés, identitás. In Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Budapest–Szeged, Gondolat–Pompeji, 156–172.
- Liszka József 2002. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely, Osiris Kiadó – Lilium Aurum.
- Liszka József 1994. *Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén*. Dunaszerdahely–Komárom, Lilium Arum Kiadó. (Acta Museologica 1–2.)
- Mohos Mária (szerk.) 2002. *A határ, amely elválaszt és összeköt. Mandulavirágzás tudományos napok, 2002. március 4–8*. Pécs, Egyetemi Kiadó.
- Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.) 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nemes Nagy József 1993. Térfeosztási szempontok. *Comitatus*, 4, 11–15.
- Nemes Nagy József 1997. Régiók, regionalizmus. *Educatio*, 3, 407–423.
<http://geogr.elte.hu/REF/PDF/EDUCATIO.pdf>
- Nemes Nagy József 1998. *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Oláh Sándor 1996. Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között. In Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.
- Paasi, Anssi 2005. A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. *Tér és Társadalom*, 3, 70–79.
- Paládi-Kovács Attila 1984. Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 61–73.
- Paládi-Kovács Attila 1996. Természeti tájak és nyelvhatárok a Felföldön. (Abaúj-Torna és Gömör-Kishont megye példája). In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza, 56–68.
- Paládi-Kovács Attila 2002. Zonalitás a Bódva-vidék anyagi kultúrájában. In *Néprajzi Látóhatár* (11), 1–4, 85–101.
- Pálné Kovács Ilona 2001. *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Pálné Kovács Ilona: *A kistérségek a területi közigazgatás komplex rendszerében*. <http://www.b-m.hu/idea/>
- Pap Norbert 2004. A kistérségek helye, szerepe Magyarországon a 21. század első évtizedében. In *Tér és Társadalom* (18), 2.
- Peja Győző 1941. *A Csermosnya-völgyi táj geomorfológiája*. Budapest.
- Probáld Ferenc (szerk.) 1994. *Európa regionális földrajza*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Probáld Ferenc 1995. A regionális földrajz helye a geográfiában. Háttérvázlat. In *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 2, 35–63.
- Prónai Csaba (szerk.) 2005. *Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozatok marginalitásban*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Pukkai László 2002. *Mátyusföld. I. A Galántai járás társadalmi és gazdasági változásai, 1945–2000*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.) 2003. *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Budapest–Szeged, Gondolat–Pompeji.
- Réti Tamás (szerk.) 2004. *Közeledő Régiók a Kárpát-medencében. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. Budapest, Európai összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.

- Rechnitzer János 1999. *Fejezetek a regionális gazdaság tanulmányozásához*. Győr–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Salat Levente 2001. *Etnopolitika a konfliktusoktól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
- Sánduly Edit – Szabó Árpád 2004. Helyzetkép a Székelyföld gazdasági-társadalmi állapotáról. In Réti Tamás (szerk.): *Közeledő Régiók a Kárpát-medencében*. Budapest, 143–212.
- Schöpflin György 2003. *A modern nemzet*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Schöpflin György 2004. *Az identitás dilemmái*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Süli-Zakar István 1973. A régió: földrajzi integráció. In Dövényi Zoltán (szerk.): *Tér – gazdaság – társadalom*. Budapest.
- Šutaj, Štefan 2001. Szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok és statisztikai asszimiláció a dél-szlovákiai galántai járásban. *Kisebbségkutatás* (10), 2.
- Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.) 1984. *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. II. kiegészítő kötet. Miskolc. (A Hermann Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XVI.)
- Szarka László 2002. A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. I. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 195–218.
- Szarka László 2004. *Kisebbségi léhelyzetek – közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Szarka László 2005. *Kulturális és identitáspolitika két szlovákiai magyar kistérségben*. Kézirat. Budapest.
- Tamás Pál – Erőss Gábor – Tibori Tímea 2005. *Nemzetfelfogások. Kisebbség – többség*. Budapest, Új Mandátum Kiadó – MTA Szociológiai Intézet.
- Thomka Beáta (szerk.) 1999. *A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat.
- Tóth Judit 2004. *Státuszjogok*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Tóth Tibor 1977. A történeti tájak kérdéséhez. In Tóth Tibor (szerk.): *Tanulmányok a területi kutatások módszertanából*. Pécs.
- Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.) 1991. *Cigánylét*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézete.
- Veres Valér 1997. A Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitástudatának néhány vonása. *Regio* (8), 3–4, 19–57.
- Veres Valér 2002. A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében. *Korunk*, 2. http://www.korunk.org/2_2002/2_02.htm
- Voigt Vilmos 1984. Van-e határa egy népi kultúrának? In Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 75–87. (A Hermann Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XV.)

Honlapok, adatbázisok

- Autonóm Kistérség Szakmai Nap** www.foek.hu/programok/autkszaknap2002.html
- Celodin** – Helyi Fejlesztések Közép-Európai Információs Hálózata
www.celodin.hu/country.php?lang=hu&PHPSESSID=8d34301388a740d38732373511371eea
- Erikanet** – Egységes Regionális Információs Közművelődési Adatbázis,
<http://www.erikanet.hu/>
- Gömörország** – <http://www.gomorország.sk>
- Hungarian Human Rights Foundation** – www.hhrf.org

IDEA Program – Belügyminisztériumi Közigazgatási Reform Projekt

www.b-m.hu/idea/

IKM – Kelet-Közép-Európai Interetnikus Tudásmenedzsment

<http://gis.geox.hu/mtaki>

KMKA – Kárpát-medencei Magyar Kutatási Adatbázis <http://gis.geox.hu/kmka.mtaki>

Magyar régiók. A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben című NKFP kutatási program honlapja <http://www.rkk.hu/kon/>

Magyar Regionális Tudományi Társaság – <http://www.mrtt.hu/>

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – www.mtaki.hu

Transindex – www.transindex.ro

Kötetünk tanulmányai a Kárpát-medence döntően magyarok által lakott, alapvetően történeti, néprajzi, közigazgatási, etnikai és kulturális jellemzők által leírható kistérségeivel foglalkoznak. Az írások alapjául szolgáló kutatásokat a szerzők az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és az Arany János Közalapítvány által 2004. november 16-án, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából szervezett *Magyarlakta kistérségek – kisebbségi identitások a Kárpát-medencében* című szimpóziumon mutatták be.

A tanulmányok Szlovénia kivételével minden szomszédos országból foglalkoznak kistérségekkel. Ausztriából a burgenlandi magyar szórványt, Ukrajnából a kárpátaljai beregi tájegységet, a szerbiai Vajdaságból Zenta község településeit, Horvátországból a szlavóniai magyarok által lakott kistérséget; Romániából a székelyföldi Erdővidéket, a gyimesi Pogányhavas mikrorégiót, Kalotaszéget, Szilágysomlyó vonzáskörzetét és a bánsági magyar szórványvidéket, Szlovákiából pedig a Lévai járást, a mátyusföldi magyar településeket, illetve a Dudvág-menti és a Csermosnya-völgyi kistérségeket.

A tanulmányok szerzői sokféle megközelítésben vizsgálják a Kárpát-medence magyarok által is lakott kistérségeiben a magyar identitás tradicionális és modern, etnikai, kulturális, politikai, gazdasági elemeit, a magyar intézményrendszer által megújított, újratermelt magyar identitás sajátosságait.

1980 Ft

